FRA

FREDERIKSBORG AMT

ÅRBOG 1958

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

FRA

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG 1958

HILLERØD

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN

1959

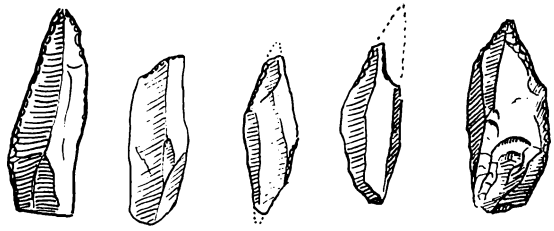

Fig. 1. Mikroliter – eller småflint med mikrolitisk tildannelse.

NOGLE GÅDEFULDE OLDSAGER FRA FREDENSBORG

Af HOLGER KAPEL

Et interview med mig i „Politiken"s lytterblad var årsag til, at jeg den 25. oktober 1956 modtog et brev fra kunstmaler Vilhelm Estrup i Fredensborg, hvori han bl. a. skrev: „Jeg har igennem årene fundet og finder stadig oldsager i min have. Jeg har ligesom De studeret mine fund og er kommet til det resultat: boplads 10.000 år tilbage.

Det er ikke sådan, at jeg har fundet enkelte sager, men mine opsamlinger tælles nu i tusindvis, blandt sagerne er der masser af mikroliter."

Vilhelm Estrup indbød mig til at komme over og se på tingene, hvis jeg var interesseret, og jeg skal ikke nægte, at det lød meget forjættende med „masser af mikroliter" i en have i Fredensborg, så jeg anmeldte min ankomst.

Uden større forventninger mødte jeg den aftalte dag i Estrups villa i Fredensborg og blev straks vist ind i en stue, hvor et udvalg af „mikroliterne" var fremlagt til beskuelse.

Ja, det *blev* altså en skuffelse! – i første omgang i hvert fald. Der var ikke en eneste „ægte" mikrolit imellem de mange

små og bittesmå flintesten, som lå foran mig. Estrup søgte meget energisk at overtyde mig om, at de små sten *var* tildannede af menneskehånd, men selvom der hist og her var antydning af retouche på enkelte af stenene, kunne jeg ikke med min bedste vilje henføre hr. Estrups „mikroliter" til nogen kendt stenalderkultur.

Derefter blev jeg vist ud i et forhenværende kaninhus, der nu tjente som magasin for Estrups omfattende og vidtfavnende

Fig. 2. Små, runde, ret svære skrabere. De forekommer talrigt i Fredensborgfundet.

samlinger, og her mødte der mig et ganske overvældende syn! I tusinde – ja, vel snarere i titusindevis lå her i kasser, på borde og reoler sten i alle tænkelige størrelser og former lige fra bittesmå, millimeterstore stumper til mægtige blokke og knuder – ikke bare flint, men alle tænkelige stenarter. Var jeg ved konfrontationen med „mikroliterne" blevet noget desorienteret, så blev jeg nu simpelthen totalt forvirret.

Vi sad så en times tid eller to og så på sten – vi kiggede på Estrups forskellige „typer", som jeg ikke kunne anerkende som menneskeværk. Men pludselig kunne jeg gribe ned i stenørkenen og finde et smukt, typisk stenalderværktøj, men det hele var så kaotisk og uoverskueligt, at jeg simpelthen måtte give op. „Kære hr. Estrup," sagde jeg, „dette her kan jeg simpelthen ikke finde ud af. Må jeg ikke prøve, om jeg kan få dr. Therkel Mathiassen fra Nationalmuseet med herud en dag?"

Fig. 3. »Spidser« i denne type præger til en viss grad redskabsinventaret.

Det havde han intet imod – og ikke længe efter vendte jeg tilbage til stenørkenen sammen med dr. Mathiassen.

Det blev samme resultat. Heller ikke dr. Mathiassen kunne anerkende Vilhelm Estrups mikroliter og typer, men måtte – ligesom jeg – erkende, at der var „rigtige stykker" imellem.

En af de omstændigheder, der gjorde, at det var vanskeligt for os at finde en arkæologisk linje i Estrups samling var, at vi ikke rigtig kunne få klar besked om, hvor de forskellige stykker var fundet, og hvilke, der hørte sammen. Han havde ordnet sin samling efter „typer" – ikke efter fundforholdene.

Men da han fortalte, at en del af flintsagerne var fundet ca. 1 m nede „under et tørvelag", spidsede jeg uvilkårligt øren, og vi aftalte at foretage en systematisk gravning på stedet, når foråret var sat ind med lidt luning i luften.

Men det skulle gå helt anderledes, end vi tænkte os.

Engang i november måned modtog jeg et brev fra Fredensborg, hvori fru Estrup meddelte mig, at hendes mand var død efter få dages sygdom. Nu skulle huset snarest sælges, og hun vidste ikke, hvad hun skulle stille op med stenene i kaninhuset.

Jeg tog til Fredensborg og fik af fru Estrup tilladelse til at gennemgå hele samlingen og kassere, hvad jeg fandt værdiløst.

Så sad jeg i dagevis i det kolde kaninhus i haven i Fredensborg og sorterede det omfattende materiale. Hvad jeg skønnede var menneskeværk blev lagt i kasser til nærmere gennemgang, når tid og lejlighed gaves.

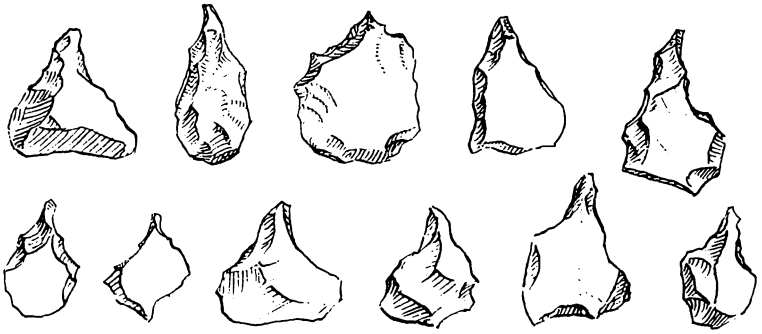

Fig. 4. Et lille udvalg af de talrigt forekommende »stikkelspidser« eller bor. De forekommer både i større og mindre eksemplarer, men de små er fremherskende.

Det var med en underlig følelse, jeg her lod en ivrig samlers livslange indsats passere gennem mine hænder, og jeg søgte at kende mit ansvar, når jeg lagde stenene til den ene eller den anden side. – Disse dage i det kolde kaninhus blev en mærkelig oplevelse.

Nu, da jeg havde lejlighed til at gå samlingen igennem stykke for stykke, nåede jeg efterhånden til den erkendelse, at Estrup alligevel i flere henseender havde set rigtigt – jeg måtte indrømme, at flere af hans „typer" virkelig måtte anerkendes som bevidst fremstillet menneskeværk. Det mærkelige – og samtidig interessante – var imidlertid, at det var umuligt at tidsbestemme oldsagerne eller indrullere dem blandt de indenfor dansk stenalder kendte typer. Ganske vist var der enkelte ting, der let kunne placeres, men hovedmængden bestod af ukendte eller hidtil upåagtede typer – der alle havde et umiskendeligt gammelt præg.

Efter at jeg nu i ro og mag har gennemgået det materiale, der blev tilovers, frasorteret tvivlsomme og let datérbare stykker, bliver der tilbage ca. 160 oldsager, som utvivlsomt er samtidige – eller i hvert fald godt *kan* være det, idet de stort set både med hensyn til flintmateriale og teknisk udførelse er ret ensartede.

Stort set er de fremherskende redskaber: skrabere og spidser – hertil kommer en del bor, men det kan være lidt vanskeligt at skelne disse to sidste grupper ud fra hinanden.

Skraberne er næsten alle runde med flad underside, størstedelen påfaldende små; to stykker er ret store, disse *kan* tilhøre yngre stenalder, men har dog alligevel noget tilfælles med de gode stykker fra Brommebopladsen ved Sorø. Jeg ville meget gerne have de små skrabere placeret i Maglemosekulturen, men de har nu et eget præg, som ikke har noget med Maglemose at gøre. Desuden forekommer der ingen helt sikre Maglemose-mikroliter, en enkelt mikrostikel og et par retoucherede småflækker er det hele. Der er 32 skrabere – flere af dem overordentlig smukt forarbejdede – 19 af disse er runde med flad underside.

Spidserne foreligger i stort antal og de præger i høj grad hele fundet. De kan deles i to grupper, hvoraf den ene har ensartet tildannelse fra samme side af flintstykket langs spidsen, mens

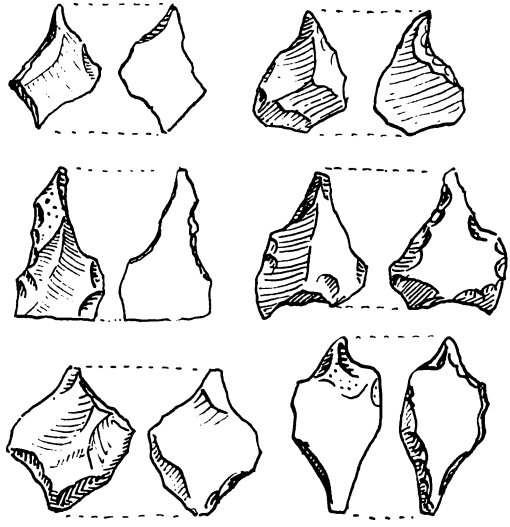

Fig. 5. »Stikkelspidser« set fra for- og bagside.

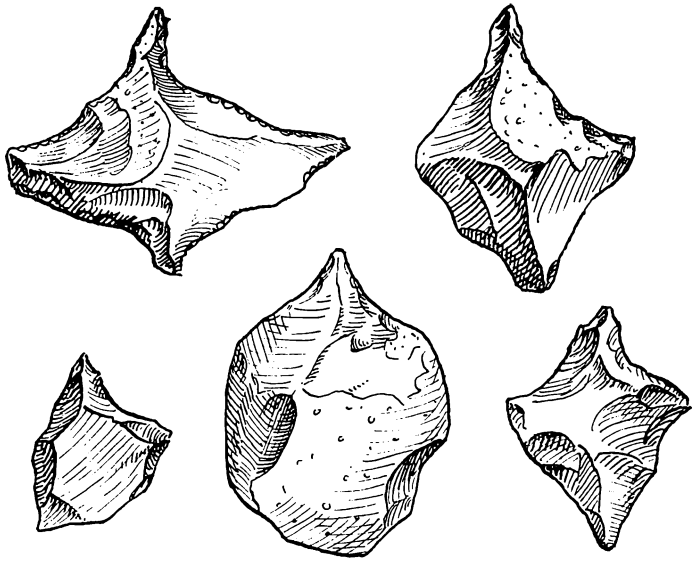

Fig. 6. Forskellige typer bor fra fundet. De to øverste og stykket nederst til venstre kan minde om de såkaldte »korsbor«.

den anden gruppe har „proptrækker-retouche", hvilket vil sige, at de ved spidsen har tildannelse dels fra flintstykkets overside og dels fra dets underside; den ene af disse tilhugninger er ret omhyggeligt udført ved små slag, men meget ofte er den anden tilhugning foretaget ved et enkelt slag, hvorved de små redskaber – for de er næsten alle meget små – kommer til at minde om stikler – eller snarere mikrostikler, der sædvanligvis – og sikkert med rette – opfattes som et affaldsprodukt fra mikrolitfremstillingen.

I tilfældet med Fredensborg-spidserne kan denne opfattelse dog ikke godtages, ikke blot fordi småspidserne ikke – som tilfældet er med de „klassiske" mikrostikler – er formet af flækker, men af små – ofte ret svære – flintstumper, men først og fremmest, fordi de mikroliter, hvorfra de skulle være affalds-

produktet, ikke forefindes. Mange af dem må snarere opfattes som *egentlige stikler*. Der er ialt 62 spidser, der kan inddeles i et par undergrupper, men alle har en tydelig tildannet spids tilfælles; 14 af dem er ret store, grove stykker, de andre er små.

Af *bor* foreligger der 16 stk., 3 af dem må betegnes som „korsbor", en ret sjældent forekommende og utvivlsomt gammel form indenfor dansk stenalder.

Foruden de her nævnte oldsager, er der en halv snes retouche-

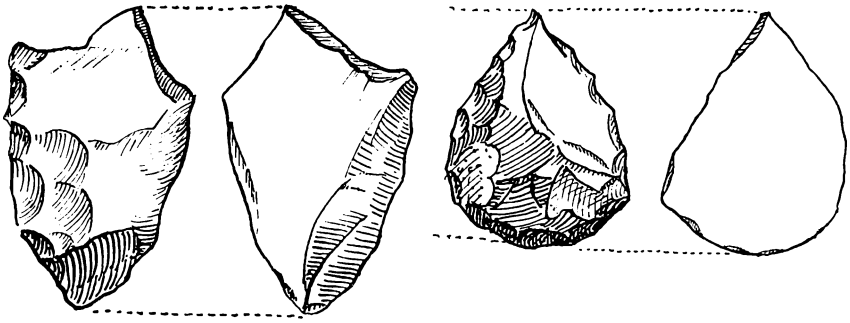

Fig. 7. To »stikler«. Stykket til højre er smukt tildannet som skraber.

rede flækker af mikrolitisk karakter, selv om ingen af dem kan indpasses i de kendte former. Desuden er der en enkelt kølskraber, der vel *kan* tilhøre en anden tid end de andre opregnede oldsager, men dens ringe størrelse og omhyggelige tildannelse frister til at placere den som senest tilhørende Maglemosekulturen.

Karakteristisk er manglen på flækker. Alt tyder på, at den foreliggende kultur ikke har kendt til fremstillingen af flækker, eller ikke har haft brug for dem. Foruden de ovenfor omtalte retoucherede småflækker foreligger der kun 4 stykker småflækker, der *kan* være samtidig med det øvrige inventar.

Hvad fortæller nu disse bearbejdede flintstykker os?

I grunden foreløbig meget lidt. Vi står meget famlende, når

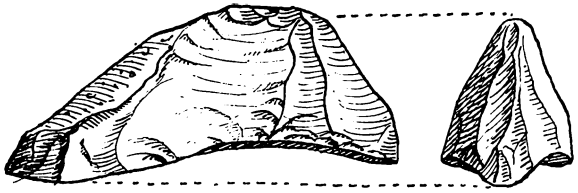

Fig. 8. Kølskraber (?).

vi skal se dem i relation til oldsager, vi kender fra andre danske stenalderfund. Vi kommer nærmest til negative slutninger: Fundet har ingen tilknytning til yngre stenalder eller Ertebøllekulturen. Der forekommer overhovedet ingen økser eller kerneredskaber, og flækker må nærmest betegnes som undtagelser. Først når vi når tilbage til Maglemosetid, begynder der så småt at dukke lighedspunkter frem – og dog er der stadig ting, der peger længere tilbage, selv om det må indrømmes, at hele materialet må karakteriseres som mikrolitisk præget. Personlig er jeg tilbøjelig til at tro, at vi må helt tilbage til et tidsrum før Maglemose for at placere tingene fra Fredensborg.

Kan der nu skabes mulighed for at få en sådan antagelse bekræftet eller afkræftet?

Ja, det er lykkeligvis således, at fru Estrup har været i stand til at anvise, hvor hendes mand gravede og fandt stenene under tørvelaget.

Jeg har – under overmåde ugunstige forhold – foretaget en mindre prøvegravning, og jeg stødte også på det omtalte tørvelag og fandt *under* dette flintstykker, der ganske utvivlsomt var bearbejdet af mennesker.

En videnskabeligt kontrolleret undersøgelse har været planlagt, men forskellige forhold har bevirket, at den endnu ikke har kunnet gennemføres. Hvis det skulle vise sig, at tørvelaget stammer fra Allerødtid, hvad absolut ikke er usandsynligt, åbner der sig unægteligt overmåde interessante perspektiver.

Det er indlysende, at jeg imødeser en grundig undersøgelse med den største interesse, så jeg kan erfare, om jeg får bekræftet de formodninger, jeg har fremsat i denne artikel, der er skrevet Vilhelm Estrup in memoriam.

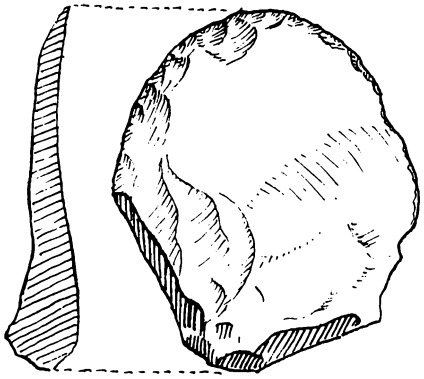

Fig. 9. Skraber, der kan minde om den tidlige type fra Brommefundet ved Sorø.

FRIVILLIGE MENIGHEDSRÅD I FREDERIKSBORG AMT

Af F. ELLE JENSEN

Mens den kommission, som regeringen 1853 havde nedsat til at udarbejde et forslag til en kirkeforfatning, ikke kunne samles om et sådant, var der fra alle sider i den enighed om det ønskelige i, at der overalt i landet blev oprettet menighedsråd. Kultusminister A. S. Ørsted ville dog ikke gennemføre nogen særlig lov herom, men da man ved ministeriets fald 1854 afløstes af C. C. Hall, tog denne tanken op, men således, at han i stedet for at gå til rigsdagen ville søge at føre den ud i livet ad frivillighedens vej[1]).

Dette skete ved et cirkulære af 24. septb. 1856[2]), hvori han gennem biskopperne opfordrede præsterne til på deres konventer at drøfte mulighederne for hver på sit sted at få oprettet frivillige menighedsråd i deres sogne. Meningen med dem var, at de skulle blive bindeled mellem gejstligheden og lægfolket, men hvordan ellers deres virksomhed skulle være, overlodes til den frie udvikling. Dog pegedes der på, at de nok kunne støtte præsterne i deres sjælesørgergerning, navnlig i kirketugtssager ved henvendelser til de ubodfærdige, måske også ved at være medbestemmende i deres eventuelle udelukkelse fra nadveren, og de måtte kunne afgive erklæringer om visse sognekirkelige forhold som f. eks. indførelse af ny salmebog (Roskilde konvents), ændret gudstjenestetid, efterårskonfirmation o. a. Hall troede, at der i en vækkelsestid som den forhåndenværende var trang til dem, og det var hans håb, at de ville blive „et meget væsentligt

led i kirkens forfatning". Og for at imødegå den eventuelle indvending, at dette var noget ganske nyt, henviste han til, at rådene historisk sluttede sig til den af Christian IV 1629 oprettede medhjælperinstitution, der ved to mænd fra hvert landsogn, i byerne lidt flere, skulle bistå gejstligheden i kirketugtssager, men som aldrig havde fået nogen praktisk betydning, selv om den adskillige steder vedblev at bestå på papiret til langt ind i det 19. århundrede[3]). – Angående valgmåden til menighedsrådene blev der ikke givet bestemte regler; det overlodes til præsterne selv, om de første gang ville udtage medlemmerne, eller om disse skulle vælges af alle husfædre, eller man foretrak en kombination af begge dele. Valgene skulle godkendes af biskoppen.

Cirkulæret blev i almindelighed modtaget med anerkendelse af præsterne, der skønnede på dets gode hensigt, og adskillige af dem prøvede ivrigt at føre det ud i livet, men der var rigtignok også mange, der tvivlede på, at dette på grund af lægfolkets ringe åndelige udvikling lod sig gøre, og som derfor fandt det bedre intet at foretage sig. Det skulle vise sig, at det var dem, der så klarest. – I det følgende skal der på grundlag af indberetninger i Bispearkivet[4]) gives en oversigt over, hvordan det gik i Frederiksborg amt.

Provst Bentzien i Asminderød tilmeldte i juni 1854 biskop Martensen, at præsterne i Lynge-Kronborg herred havde været samlet hos ham til forhandling om cirkulæret, og at de vel billigede dets indhold, men på den anden side var betænkelige ved at arbejde for dets tanker, da de frygtede, at eventuelt oprettede menighedsråd hurtigt ville visne og derved komme til at gøre mere skade end gavn. Pastor Topsøe sagde, at der ingen genklang var for det i det ellers ikke ukirkelige Hørsholm, og han troede, dets eventuelle udførelse i praksis ville vække splid i menigheden. Provst Heiberg, Helsingør, mente, at medlemmerne, om sagen skulle gå i orden, måtte deltage i præstens sjælesorg, hvad han ikke ønskede, ligeså kapellan Lintrup i Tikøb, men det ville føre til en fordærvelig strid i sognene, hvis rådene på den

måde skulle blive præget af gudeligt vakte lægmænd. Til noget endeligt resultat nåede man egentlig ikke ved samtalen, men der blev ikke oprettet et eneste menighedsråd i provstiet.

Fra amtets to andre provstier foreligger der ikke melding om, at præsterne har været samlet til rådslagning om, hvordan de skulle stille sig til cirkulæret – antagelig er det dog sket – men da de af dem, der fik dannet menighedsråd, har afgivet indberetning derom, får vi herigennem besked om, i hvilke pastorater det skete.

At der ikke i Horns, Ølstykke og Lynge-Frederiksborg herreder blev oprettet menighedsråd mere end seks steder, var ikke provst Holtens skyld, thi han anbefalede varmt sine præster at arbejde for sagen, da han troede, der var skjulte åndelige kræfter i kirkefolket, som det var værd at få frigjort, og som blot trængte til at blive vækket. I sine egne sogne, Skuldelev og Selsø, udtog han uden protest fra befolkningens side de medlemmer, han ønskede til dem, og som han ventede skulle hjælpe ham i at fremme det kristelige liv på egnen. På samme måde gik det i Kyndby, hvor de mænd, pastor Melbye henvendte sig til, var villige til at støtte ham i hans arbejde, således ved at melde ham om forargeligt liv i sognene, og da ingen gjorde indsigelse, betragtede han dem som valgt. Pastor Bang, Stenløse, fandt ganske vist ikke, der var nogen trang i hans pastorat, men da han håbede, den ville komme, og folk gav ham frie hænder, valgte han selv de medlemmer, han ville have. Det samme gjorde Møhl, Ølstykke, efter at have prædiket om sagen og forhandlet med sogneforstanderskabet om den. Medlemmerne skulle selv gå flittigt i kirke og opmuntre andre til det samme, være til stede ved visitatserne, modarbejde misbruget af sognebåndets løsning, mægle ved ægteskabelige stridigheder, virke for indførelse af Roskilde konvents salmebog og for efterårskonfirmation samt være medbestyrere af den frie fattigkasse. Af hensyn til det sidste skulle valgperioden falde sammen med fattigkas-

sens og være tre år. Heller ikke i Slangerup var der nogen vanskelighed; også her ordnede pastor Hansen det hele og fik uden modstand menighedsråd oprettet, bestående af dem, han ønskede valgt. Det var så hensigten, at man skulle samles ca. fire gange om året, og medlemmernes opgave måtte blive at være præsten til hjælp, bl. a. ved at agte på forhold i sognene som helligdagsarbejde, forsømmelse af gudstjenesten og henliggende udøbte børn og ved henvendelse i hjemmene søge at hidføre bedre tilstande, ligesom de måtte have ret til at afgive betænkninger og erklæringer i sognekirkelige anliggender. Når tre år var gået, afgjorde de selv, hvem der eventuelt skulle være deres eftermænd i rådene. Pastor Kårsberg i Græse derimod fik sine medlemmer valgt på den lidt ejendommelige måde, at han selv først udtog læreren, derpå de to i forening en tredie og sådan videre, til der var fem. Efter fem års forløb skulle nyvalg foregå efter samme principper. Det var hensigten bl. a. at modarbejde mormonernes propaganda, have øje med ungdommen og virke for en bedre brug af nadveren.

I Holbo og Strø herreders provsti dannedes der menighedsråd i ni af pastoraterne, men uden at det var udtryk for nogen større interesse for sagen. Bedst synes forholdene at have været i Blidstrup, hvor en stor forsamling nytårsdag 1857 efter at have hørt pastor Nyegård forklare cirkulæret overlod til ham at udpege medlemmerne, som han siden samledes med til forhandling om forskellige sognekirkelige spørgsmål. Helt anderledes gik det til i Vejby, for dér kom der ikke mere end seks til stede, da afgørelsen skulle træffes; af dem krævede de to frie valg afholdt, mens de fire ville lægge det i provst Blichfeldts hånd, og da der jo altså var flertal herfor, nominerede han de fire medlemmer, som det samlede råd for hovedsogn og anneks kom til at bestå af. Også i de andre pastorater, hvor menighedsråd oprettedes, Helsinge, Søborg, Esbønderup, Ramløse, Skævinge, Tjæreby og Strø, var det præsterne, der valgte, sidstnævnte sted

efter en forhandling mellem pastor Vandal og sogneforstanderskabet. Om der også har været et menighedsmøde sammenkaldt, ses ikke.

Der blev i det hele 1856–57 oprettet menighedsråd i 17 af Frederiksborg amts 38 pastorater. Medlemstallet var forskelligt, tildels rettende sig efter sognenes størrelse; kun et enkelt sted var det over 6 (Skuldelev), mens pastor Nielsen i Ramløse holdt på, det ikke måtte være højere end 3, da det både var svært at finde de rette mænd, og for mange ville svække dets anseelse; helst havde han set, medlemmerne var blevet beskikket af øvrigheden. Hvordan de skulle vælges, når deres funktionstid, fra 3 til 6 år, var udløbet, tog man i reglen ikke stilling til; præsterne har dog næppe ønsket, der da skulle være nogen fri afstemning, og et par steder fastsloges det derfor også, at rådene senere skulle supplere sig selv (Slangerup, Græse, Stenløse, Ramløse).

Det vil af det foranstående ses, at den skepsis, gejstligheden i Lynge-Kronborg herred nærede med hensyn til lægfolkets åndelige udvikling og modenhed, også deltes af de præster, der fik menighedsråd oprettet, thi det var alle vegne dem, som direkte eller indirekte, undertiden efter forhandling med sogneforstanderskaberne (Ølstykke, Græse, Strø) udtog dem, de ønskede i rådene. Menighederne selv hører man forbavsende lidt til, deres stilling til cirkulæret har overalt været præget af uselvstændighed og passivitet – jævnfør dog de to mænd i Vejby, der krævede frie valg – og de har da føjet sig efter deres præster og ladet dem råde. Nogen virkelig interesse for sagen har der vistnok ingen steder været – i reglen måske næppe engang hos dem, der lod sig overtale til at træde ind i rådene.

At dette turde være rigtigt, fremgår også bl. a. af den korte levetid, de frivillige menighedsråd fik – såvel i Frederiksborg amt som andre steder. På sine visitatsrejser i stiftet i de følgende 10–20 år er det kun i meget få sogne af dem, hvor de skulle have været, at biskop Martensen omtaler dem, et vidnes-

byrd om, at de ikke var mere. Allerede så tidligt som i 1861 noterer han fra et besøg i Holbo herred, at det kun var i Blidstrup, der fandtes et, mens de andre, om hvis oprettelse for få år siden præsterne havde indberettet, kun eksisterede på papiret og aldeles ingen virksomhed havde udfoldet. 1873 var også Blidstrup menighedsråd gået ind. At biskoppen ikke gav pastor Nyegård skylden herfor, ses af, at han trods hans grundtvigianisme giver ham et godt skudsmål[5]).

Når menighedsrådstanken stort set blev modtaget enten med ligegyldighed eller med ligefrem uvilje landet over, var det jo nok udtryk for en manglende udvikling hos kirkefolket, men det bør ikke glemmes, at både de kirkelige og de verdslige myndigheder ikke var uden skyld deri. Sagen var, at lægfolket gennem lange tider havde været holdt ude fra enhver indflydelse på sine egne sognekirkelige forhold, som i reglen varetoges af herremanden i hans egenskab af kirkeejer (i virkeligheden kun kirketiendeejer med forpligtelse til at vedligeholde kirken) og præsten, der førte det åndelige regimente i sognet, og dette var efterhånden i den grad gået alle i blodet, at man tilsidst mente, at sådan skulle det være. Derfor havde man ingen interesse i, at der skete nogen forandring, og brød sig ikke om det Hallske tilbud, som man oven i købet betragtede med mistro. Man vidste, hvordan man havde det, men ikke hvad dette nye påfund kunne føre med sig, og følgelig viste man rundt omkring cirkulæret en kold skulder. Hertil kom, at det var de fleste en uhyrlig tanke, at nogen i kirketugtens navn skulle have ret til at kunne blande sig i andres privatliv. De der gjorde det, brød jo desuden ligesom ud af fællesskabet og tiltog sig en utilstedelig myndighed over deres egne bysbørn, og man kan sikkert gå ud fra, at heri har man en af grundene til, at det så ofte kunne være vanskeligt for præsterne at få dem, de henvendte sig til, til at gå ind i menighedsrådene.

Under sådanne forhold kunne disse ikke komme til at betyde noget, og der er heller intet, der giver anledning til at tro, at de

menige medlemmer i almindelighed har haft noget at sige. De arbejdsprogrammer, en del af præsterne indsendte, og hvis indhold oftest er en stærkt forkortet gengivelse af cirkulærets forslag, omend med andre ord og undertiden – under henblik på lokale forhold – i noget skærpede udtryk, viser altid hen til gejstlig affattelse; der er intet i dem, som stammer fra menigmand.

Alene af disse grunde var menighedsrådenes skæbne på forhånd givet. Men hertil kom, at der ikke var henlagt virkelige pligter og rettigheder af nogen art til dem. Når de havde forhandlet om de småopgaver, de havde lov til (salmebog, gudstjenestetid o. l.) var de faktisk arbejdsløse og havde egentlig ikke mere at samles om, så også dette bidrog til, at de ganske stille opløstes. Thi at medlemmernes deltagelse i den kirketugt, præsterne eventuelt kunne prøve på at få realiseret, kun har været af passiv art, kan man roligt gå ud fra.

Halls cirkulære var vel ment, men dårligt gennemtænkt. Det overvurderede befolkningens åndelige sans, men turde på den anden side ikke give den nogen reel indflydelse på noget som helst. Det gjorde først menighedsrådsloven af 1903, og både derfor og fordi menigmand da var langt mere moden end på Halls tid, blev der ved den lagt en grund, der kunne arbejdes videre på, så rådene nu er gledet ind i den almindelige bevidsthed som noget, man ikke ville undvære, ligesom der ikke kan herske tvivl om deres betydning for udviklingen af den kirkelige sans i menighederne.

KILDER

[1]) Glædemark: Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark, s. 310 ff og 360 ff.

[2]) Gejst. love og ekspeditioner vedr. kirke- og skolevæsen, 1856, s. 259.

[3]) Om medhjælperinstitutionen se min afhandling i Kirkehist. Saml., 6 række, 5. bind, s. 441 ff.

[4]) Til det følgende: Pakke med aktstykker i Sjællands Bispeark. (Landsark. for Sjælland, Kbh.).

[5]) Biskop H. L. Martensens visitatsbøger, Ny kgl. saml. 3428 (Kgl. Bibl.).

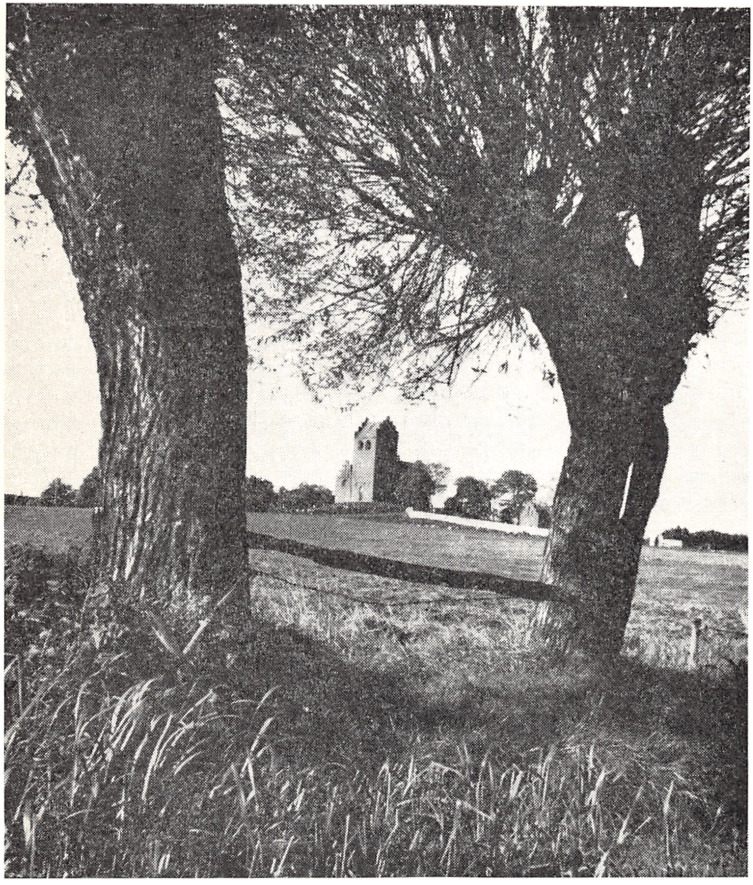

Fig. 1. Kregme kirke.

KREGME KIRKE

Af JAN STEENBERG

Vejene i Kregme sogn førte i fordums tid lige til kirkelågen i sognebyen. De gamle dage, der her er tale om, ligger et par århundreder tilbage i tiden, før grundlæggelsen af Frederiksværk, en begivenhed der var lige så omvæltende for sognets

indre og ydre liv som anlægget af stålvalseværket i 1942. Vejnettet dengang var bestemt af sognets geografiske form og svarede ikke ganske til de nuværende forhold. Sognet er jo spændt ud på en landstrimmel mellem to store vande, Arresø i øst og Roskilde Fjord i vest og rummer til trods herfor store modsætninger i sin opbygning, med et vældigt højdedrag mod nord, hvorfra bølger af bakker fortsætter ud i det store Auderød Næs, og med et voldsomt fald i terrænet fra Maglehøj og Torsbakke ned til de lavere liggende egne omkring sognebyen i syd, for atter at hæve sig til anselige højder i strandbakkerne omkring Grævlingehøj og Præsthøj.

Landsbyerne i sognet holdt sig til de østlige strøg og søgte tydelig nok hen mod Arresøs bredder med sognebyen selv, den største af dem alle, helt mod syd ved en af søens vige, og de andre: Brederød, Sonnerup og Auderød i en bue mod nord og øst helt ud på det store næs, mens det langstrakte vestland langs fjorden lå fuldkommen mennesketomt hen. De veje, der forbandt byerne, var naturligvis bestemt af disse forhold; derfor kan vi se bort fra den store amtsvej, der går gennem kirkebyen nordpå over Torsbakke til Frederiksværk – den er i sammenligning med de andre veje meget ung, anlagt 1803, og har ikke fået sin kurs bestemt efter noget indre behov i sognet. Men der var dog allerede lang tid før en anden rute, beregnet på gennemgående trafik. Det er Strandvejen uden om Bjørnehoved. Den forløb langs strandkanten omtrent som nu, men i nærheden af det nuværende Lille Kregme, hvor der nu er et skarpt sving, fortsatte den sin kurs og borede sig ind mellem kirken og præstegården. Sådan er den afsat på gamle kort, og sådan træffer vi den i Christian V's Matrikel, hvor den bærer det megetsigende navn *Issefjords Færgevej,* altså en virkelig transitrute, som forbandt de centrale egne af Nordsjælland med Færgestedet i Lynæs; derfor løb den uden om alle bakker i Kregme sogn, gennem det øde overdrev ved Bjørnehoved og Hvide Klint, og havde heller ikke noget ærinde ved sognets kirke. Skønt den

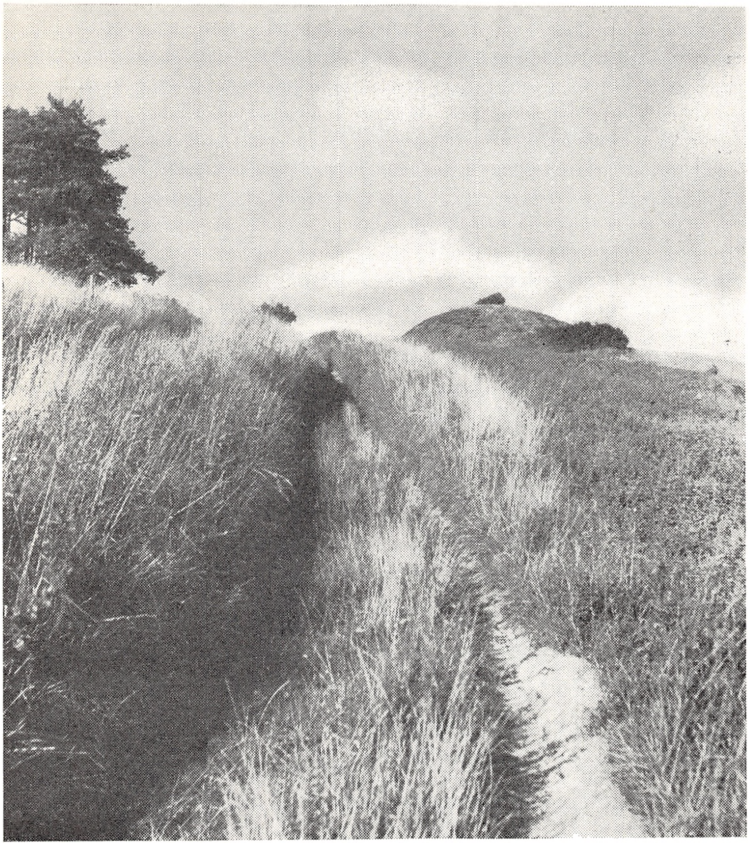

Fig. 2. Sonnerup kirkevej i Kregme sogn.

løb forbi den søndre kirkelåge, standsede den dog ikke her, men sendte trafikken videre, dels mod øst ad Frederiksborg til, dels mod syd til Sundby Færge.

De andre veje er trådt af sognets egne beboere, og også de førte lige til kirkens port, men altså for at standse der. Brederødvejen forbandt sognets højstbeliggende by med kirkebyen og har endnu med sine blide kurver bevaret hele sit gamle forløb (undtagen længst mod syd). Langt mere spændende er det dog at følge Auderøds og Sonnerups vej til Kregme, fordi den

forlængst er opgivet som offentlig vej og sine steder ligger hen i ren naturtilstand. Den begynder i Auderød, hvor den har slidt sig ind i bakkeskråningen, ikke ulig det V-formede leje af et forlængst udtørret vandløb. I Sonnerup bøjer den uden om den sydligste gård, klemmer sig mellem et par kæmpehøje, hvoraf den smukkeste – Trapshøj – ses på det vedføjede billede fig. 2, og løber her, inden den når skovbrynet gennem et storladent, uberørt landskab af næsten oldtidsagtigt præg med gravhøje kronende bakkekammen, mens sletten glider ned mod Arresøs kratbevoksede bred. Hulvejen krummer sig uden om et højdedrag, der bærer navnet Kirkebakke og tager så retning mod Sonnerupskovens nordligste egekrat. Ved udkørselen fra skovens sydvestlige hjørne har vejen vel de sidste 100 år haft ændret kurs, løber nu stik vestpå til Brederødvejen, men gamle vejspor inde i skoven viser endnu den gamle retning direkte mod kirkebyen. Næppe nogen i sognet kender nu navnet Kirkevej på denne færdselsåre, men det er bevaret på et gammelt udskiftningskort fra omkring 1800 og har ganske givet været gængs i gamle dage, da hulvejens kløfter blev slidt af århundreders kørsel til Kregme kirke. Det beslægtede navn Kregme Kirkesti er af meget yngre herkomst og må ikke forveksles hermed; fra husmandsstederne i Lille Kregme, der først rykkede herud ved midten af 19. århundreder, ledte denne sti (som nu er særlig kendt, fordi en holdeplads ved Frederiksværkbanen har lånt dens navn) mod kirkebyen. Gårdene i Kregme er først udflyttet 1857, og ældre kan kirkestien ikke være.

Ad sognets kirkeveje kørte også præsten på sine hyppige ture ud i sit vidtstrakte distrikt. Når der var syge, som skulle berettes, medbragte han et særligt bestik af kalk og disk, vel forvaret i en dertil syet læderpose[1]). Han skulle endda videre endnu. Kregmepræsten havde tillige Vinderød som annekssogn, og uge efter uge skulle han og degnen køre dertil. Vi mener at kunne følge ham på denne Præstevej, der formentlig gik over Brederød, videre over de marker, der senere blev Karlsgaves jorder,

Fig. 3. Nordre sogneskel ved Maglehøj.

og herfra ind gennem overdrevet, som også i fjern fortid havde skov, og så ned i de slugter, hvor kanalen blev gravet i 1719. Præstevejens dybe, svungne slugt ses nu som en forladt hulvej inde i Frederiksværkskovene med kurs direkte mod broen ved Arresødal[2]).

Omtrent her lå skellet mellem de to nabosogne. Den gamle grænselinie er forlængst forladt; både efter Frederiksværks grundlæggelse, og navnlig efter at generalmajor J. F. Classen var blevet ejer af Arresødal gods, og lige ned til 1958 har der hersket uklarhed over Kregme sogns virkelige grænse mod nord. De oprindelige forhold kan dog spores i Christian V's matrikel, der omtaler Højberg i Frederiksværkskovene som et af sognets nordlige punkter, og en præsteindberetning fra ca. 1770 nævner iøvrigt direkte, at kanalen fra 1719 gik dér, hvor tidligere skellet mellem Kregme og Vinderød sogne lå[3]). Da Classen 1761 blev ejer af Arresødal, inddrog han store dele af Kregme sogns overdrev, som han først efter kraftig opfordring fra amtmanden lod forsvarligt indhegne[4]). Det må være det smukke, store tjørnehegn, der fra amtsvejen i zigzag kryber op om Maglehøj (fig. 3). Her kom da sogneskellet officielt til at ligge, og sådan er det også afsat på alle senere kort. Men Kregme sogn havde et gammelt krav på det ranede overdrev og glemte det ikke. Karlsgave-

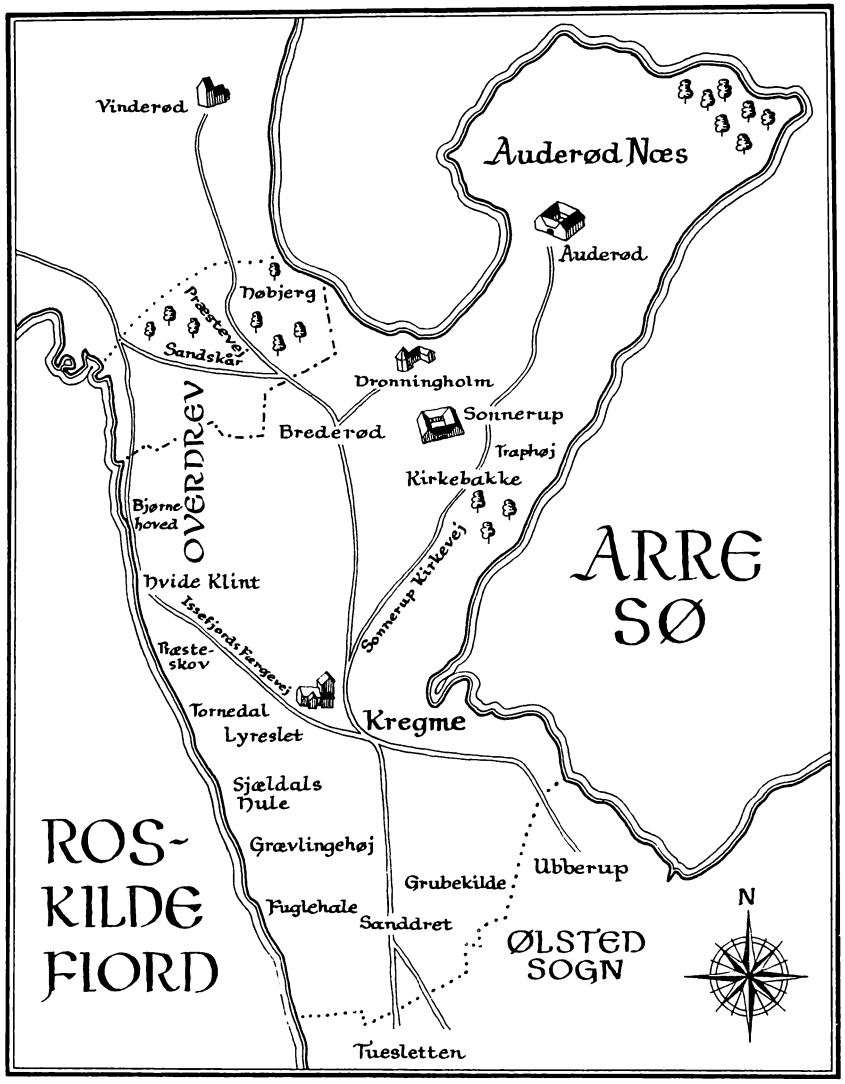

KREGME SOGN

..... ældste sogneskel. . . . . Classens sogneskel 1761.

Forklaring til kortet. Kun de gamle veje er indtegnet. Stednavnene er indføjet efter Chr. V's matrikel og gamle kort i Matrikelsarkivet. Kirkeagrene er alle gengivet med deres omtrentlige placering. Af de lokaliteter, der er anført i strandbakkerne, er Tornedal nutidens Maanedal; Lyreslet er det sted, hvor Frelsens Hærs børnehjem Reden ligger; Sjældals hule er indenrigsminister Ove Rodes ejendom, opført 1915. Tegnet af Palle Bregnhøi efter forfatterens anvisning.

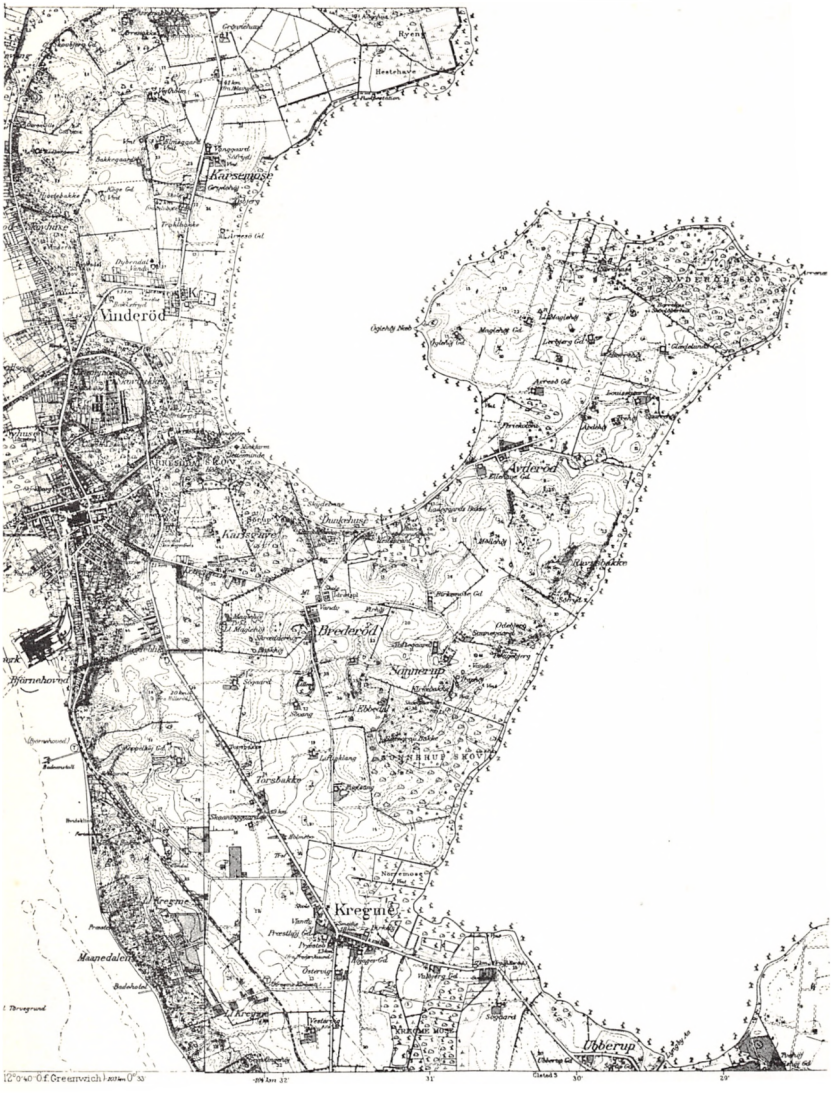

Kregme sogn i nutiden.

husene, der opførtes o. 1800 udenfor skellet, blev af Kregmepræsten altid regnet for en del af hans hovedsogn, men officielt er dette forhold først nu blevet anerkendt. Ved kgl. resolution af 28. marts 1958 blev sogneskellet endelig fastlagt ved skovgærdet mod Frederiksværk.

Sognets andre grænser ligger derimod fast. Mod øst er det Arresø. Mod vest bestemmer fjorden grænsen. Det søndre skel markeres af et lavt jorddige ind mod Ølsted bymark, hvor der ikke vides at have været problemer.

For selve kirkebygningen var den her skildrede opbygning af sognet ikke uden betydning. Ligesom landet var øde mod vest, men bebygget mod øst, kom også kirken til at vende ryggen mod vest og åbne sig mod øst. Man så det allerede på kirkegården, der var mindre end nu, fordi den i ny tid er udvidet mod nord; oprindelig omfattede den kun partiet nærmest kirken, en gravplads af uregelmæssig firkantform, idet det sydvestlige hjørne var skråt afskåret. De gamle hegnsmure er endnu delvis bevaret mod øst, syd og vest, og det var mod denne hegnsmur, sognets gamle veje stilede hen. Den havde en bred kørcport i den østlige flanke, thi sognebyen lå med sine 15 gårde tæt udenfor. Mod syd var der – og er der endnu – en lille ganglåge mellem to hvidkalkede støtter; ad den kom præsten og hans familie til kirken, thi præstegården lå til den side, kun adskilt fra kirkegården ved den alfare Isefjords Færgevej. Og endelig var der mod nord endnu en ganglåge bestemt for kirkegængere fra sognets vidstrakte nordlige distrikter. Kun mod vest var der lukket, herfra ventedes der aldrig folk til kirke, i al fald ikke andre end landevejens farende folk, og udensogns gæster af den art har nok været sjældne til gudstjenesten.

Ved hegnsmurene, der nu er omsat mod øst, hvor der også er en køreport fra nyere tid, søger vi forgæves efter en kirkelade. Heller ikke i kirkens regnskaber, som går tilbage til 1604, er den omtalt, og vi skulle tro af denne tavshed, at der aldrig har været nogen. Det måtte dog være mærkeligt, om man i mid-

delalderen ikke havde sørget for at få den bygget, da den var temmelig uundværlig for kirkens økonomi; men har den været der, er den i alle tilfælde tidligt forsvundet igen, og man har da klaret sig på anden måde. Som enhver anden institution måtte kirken i middelalderen og i tiden efter reformationen have midler til sin rådighed, og Kregme kirke var i den henseende ingen undtagelse. Hvordan den klarede dagen og vejen, afhang for en del af, hvad kirkeladen rummede, og vi skal derfor, inden selve kirkebygningen omtales, høre lidt om dens økonomiske ballast.

Grundstammen var kirketiende, som vistnok i regelen siden Frederik II's dage var bortforpagtet, hvilket mulig kan forklare, at kirkeladen (hvori tiendekornet tidligere opsamledes) synes forsvundet, da Kregme kirkes ældste regnskabsbog blev ført. Nu og da dukker der meddelelser op om tiendens størrelse; 1726 blev den opgjort til 192 tdr., der indbragte godt 80 rdl. Dertil havde Kregme kirke indtægt af jord. Kirken var nemlig godsejer, og dens ejendom var forpagtet ud. Jorderne lå spredt, endda i andre sogne, et forhold, der må gå meget langt tilbage i tiden. I selve Kregme sogn hørte tre marker til kirken[5]). En hed Grubekilde, en engstrækning, som i det tidligere omtalte udskiftningskort er afsat i den sydøstlige del af sognet ved den nuværende Søgaard. En anden bar navnet „Sanddretten"; i Christian V's matrikel omtales i Gallevangen en „Sandvret Aas", der lå i nærheden af nuværende jernbanestation, hvor vi vel også skal søge kirkeageren. Den tredie lå lige nord for kirkegårdens hegnsmur – uden navn – og er afsat på det nysnævnte udskiftningskort. Uden for sognet ejede kirken en ager i Thorup sogn på Halsnæs; i den ældste opgivelse fra 1604 fortælles det, at Oluf Degn i Thorup brugte den, men der synes at have været vanskeligheder med at inddrive afgiften, 1½ skæppe korn årlig. I Karsemose by, Vinderød sogn, havde Kregme kirke en jord „ved Lunden"; den var forpagtet til to bønder, der 1604 stod i restance for hele 10 år. Og endelig var kirken ejer af to mar-

ker i Ølsted sogn, hvis præst og degn stod som lejere. Denne degnejord i Ølsted bymark kaldtes Kildebækken – den kan mulig søges ved Annekærgård i strandbakkerne. Den af Ølstedpræsten forpagtede jord havde det besynderlige navn „Tueskitten", som vistnok findes afsat under navnet „Tverskitten" på udskiftningskort 1785 over Ølsted sogn[6]), og som lå tæt ved sogneskellet lige op til „Sanddretten". Lige omvendt havde Ølstedpræsten jordtilliggende i Kregme sogn, i dettes sydvestlige hjørne omkring strandbakkerne og den lille idylliske enebærklædte slugt syd for Grævlingehøj, tidligere kaldet „Fuglehalen". – Foruden jord synes Kregme kirke også engang at have haft husdyrhold. Regnskabsbogen fra 1604 når lige at få noteret, at kirkeværgerne har solgt kirkens husdyr, et øg og to foler. Hvis dette ikke er en ren tilfældig notits, må man næsten tro, at vi her står over for en rest af middelalderens „udødelige", et fast husdyrhold, som værgerne udlejede mod en beskeden afgift, og hvoraf man i Frederiksborg amt har enkelte andre vidnesbyrd: Skævinge kirke holdt fire udødelige køer, Oppesundby kirke 16 udødelige får[7]).

Endelig havde kirken indtægter i form af de gaver, der blev lagt i kirkens blok og ved kirkeårets tre højtider i kirkens tavler. Disse sidste nævnes undertiden i regnskaberne; præsten Nicolai Kruses enke skænkede en sådan indsamlingstavle 1664. Kirken har nu to gamle tavler i behold – den ene gengivet nedenfor som fig. 10 –, men om det er præsteenkens må vist være tvivlsomt; begge tavler kan efter deres udseende snarest henføres til næste århundrede[8]).

Man havde fra gammel tid lagt forvaltningen af kirkens midler i hænderne på kirkeværgerne, hvoraf der i regelen var to, valgt blandt sognets bønder, selvom det ofte hændte, at Kregme kirke måtte nøjes med een værge. Enhver, der har besøgt kirken og prøvet at sætte sig lidt ind i dens historiske minder, har også læst navnene på de to tidligste værger, vi kender. En kalkmalet indskrift i korbuen fortæller, at i året 1559 var Ole Gieng

Fig. 4. Kregme kirke set fra sydøst.

(Gønge?) og Per Nielsen kirkeværger. Deres bomærker og initialer er desuden skåret på degnestolen fra 1560. Slår vi op i den gamle regnskabsbog fra 1604, læser vi på den første side navnene på datidens to værger: Thule Jensen i Kregme og Laurids Sommer i Brederød. Kirkeværgerne fungerede oftest kun en årrække ad gangen, hvorefter de blev udskiftet, og det var en absolut undtagelse, når en enkelt af dem, Niels Kæmpe fra Kregme, forblev på posten i 40 år, fra 1664 til 1704. De indkrævede tienden, førte kontrol med løbende udgifter og har vel helt tilbage i middelalderen altid været de egentlig ansvar-

lige ved byggeforetagender. På dette sidste punkt skete der dog en ændring. Da de nordsjællandske kirker 1560 kom under kongen, blev værgerne direkte ansvarlige, først overfor den kgl. lensmand på Frederiksborg, senere overfor inspektionen over kirkerne i de nordsjællandske rytterdistrikter, og disse repræsentanter for centralmyndigheden har i de senere århundreder sørget for, at alle reparationer ved landsbykirkerne foregik efter nogenlunde ensartede regler. Men det forrykker ikke den kendsgerning, at værgen, sålænge hans embede har bestået, inden for sognet var den mand, der havde den daglige opsigt med selve kirkebygningen.

Kregme kirke ligger nu på sin lille, stejle bakke med sit firskårne tårn og sine røde, kamtakkede gavle og ligner det, den har været i de sidste 400 år, en gotisk landsbykirke fra den sene middelalder. Men den gemmer i sine mure rester af en meget ældre bygning. Den egentlige kærne er en meget mindre kampestenskirke med meget svære, ca. 90 cm brede, mure. Kampestenen, enten kløvet eller anvendt ganske råt uden bearbejdelse, er hist og her blandet med andre materialer, f. eks. lidt jernal, og i den endnu bevarede meget gamle syddør er der anvendt frådsten. Alle hjørner blev hugget til med mere regelmæssige og større granitkvadre. Den havde et lille kor mod øst med flad altervæg, og vest derfor lå det større skib. Alle de oprindelige ydermure undtagen den vestlige kan endnu ses, også skibets gamle stensatte østgavl, der skimtes med sin lavere højde og fladere tagvinkel under de senere påmurede kamtakker af munkesten over korets tag. Kirken havde døre mod syd og nord, men kun syddøren er i behold; den kan med sin overligger af træ, sit rundbuede topfelt (det såkaldte tympanon) og de let skrånende karme iagttages indefra, hvor hvidtekalken dækker over dens indfatning af frådsten, som nu kun kan ses over det senere tilbyggede våbenhus' loft. Norddøren har i mange århundreder været tilmuret, og kun tærskelstenen røber nu, hvor den engang har været. Hvornår denne ældste kirke er bygget,

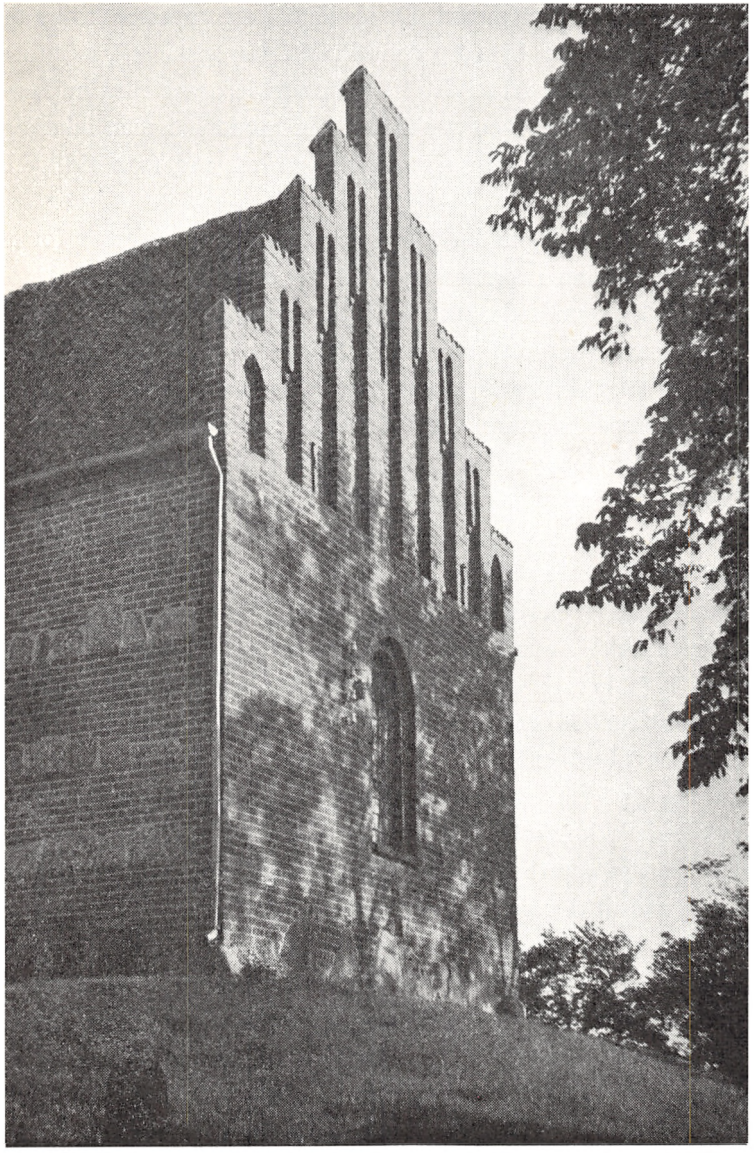

Fig. 5. Kregme kirkes vestgavl.

vides ikke med bestemthed. De sjællandske kampestenskirker af denne ældste type, bygget i den såkaldte romanske stil, stammer vel fra første halvdel af det 12. århundrede og er altså nu henved 800 år gamle; men et sikkert holdepunkt har man ikke, og en del af dem har vist sig at være ældre, end man tidligere troede.

Siden da er Kregme kirke ombygget flere gange. Det er første gang sket endnu i romansk tid, vistnok engang i første halvdel af det 13. århundrede, men også her er tidsbestemmelsen usikker. Kirkens ydermure blev da forhøjet med en lille meter, idet en halv snes skifter af store munkesten blev lagt oven på de gamle kampestensmure. Også koret fik en højere rejsning; men her har man hugget rigelig bort af det ældre murværk, navnlig i altervæggen mod øst, og erstattet det med teglsten. I det indre fik koret en muret tøndehvælving, og i østmuren åbnedes et stort cirkelformet vindue, der senere hen – måske kort før reformationen – blev muret til for først at blive genåbnet 1950. Foruden cirkelvinduet over alteret er der fra ombygningen omkring 1250 bevaret et lille, højtsiddende vindue med skråkarme, hvis indfattende sten er riflede efter brændingen; det sidder (nu helt tildækket) tæt øst for skibets gamle syddør og kan kun iagttages fra våbenhusets loft. – Om årsagen til, at den lille, lavloftede kirke skulle ombygges henved 100 år efter at den var rejst, kan vi naturligvis ikke nu vide noget sikkert. Men der er dog grund til at nævne, at der i selve sognet lå en anden anselig bygning, endda et kongeligt slot, der efter alt at dømme netop blev rejst på denne tid, og at der måske har været en vis forbindelse mellem disse to byggearbejder. Slotsherren på Dronningholm kan meget vel have haft en finger med i spillet, da sognekirken fik sit kor udsmykket med et par veritable sjældenheder, et tøndehvælv og en vinduesrose over alterbordet.

Så stod kirken i det ydre urørt i vistnok henved 200 år. Men engang henimod midten af det 15. århundrede kom den næste store forandring. Kirken blev forlænget mod vest. Også da var

materialet røde teglsten, de store munkesten, og vestgavlen fik sin smukke opbygning (fig. 5), kamtakket med nedhængende stave i de høje dobbeltblændinger. Denne vestforlængelse hviler på en sokkel af store kampesten, og i nordmuren er der indføjet tre striber afslebne granitsten, vistnok hentet fra det materiale, der blev tilovers, da man rev den romanske vestgavl ned. Samtidig opførtes foran syddøren et lille våbenhus, hvis nuværende kamtakkede gavl dog ikke er ældre end omkring 1890; en tegning fra 1849 viser, at der dengang var en anden gavl af enklere opbygning. Også koret fulgte med i ombygningen og fik en ny kamtakket gavl med tre blændinger over det store cirkelrunde altervindue.

Og endelig var der tårnet. I de første 400 år må man have klaret sig med en klokkestabel af træ på kirkegården, men i tiden henimod år 1500 blev det mere almindeligt at bygge kirketårne af sten, og Kregme sogn fulgte med, mens andre kirker i den nærmere omegn, som f. eks. Ølsted, Skævinge og Tjæreby endnu en tid lang stod tårnløse. Et sådant klokketårn skulle efter hævdvunden skik stå foran vestgavlen, men enhver, der har passeret Kregme kirke, veed, at det her kom til at gå ganske anderledes: tårnet står mod nordøst ved korets nordre væg. Hvorfor? Ja, der har været nævnt mange forklaringer, både sagn og folkevid har haft travlt i den anledning. Den nemmeste forklaring er nok ganske simpelt den, at kirkens vestgavl i forvejen var rykket så tæt hen til bankens kant, at man ikke godt kunne bygge her. Og sandsynligvis kommer denne forklaring sandheden temmelig nær, men der har også nok været overvejelser af anden art. Lad os et øjeblik gå ud på kirkebakken sammen med sognepræsten, kirkeværgerne og murermesteren; de har kigget lidt på byggepladsen, og ingen havde vel tænkt sig andet, end at tårnet skulle have sin vante plads mod vest. Men murermesteren må have haft sine betænkeligheder; der skulle fundéres meget dybt, og der skulle mures et godt stykke tilvejrs, før tårnmurene kom til at flugte med kirkegulvet, det ville i det

hele taget blive en lang bønnestage af et kirketårn. Så har sognets lokale repræsentanter fået noget andet at spekulere på; hvis man nu lagde tårnet her mod vest, ville det vende ansigtet ud mod de mennesketomme strandbakker, og klokkerne ville råbe ud i det øde rum. Ikke en eneste gård, ikke så meget som et bolssted lå ad den kant til. Et sogn er først og fremmest en gruppe mennesker, og de menneskesjæle, klokkerne skulle kalde til kirke, boede mod øst og nord. Derfor havde kirkegården fået sine porte netop i de verdenshjørner – og så kan vi af os selv fortsætte tankegangen: derfor kom også klokketårnet til at ligge så usædvanligt mod øst og nord. Sognets særegne struktur havde sat sit præg på kirkens ydre arkitektur.

Det kunne nok på anden måde være en betænkelig sag at anbringe et kirketårn således forskudt i forhold til bygningens akse. Den fine balance var i fare, og man kan godt indrømme, at set fra nord viser kirken en mærkelig mangel på harmoni mellem det lange skib og det skævt anbragte tårn. Men fra alle andre synsvinkler rummer tårnets usædvanlige placering mange overraskende momenter med et morsomt spil i de forskudte murflader og i den tydelige modsætning mellem kirkens normale (d.v.s. øst-vest-vendte) gavle på den ene side og tårnets „forkerte" gavle på den anden – *forkert* vil her sige, at gavlene vender mod nord og syd. Set ude fra strandbakkerne i vest, hvor de „forkerte" gavle virker særlig harmoniske, er synet af Kregme kirke på baggrund af Arresø og den blånende Gribskov i det fjerne et af de fineste prospekter i Nordsjælland. Set fra selve kirkegården (fig. 4) åbenbarer tårnet til alle sider en rig variation i den sengotiske blændingsdekoration. Men pludselig kan indtrykket skifte: hvis man tager billedet østfra og skærer alle omgivelser fra, kan man få denne lille kirkebygning på sin korte, stejle banke til at tale med en myndighed – og næsten med en trods, der virker overraskende (fig. 6).

Der er desuden en helt anden grund til, at man måtte nære betænkelighed ved at anbringe tårnet netop her. Dets mure blev

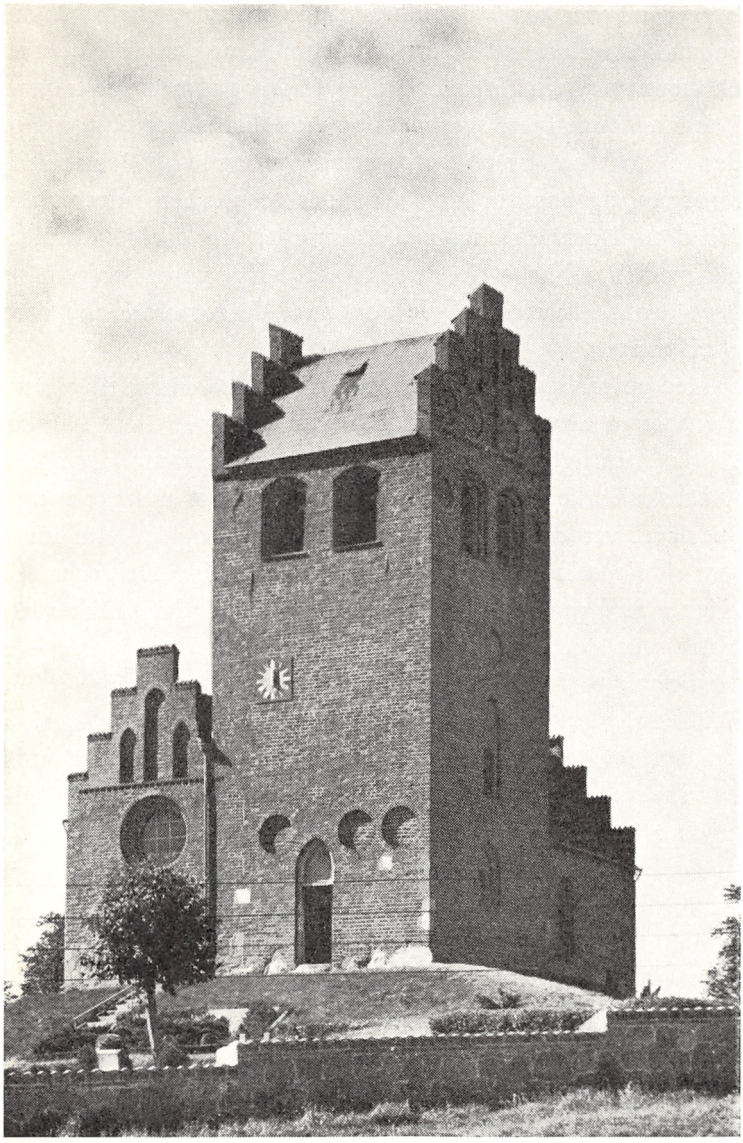

Fig. 6. Kregme kirketårn.

bygget ind over korets og skibets gamle østgavle, hvis kamtakker endnu kan ses opslugt af tårnets ydermure, og der opstod derved en lomme mellem korets nordre tagflade og tårnets søndre mur. I denne lomme fyger sne, snavs og visne blade sammen og spreder fugt og fordærv på tag og spær. Skotrenden må ustandselig repareres, og gennem kirkeværgernes regnskaber lyder suk på suk over al denne elendighed. De værger, der for 450 år siden gik med til at skabe Kregme kirkes sjældne ydre, burde måske have tænkt lidt mere på de ærgrelser, de forvoldte alle deres efterfølgere.

Med opførelsen af tårnet havde kirken fået sin endelige form, der ikke er blevet ændret siden. Men skiftende tider har dog ganske naturligt sat deres præg på de gamle mure. Den lille, romanske kirke stod således med grovpudset murværk, og i pudslaget var der trukket spinkle vandrette og lodrette fuger, som skulle minde lidt om rigtige granitkvadre. De senere tilføjelser med gavle af store munkesten må oprindelig have stået i blank mur, som dog engang – vistnok i 17. århundrede – er blevet hvidtet. I 18. århundrede tales der gentagne gange om, at hvidtekosten var i gang over hele kirken, og meget tyder på, at den også en overgang var rødkalket. Helt sikkert er det imidlertid, at murene 1849 stod hvide; det står skrevet under en lille tegning, som nu opbevares i Nationalmuseets arkiv, hvor det tillige oplyses, at tårnet dengang stod i blank mur med teglstenene synlige. Omkring 1890, da hele kirken blev repareret, afbankede man alle murene, nymurede våbenhusets gavl og skalmurede tårnets sydgavl, og i den skikkelse står kirken endnu. Taget, der nu er teglhængt, har fra første færd været af bly. Talrige regnskabsposter fra 17. og 18. århundrede viser, at der dengang stadig var blytage på kirken, dog ikke over det hele. Skibets og korets nordre flader var allerede da teglhængte med hul- og dæksten, d.v.s. disse dobbelte tagsten, man populært kalder „munk og nonne". Hvornår dette er ændret, vides ikke. I mands minde

har der på alle tagene været vingetegl; kun tårnet har de sidste par menneskealdre været tækket med skifer.

I det indre har kirkerummet undergået næsten lige så mange ændringer som det ydre, men rammerne er dog bevaret. Der er stadig det middelalderlige skib, som dækkes af fladt, lidt dødt, gipsloft, og som altid har været fladloftet, og der er koret med den senromanske tøndehvælving og det 1950 genåbnede cirkelvindue over alteret. Både stolestader, orgelpulpitur og alterbord er af nyere oprindelse, og rummet kommer derved til at savne lidt af den alderens patina, som gammelt inventar altid giver, og som nabokirken i Ølsted er så rig på. Men stærke kræfter i sognet har i de senere år virket mægtigt til kirkens indre udsmykning og har forhåbentlig endnu ikke mistet energien. På de følgende sider skal vi se lidt på, hvorledes de vekslende slægtled i en fjernere fortid har arbejdet på rummets udsmykning.

Farver betød overordentlig meget dengang. Allerede i den romanske kirke var der kalkmalerier. Man fandt resterne af dem 1886; der har været to rækker i koret, men kun en stump på nordvæggen lod sig redde, en fremstilling af barnemordet i Bethlehem, malet omkring 1250. Malerierne dannede en tæppeagtig ramme om det ældste alter, som vi nu slet intet kender til, og det er en nødvendig forudsætning, at også vinduesrosen over alterbordet var inddraget i denne dekoration og forsynet med længst forsvundne glasmalerier. Det ældste alter, vi kender noget til, stammede fra 1619. På den tid var de romanske kalkmalerier dækket til, men til gengæld kom det nye alter til at stråle med guld og stærke farver. Heller ikke det har vi bevaret, men helt uden kendskab til det er vi ikke. Det blev på Frederiksborg-lensmandens foranledning malet og forgyldt af Jørgen Maler fra Hillerød, og ham kender vi fra anden kant. Han udførte i Nordsjælland en række altertavler sammen med billedskæreren Henrik Barchmand, der også var fra Hillerød,

og som menes at være en slægtning til den fra Frederiksborg slotskirke berømte Hans Barchmand. Maleren, hvis fulde navn var Jørgen Hermansen, udførte sammen med sin fælle de endnu bevarede renæssancealtertavler i Græse og Sigerslevvester, og de vides tillige at have samarbejdet i Nørre Herlev[9]). Altertavlen i Kregme må da skyldes det samme makkerskab mellem maler og billedskærer og har da fremtrådt med rigt slyngede udskæringer – renæssancestilens såkaldte „kartoucher" – som ramme om et altermaleri forestillende nadveren. Denne tavle stod i Kregme kirke lige til 1844.

Også på anden måde har man i tidens løb udstyret kirkerummet med farver. Skibets loft, der nu er en død, gipset flade, var i fortiden ganske anderledes livligt. Under de vandrette tagbjælker, der endnu sidder der i god stand, var der tidligere et panelloft, inddelt i kassetter, fordybede felter med udskæringer. Dette panelloft omtales første gang i 1722, men må være ældre. Det blev 1747 afløst af et andet, der var glat, af høvlede og sammenpløjede planker, og som derefter blev malet rødt med gule stjerner. Samtidig foregik gradvis en ændring af hele kirkerummets farveholdning. Bag det i guld og farver lysende alter maledes på korets østvæg et stort draperi i blå farvetoner. De hvide vægge fik dekorationer som ramme om døre, vinduer og buer, en brunrød marmorering af den art, der fornylig er fremdraget i Ølsted kirke, og som de fleste nordsjællandske kirker under rytterdistriktet synes at have fået. Desuden blev døbefonten inddraget under denne farveorgie. Den stod oprindelig nede i kirken, vistnok i nærheden af døren, men blev nu flyttet op i koret, hvor dens gamle granit fik et klædebon af stærke farver: fodstykket mørkebrunt under en gul kant, kummen hvidmalet med blå og rød marmorering. Som en underlig modsætning hertil har prædikestolen (anskaffet 1646, nærmere omtalt nedenfor) stået uden farver endnu nogen tid; det var ikke manglende lyst, for værgerne slog ofte på, at den skulle males, men

Fig. 7. Kregme kirkes nye alter fra 1950.

myndighederne henviste til den efterhånden slunkne pengekasse.

Stolestaderne, der stod i tætte rækker i skibet, blev først bygget i tiden efter reformationen. De ældste kendte stader i Kregme kirke blev bygget 1621, og skønt de synes at have stået der lige til 1889, kender vi dem dog ikke[10]). Skal man dømme efter deres tilblivelsestid, har de nok set ud som dem, der står velbevarede med gavle og nummererede låger i Ølsted kirke. Deres efterfølgere blev såre enkle og har ikke formået at bøde på det spartanske indtryk, kirkerummet gjorde, efter at man gradvis havde afviklet ældre tiders farveglæde. Ved slut-

ningen af 19. århundrede stod kirkerummet med nøgne, hvidkalkede vægge, og det nye træværk blev egetræsmalet. Fra 1949 har man pånyt arbejdet med en rigere farveholdning. – Foruden stolestader fik kirken et pulpitur. Det byggedes 1623 og stod for enden af vestvæggen. Også det er borte, men også her kan vi se hen til Ølsted kirke, der samtidig fik et pulpitur, der endnu er bevaret som skranke foran orglet. Senere fik Kregme kirke endnu et pulpitur, fordi staderne på gulvet var for trange til menigheden. Det fik plads ved den lange nordside, over kvindestolene og havde opgang i skibets nordøsthjørne, dér hvor nu døbefonten har sin plads; vi kan følge det nye pulpiturs opstilling i regnskabsbogen for 1739, men er iøvrigt uvidende om dets udseende.

Man kan vel synes, at der i tidens løb er gået mere tabt af det gamle inventar i kirken, end godt er. Men går man efter i enkeltheder, er dog mere reddet, end man ved første øjekast skulle tro. *Alteret* er jo helt nyt; dets ældste, kendte forgænger fra 1619 er lige nævnt, og vi ved, at det stod her til 1844. Da kom der en ny tavle, et altermaleri, Kristus velsigner kalken, malet af J. L. Lund og anbragt i forgyldt, nygotisk ramme. Kunstneren havde et anerkendt navn, det var ham, der malede det berømte Akropolistæppe til Det kgl. Teater; men egentlig kirkelig kunst formåede han næppe. Tavlen trængte til at udskiftes og blev 1950 flyttet ind i sakristiet. I stedet opstillede man et alterbord (fig. 7) af smukt slebne kantsten, smykket med to gamle malmstager fra o. 1550, og derover genåbnedes den 700 år gamle vinduesrose, denne gang forsynet med et glasmaleri af Johan Thomas Skovgaard, der to år senere udførte endnu et glasmaleri til korets sydvindue. Også *døbefonten* er omtalt ovenfor i anden forbindelse. Den er romansk og er således kirkens ældste stykke inventar. Dog er det lidt af en tilfældighed, at den endnu har sin plads i kirken. Den blev udskiftet, vistnok samtidig med altertavlen omkring midten af forrige

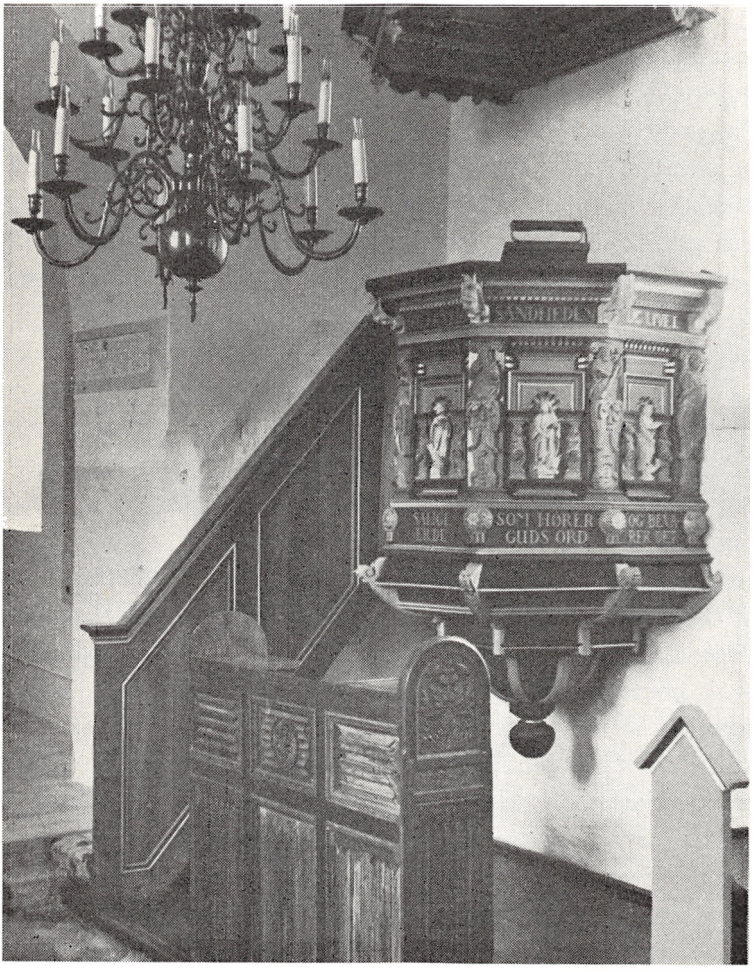

Fig. 8. Prædikestolen og degnestolen i Kregme kirke.

århundrede, og erstattedes af en font af cementsten. Ved et tilfælde blev den 1896 genfundet på en af gårdene i Kregme by; det var dog kun kummen, der da var bevaret, og den brugtes som skål for en slibesten. En ny fod blev fremskaffet (iøvrigt ikke helt stilkorrekt, idet den oprindelige fod havde form som

et omvendt kapitæl, hvad der kan læses ud af regnskaberne, da man malede fonten 1741), og fonten har nu sin plads i skibets nordøsthjørne, forsynet med et dåbsfad af messing fra 1632. En gammel *prædikestol* af ukendt oprindelse blev malet 1620 og henstod senere blandt andre kasserede inventargenstande i sakristiet, indtil den blev solgt 1744. Den blev 1646 afløst af den prædikestol, som kirken endnu ejer (fig. 8), og som dengang betaltes med 500 mark. Snedkeren fik efter opstillingen rejsepenge til København, og dér er den sikkert også blevet til, udført i 1640'ernes vanlige barokstil med mange vrængemasker og evangelistfigurer anbragt i felternes nicher. Stolen var længe umalet, synes først at have fået staffering i slutningen af 18. århundrede, for derefter at få egetræskulør ligesom det øvrige træinventar; det ældre farvelag blev genfremstillet ved reparationen 1949.

Under prædikestolen står nu den gamle *degnestol* fra 1560. På dens gavle har de to værger, som tidligere omtalt, ladet deres forbogstaver udskære, og midt på stolen står sognepræstens bomærke og initialer: I M, d.v.s. Jens Mogensen. Ornamentikken er blomster i enkel gengivelse og hint pibede foldeværk, der er så almindeligt i Nordsjælland i tiden lige efter reformationen. Fra denne stol, der vistnok oprindelig stod i koret, har degnen varetaget sit kirkelige hverv i snart 400 år; indtil kirken 1904 fik sit orgel, var degnens sangstemme den dominerende under salmesangen. I stolen opbevares nu de to føromtalte pengetavler, som på de tre højtider blev båret om blandt menigheden (fig. 10).

Til opbevaring af det mere kostbare inventar brugte man det *sakristi,* der ved tårnets opførelse indrettedes i det nederste tårnrum. Præsten har haft sin indgang fra øst; fra kirken var der adgang gennem en dør med solidt låsetøj og en velvoksen nøgle; døren er med sine to fyldinger og kraftige opdeling et overordentligt karakterfuldt udtryk for renæssancestilen – billedet fig. 9 skulle vise det, både det behændigt varierede rude-

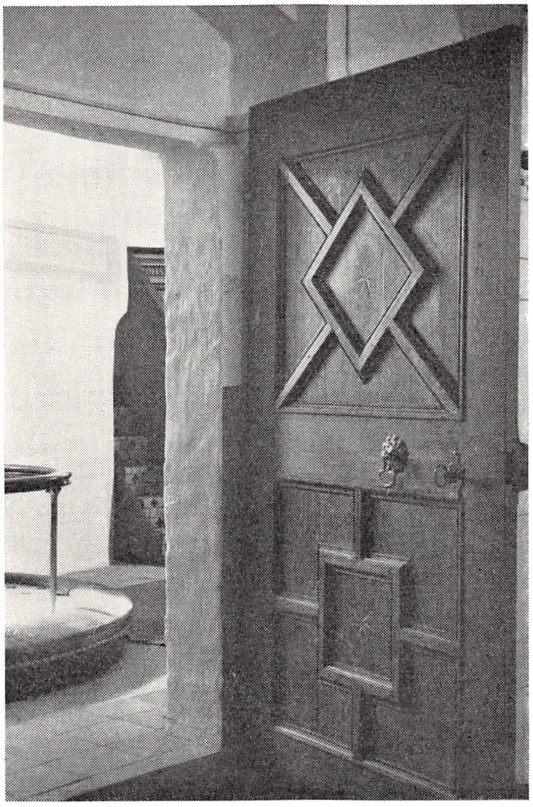

Fig. 9. Døren i sakristiet.

mønster og de små indlagte stjerner af lyse træsorter. Vi kender ikke dens nøjagtige alder, men den er mulig indsat her, samtidig med at de nye stolestader blev anskaffet 1621. Den lille dørring (fig. 11) er måske overført hertil fra en ældre dør.

Sakristiet var at opfatte som en brandsikker box, det bedst beskyttede rum i sognet; derfor det solide låsetøj, derfor også den murede hvælving. I væggen har man senere indmuret nogle gravsten, der fordum lå i kirkens gulv; der er bl. a. en sten over sognepræsten Gert Schumachers børn – banker man på stenen, giver den en hul lyd fra sig: bag den findes nemlig det

hulrum, hvor man i fordums dage gemte kirkens sølvting, en box inde i boxen, og dette lille hulrum var atter beskyttet med trælem og låsetøj. Det var desuden almindeligt, at udskiftet inventar fik anvist plads i sakristiet. Her stod således i mangfoldige år et gammelt krucifiks og „to gamle træbilleder"; sådan står der at læse i kirkens inventariefortegnelse fra 1711, og enhver, der er fortrolig med gammelt kirkeudstyr, vil ikke være i tvivl om, hvad det drejer sig om. Der er tale om et korbuekrucifiks med sidestillet Maria- og Johannesfigur, som engang i middelalderen har haft plads over korbuen; det er næsten nødvendigt at forudsætte, at der da også har været et korgitter, der tydeligt markerede præstens kor – ofte kaldet „sanghus" på sjællandsk – fra menighedens skib. Men intet sted ser man et sådant gitter nævnt i forbindelse med Kregme kirke. Derimod var der i sakristiet en skriftestol, der nu imidlertid forlængst er forsvundet, men som kulturhistorisk set har sin interesse, fordi den her som i andre kirker viser, hvor almindeligt det private skriftemål var i gamle dage, og den hyppige omtale af skriftestolen viser, at den har været brugt efter sit formål langt ned i tiden. Efter forordningen skulle man møde til skrifte dagen før altergangen; foruden på helligdagene var der hyppigst også altergang een gang om ugen (i købstæderne endda både onsdag og fredag), og det påbudte skriftemål dagen før gav i det udstrakte sogn anledning til talrige kirketure. Der var åbenbart ingen fare for, at Sonnerup kirkevej skulle sande til.

Sognets gravplads var naturligvis kirkegården, men også kirkegulvet kunne benyttes. Sognepræsten havde krav på med sin familie at blive jordet under gulvets fliser; det samme gjaldt kirkeværgerne og degnen, og vi må tænke os, at denne gravskik er fulgt i Kregme lige til omkring år 1800. Af stedlige stormænd har måske slotsherrerne på Dronningholm tillige fundet deres sidste hvilested inden for kirkens helligede mure – vi ved det blot ikke, men hvis fremtidens arkæologer får lejlighed til at kulegrave kirkegulvet i Kregme, kan nye og overraskende fund

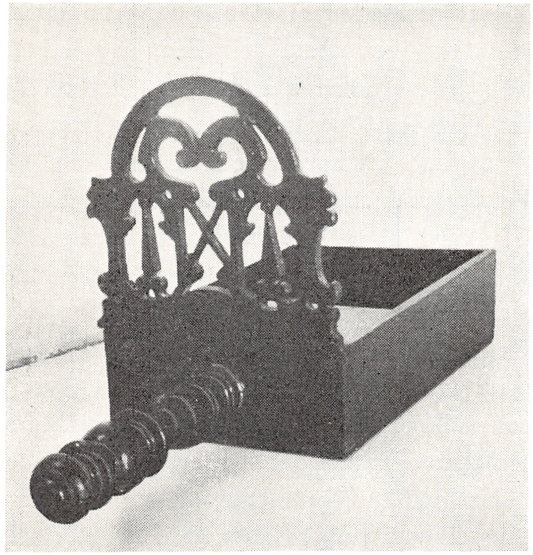

Fig. 10. Kregme kirkes pengetavle.

blive gjort. Indtil videre må vi nøjes med, hvad vi kan se over jorden, og her er stadig en del ligsten i behold. De har alle ligget som fliser på gulvet, men er nu indmuret rundt omkring på væggene. Den ældste blev engang henimod år 1300 lagt over præsten hr. Poul; dens indskrift på latin, der ønsker, at den hedengangne skal hvile i fred, kan endnu tydelig læses. Stenen er indmuret i våbenhusets nordvæg. En stor sten, lagt over den lutherske sognepræst Herman Jørgensen Lipper, død 1616, lå endnu i begyndelsen af vort århundrede på sin oprindelige plads i korgulvet, men er nu indmuret i skibets nordvæg ved døbefonten. En af hans nærmeste efterfølgere, Morten Bentsen, som døde 1638, har også i kirkegulvet haft den ligsten, der nu findes indmuret i sakristiets væg; her findes tillige den tidligere omtalte sten, som Morten Bentsens svigersøn Gert Schumacher har lagt over sine og sin hustrus tidligt afdøde børn. Om denne sidstnævnte mand og hans families skæbne findes desuden i kirken en mindetavle af træ med en versificeret

indskrift. Gert Schumacher blev 1671 udnævnt til provst i Helsingør, og det var ved denne lejlighed, han lod mindetavlen opsætte; tidligere hang den ved pulpituret, senere flyttedes den til sakristiet, men er 1950 pånyflyttet til pulpituret. I indskriften, der er forfattet på hoppende aleksandrinere (et seksfodet versemål), tager præsten sit udgangspunkt fra hustruens slægt. Hendes fader var hin Morten Bentsen, der døde 1638, og moderen var Maren Bøgvad, af en kendt, velstående Hillerødslægt. Om moderens søster Karen, som døde i Kregme præstegård, oplyser indskriften, at hun var enke efter Simon skriver; det har sin rigtighed: hun var gift med slotsskriveren ved Frederiksborg, Simon Christensen, som døde 1652 og åbenbart var en velstående mand. Gert Schumacher selv var en broder til Griffenfelds fader Joachim Schumacher, og dette i forbindelse med hans gode svogerskab viser tydeligt, at vi her står overfor en af den unge enevældes lykkeriddere.

Rækken af præster sluttes med provst Peder Hoffmanns gravsten på kirkegården; den er fra 1797 og viser altså, at man nu var ophørt med at lade de afdøde gravsætte i selve kirken. De præster, der i den følgende tid døde i embedet, ligger derfor på kirkegården. I denne dødsliste glemmer vi dog ikke de faldne soldater. Kregme kirke har på nordvæggen ladet opsætte en mindetavle over de af sognets unge sønner, der faldt i de to slesvigske krige.

I Kregme kirkes lange historie var tårnet og dets tilblivelse noget af det ejendommeligste. Vi skal nu til slut pånyvende tilbage dertil. Når tårnet på sin bakke kom så højt tilvejrs og kunne ses fra hele sognebyen, hvis 15 gårde lå for kirkebakkens fod, var det naturligt, om denne gode mulighed udnyttedes til det yderste. Derfor blev et tårnur anskaffet i Helsingør 1633. Med i vognen var der desuden en solskive. Man kan vel undre sig over solurets ankomst, men fra talrige andre landsbykirker ved vi, at det sidste var en nødvendig følge af det første. Urværket kunne gå i stå, og degnen måtte have mulighed for at stille

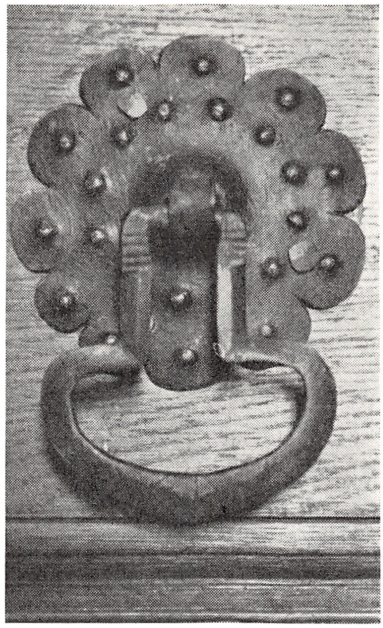

Fig. 11. Gammel dørring i sakristiets dør.

det igen, og ingen anden end Vorherres sol kunne fortælle, hvad klokken var. Siden da har Kregme kirkeur i umindelige tider passet sin dont. Men højere oppe i tårnet hang de klokker, for hvis skyld det i sin tid blev bygget. De gamle klokker eksisterer rigtignok ikke mere. Og dog alligevel. Det er rigtigt, at den store klokke bærer årstallet 1649 og den lille 1722, men regnskaberne fortæller, at det i begge tilfælde var omstøbninger. Metallet i klokkerne stammer utvivlsomt fra deres middelalderlige forgængere. Om 1649-klokken, som blev omstøbt i Helsingør, er der et par regnskabsnotitser af mere almen interesse. Da den var færdigstøbt, begyndte den lange og besværlige køretur hjemad; køresvendene drak godt med øl undervejs, og vi kan se, at drikkevarerne udskænkedes i Villingebæk, Gilleleje Mølle og Tisvilde. Hvorfor denne store omvej blev valgt, må vist indtil videre stå hen som en gåde. Ølgildet er ikke sluttet

hermed. Da klokken først var hejst op i sit tårn, skulle den afprøves. Regnskabsbogen har derfor en udgiftspost på 12 mark for en tønde øl til dem „som beringede klokken", og videre blev der givet 8 skilling for lys om natten „medens de ringede". Klokken har da efter god gammel skik ringet dag og nat – i regelen et par døgn – for at man kunne være sikker på, at der ingen støbefejl var.

Når ringeren i gamle dage lukkede tårndøren op og gik op ad den snævre vindeltrappe, kom han først til det mørke mellemstokværk, hvor tårnurets dumpe tikken lød som et dæmpet hjerteslag. Ad stejle stiger nåede han op til klokkestokværket og fik glamhullernes luger slået op. En stor del af sognet lå her udbredt for hans fødder, og på kirkevejene kunne han øjne de første kirkegængere. Det må have været Brederødfolkene, han først fik øje på, de havde den lange åbne bakke at køre ned ad. Skoven skjulte for udsynet til Sonnerup og Auderød, men også derfra kom de omsider frem i skovbrynet, vogn efter vogn – mon de nogensinde har tænkt på, at de Sonnerupbønder agede på Nordsjællands smukkeste kirkevej? Kregmebønderne kom vel sidst, for de boede lige ved, og sognepræsten behøvede heller ikke at skynde sig, for præstegården lå lige op ad kirkegården, og han havde sin egen låge i hegnsmuren. De maleriske dragter – de samler nu støv på museerne. Endnu i min barndom gik konerne i Kregme sogn med pyntelige tøndehuer og guldnakker. Så sent som 1938 så jeg en sådan guldnakke pryde en gammel kone, der var på besøg i Hillerød. Men nu er den tid forbi. Mens disse linier skrives, hvæser bulldozeren tæt forbi Kregme kirke for at omdanne amtsvejen til en moderne chaussée for uanede hestekræfter. Og sognet er under omformning. Sommerhusene i strandbakkerne ligger tæt, hvor der før var øde overdrev. Efter stålvalseværkets opførelse i Frederiksværk har købstaden sendt sine fangarme ud langs med den gamle Issefjord Færgevej, helt hen til kirkebakkens fod. Tyngdepunktet, der befolkningsmæssigt altid havde ligget mod øst, er i de seneste

tiår flyttet afgørende mod vest. For at fastholde mindet om et sogn og dets kirke i dets rolige, faste, århundredgamle rytme er disse linier skrevet.

NOTER OG HENVISNINGER

I den foranstående fremstilling, hvor kirke og sogn er skildret som en helhed, er der intet hensyn taget til den gængse opfattelse, der også har fundet vej til den sidste udgave af Trap, Danmark, nemlig den, at Auderød by i ældre tid hørte til Vinderød sogn. En nøje gennemgang af Brederøds og Auderøds bymarker gør det usandsynligt, at Auderød kan have hørt til noget andet sogn end Kregme; i det brev fra 1397, der omtaler Auderød som en del af Vinderød sogn, kan skriveren let have taget fejl, fordi brevet handler om Dronningholms tilliggende, der for størstedelen netop var at finde i Vinderød; se H. Knudsen: Danmark i Middelalderen (1834), s. 84. – Hovedmaterialet til forståelsen af sognets størrelse og bymarkernes fordeling i gammel tid kan hentes i Christian V's Matrikel, der findes i Rigsarkivet (RA). Desuden er Matrikelarkivets udskiftnings- og originalkort en uvurderlig kilde. Ved gennemgangen af Kregme kirkes historie er benyttet kirkens regnskabsbog 1604–1716, som findes i Landsarkivet for Sjælland (LA). I Rigsarkivet findes desuden to kortere serier regnskaber: (Danske Kancelli) „6 Aars Kirkeregnskaber 1614–20" samt fra 1661–72, og endelig de fyldige: „Sjællandske Rytterdistrikts Kirkeregnskaber". Hvor ingen anden kilde anføres, vil oplysningen altid være at finde i de nævnte kirkeregnskaber under det pågældende år.

[1]) (LA) Kregme kirkes rgsk., fol. 5 a, 1605: Givet for en pose at bære kalken og disken i – 1½ mark.

[2]) Om denne vej og andre gamle veje ved Værket, se Carl Christensen: Frederiksværk, Kbh. 1926, s. 13, samt J. G. Wincklers kobberstukne kort 1767, gengivet i Egon Eriksen: Frederiks-Værk 1756–1956, s. 31.

[3]) Sognepræsten Fr. Chr. Schønaus indberetning o. 1770, i Hans de Hoffmans håndskrevne manuskriptsamling „Siellands Kirckers og Sogners Beskrivelse" 1. bd., fol. 73 (i Nationalmuseets arkiv).

[4]) (LA) Frederiksborg-Kronborg Amt, Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751–62, s. 1935: Amtmand Fr. von Gram erklærer 21. sept. 1761 til Rentekammeret, at Classen har nedbrudt bøndernes stengærder og pålagt bønderne bøder for ulovlig græsning på Værkets grund, „endskønt Gærder og Grøfter om Frederiksværk ej befindes saa forsvarlige, at de kan frede for Kreaturerne". Gram kalder Classens adfærd lovstridig og forlanger, at han „hegner sig om Værket forsvarlig Lukke og Fred til".

[5]) Kirkens jord, der ikke må forveksles med præstegårdens, nævnes meget hyppigt i regnskabsbogen, første gang 1604, fol. 2–3. Agrene er tildels afsat på udskiftningskort fra o. 1800 i Matrikelarkivet.

[6]) Kortet findes i Matrikelarkivet.

[7]) (RA) 6 Aars Kirkeregnskaber 1614–20; Strø herred, Skævinge, fol. 145 a; Lynge herred, Oppesundby, fol. 42 a.

[8]) Af andre, mindre indkomster nævnes „Sjælepenge" (ved dødsfald) samt stolestadepenge af husmænd og inderster efter Christian V's danske lov.

[9]) Henrik Barchmands og Jørgen malers virksomhed i Nordsjælland kan følges i de før nævnte „6 Aars Kirkeregnskaber 1614–20" (RA).

[10]) Da man 1949 flyttede prædikestolen, fandt man ved opgangen indridset årstallet 1889, hvilket årstal mulig også gælder kirkens nuværende stolestader. Kirkens regnskaber fra den tid er forgæves eftersøgt.

SKUESPILLER OG DANNEBROGSMAND

HANS CHRISTIAN KNUDSEN SOM FÆRGEMAND

Et afsnit af Jægerspris Færgegårds historie 1802 til 1812

Af HOLGER MUNK

Hans Christian Knudsens historie er tidligere skrevet af Carl Behrens i Gads danske Magasin 1922: „Skuespiller og Færgemand" (6 sider) og af Robert Neiiendam: „Skuespiller og Patriot", Kbhv. 1925 (144 sider). Herforuden findes der en del stof til belysning af hans historie i et „Minde-skrift", som hofboghandler L. Beeken udgav efter Knudsens død i 1816.

I alle tre publikationer omtales, at Knudsen en tid havde stillingen som færgemand ved Jægersprisoverfarten, men medens Carl Behrens kun ofrer nogle få linier på denne side af Knudsens tilværelse, har Robert Neiiendam behandlet den på to sider, hvorimod mindeskriftet kun berører den med enkelte ord. Fælles for alle tre skrifter er, at ingen af forfatterne synes at have ofret tid på at gennemgå det ret betydelige kildemateriale til belysning af dette emne, som findes såvel i rigsarkivet som i landsarkivet, og derfor ikke har haft mulighed for at se Knudsens tilværelse som færgemand her på Færgegården i tiåret 1802 til 1812.

Nærværende arbejde bygger overvejende på utrykte kilder i de forannævnte arkiver og tilstræber kun at give et billede af Knudsen (med familie) på Færgegården og som færgemand. Det må derfor også kun betragtes som et bidrag til skuespiller Hans Christian Knudsens historie samtidig med, at det er et afsnit af Færgegårdens historie. I denne historie har Knudsen sin

plads sammen med en snes andre færgemænd, transportforvaltere og forpagtere. Lige som disse er han kun en brik i spillet – snart bonde snart konge –, men kun en brik, som andre trækker med. Det centrale i billedet er selve Færgegården, dæmninger med brystværn og brohoveder, trækfærgen med færgebåde og kongelig chalup. Staffagen er de rejsende, lige fra kongelige personer med suite til Horns herreds bønder med torvelæs. Midt i alt dette står så færgemanden, den centrale figur. Snart forsvinder han i mylderet, drukner i reglementer og vandrende skrivelser fra færgeinspektionen over amtmand til rentekammer eller generalpostdirektion, og snart ser man ham som ene mand ved færgestedet, som den, det hele hviler på, når han i lange, levende skildringer sender sin indberetning om, hvad der er hændt ved Jægerspris færgeoverfarten.

Actør Knudsen på Jægerspris.

I begyndelsen af august (vistnok mandag d. 4.) 1794 ser vi Hans Christian Knudsen for første gang som færgemand eller vel rettere som styrmand for den kongelige chalup, som skal sætte arveprinsen med nærmeste følge over fjorden fra Bi-lidtsiden til Færgegården. Knudsen siger ganske vist selv i et brev til Fr. d. 6 i 1811, at han har nydt Jægerspris' „behageligheder i 30 år", således at han skulle være kommet der omkring 1781, men vi kender nu ingen kilder, der fortæller noget herom før beretningen om denne overfart i sommeren 1794.

Det er Hans Severin Holten, der som lærer i naturvidenskaberne for arveprinsens børn var med i den kongelige suite på den lille ferierejse fra Fredensborg til Jægerspris, og som i et brev til sin forlovede, en datter af slotskantor Wittendorff på Frederiksborg, giver en beskrivelse både af selve turen og af opholdet på Jægerspris. Da denne skildring giver os en samtidig tegning af landskaber, forhold og personer, er det en værdifuld kilde til belysning af det, vi her vil skildre, hvorfor den gengives i uddrag.

Kgl. skuespiller Hans Christian Knudsen.
Kobberstik af A. Flint 1816.

Den kongelige kortege kørte ad Jordhøjvejen uden om Slangerup, men Holten mener dog at have fået et indtryk af byen, hvilket i brevet udtrykkes således: – „den temmelig store kirke lå midt i byen som en hest imellem en flok svin". Selve Frederikssund slipper for beskrivelse, men dens beliggenhed „ved bredden af den skønne Isefjord, hvis kyster overalt er prydet med skove og små byer", fremhæves, hvorimod han ikke har meget tilovers for dens borgere, der nysgerrigt kikkede frem fra porte og døre efter det fine selskab. – Ved færgestedet ved Bi-lidt-siden

ventede arveprinsens livkirurg „Lüders og hans hund, samt kammertjener Wiesener og hans kone og adskillige tjenstagtige ånder" på arveprinsen og hans følge. – „På Isefjorden lå en stor chaluppe med seks pyntede matroser og actør Knudsen som styrmand. Disse skulle føre herskabet over." – Da de små prinsesser helst ville blive i kareten sammen med deres mademoiselle Mollés, blev vognen straks kørt ombord i færgen. Holten og matematiklæreren Degen tog også med over, og Holten fortæller, at de af Mollés under overfarten blev trakteret med tvebakker, „hvilket var ganske vel, thi søen tærer." Det var færgemand Artmann selv, som dirigerede færgen, og Holten siger, at han var så høflig, at han end ikke havde sin hat med, men anså den for ganske overflødig.

Ovre på Færgegårds-siden ventede „Knudsens kone, søster og børn for at neje for herskabet." Da dette endnu ikke var ankommet til færgestedet, havde Holten god tid til at se nærmere på omgivelserne og på de andre, der ventede der. Der var for det første kammerråd Eskildsen med to skovfogeder – alle til hest, „af hvilke den ene især interesserede mig meget for hans hests skyld, som var gul på den ene side og hvid på den anden." Skønt Holten var lærer i naturvidenskaberne, har han åbenbart ikke spekuleret ret meget over årsagen til denne naturlige gulfarvning, men blot holdt det for en af de „schøne Rariteten". Derimod giver han en ret rammende og forstående beskrivelse af landskabet omkring Færgegården, som han skildrer liggende midt for bakkedraget – „et meget smukt sted og på toppen af banken ligger Schweitzerhuset, som prinsen har ladet indrette." Dette „lysthus", som arveprinsen netop havde fået indrettet færdigt i denne sommer, da Holten kommer med ham hertil, omtales for første gang her i Holtens brev.

Efter at prinsessernes kareter var kommet op på dæmningen fra færgen, kørte de straks videre mod Jægerspris med en skovfoged som forrider for hver sin vogn „for at fornøje de små". – Færgen blev straks trukket over igen, „da der på den anden side

af fjorden var hisset et stort rødt flag som et lykkeligt forvarsel for prinsens ankomst", og medens de to ridende skovfogeder i fuld galop kom tilbage gennem Færgelunden, så man „prinsen stige i chaluppen og under et forfærdeligt hurraråb blive ført over." Efter ankomsten til Jægerspris-siden og under de ventendes dybe skrabud steg herskabet i de fremkørte vogne, som samtidig var blevet overført med trækfærgen, og medens den ene skovfoged førte an som forrider, red „kammerråd Eskildsen tillige med den blissede skovfoged for prinsens vogn." Først herefter havde færgemanden tid til at føre Holtens vogn over, og „på en behagelig vej, som bestandig vekslede med skov og bakker og udsigt over havet, som mod højre gik stejlt ned til søen (Kignæs)", nåede han gennem „en nydelig lille bondeby (Neder Dråby) endelig en gård uden for Jægerspris", hvor han skulle bo under sit ophold. Det var hos Jægerspris-lægen, doktor Hempel, han havde fået logi og hermed udgangspunkt for de køre- og spadsereture, som i de følgende to uger skulle bringe ham de oplevelser og indtryk, som belyser livet ved slot og færge på arveprinsens – og hermed også Knudsens – tid.

Om torsdagen var Holten sammen med prinsen kørt ned til færgestedet, hvorfra „herskabet sejlede på fjorden". Skønt Holten, der var tilskuer fra bro og dæmning, ikke omtaler denne sejltur nærmere, kan vi sikkert gå ud fra, at Knudsen og hans pyntede matroser også ved denne lejlighed har ageret. Efter sejlturen gik herskabet op til Schweitzerhuset, medens Holten spadserede sig en tur i Færgelunden. Efter en times forløb bliver han bedt op til the sammen med det øvrige selskab. Det er første gang, Holten er ved Schweitzerhuset, og han er meget betaget af udsigten herfra, navnlig fordi han kan se Frederiksborg slot. Efter at han havde været inde i huset og gjort sit „skrabud for herskabet", „viste prinsens kammerjunker, Bülow, mig omkring for at se hele huset, som består af en stor stue og to mindre kabinetter, af hvilket det ene især er meget smukt. Væggene ere malede med blomster og sommerfugle, hvilket ser nydeligt ud. – Det andet

er mere simpelt, men også meget smukt. Desuden er her et lidet køkken, hvor der koges thevand for herskabet." Efter theen gik „herskabet og hele resten, jeg iberegnet, ind i skoven, hvor man især snakkede om det dejlige vejr, den sædvanlige discours for den slags folk." Kl. 8½ kørte man atter mod Jægerspris.

Dagen efter, om fredagen, tog Holten sammen med arveprinsen ud for at se et teglbrænderi. Efter hjemkomsten spadserede han sig en tur og mødte herunder „Fourereren, Berideren og Knudsen", som inviterede dem alle med sig hjem, da han havde fået „tolv flasker rød vin af prinsen". I aftenens løb steg stemningen så meget, at „Knudsen, hans kone og søster og mr. jeg sang alskens viser, hvoriblandt nogle nye, som er ret smukke", og som Holten derfor lovede at skaffe til sin forlovede. Holten, som iflg. brevet „allerede ved adskillige lejligheder" havde beskrevet Knudsen for sin forlovede „som et galt menneske", kvitterer videre for sine værtsfolks gæstfrihed og den gode vin ved at føje følgende karakteristik og oplysning til: „hans søster er lige sådan (galt menneske), og efter min mening utålelig munter. Hans kone er en meget almindelig gås, hvis hele fortjeneste uden tvivl består i at bringe raske børn til verden, thi det lader ikke til, at deres opdragelse bekymrer hende, – og så kan hun synge."

Lørdag morgen gik trommen i slotsgården til underretning om, at posten til København var ved at afgå, – og også Holtens brev kom med færgen over. 8 dage senere rejste arveprinsen med sit følge atter fra Jægerspris. Knudsen havde igen – sammen med sine pyntede matroser – en af sine store dage, og færgemand Artmann kunne endelig ånde lettet op efter et par uger med megen hensyntagen og med mange frirejser.[5]

Det er meget sandsynligt, at disse festlige overfarter med den kongelige chalup under hurraråb og stor opmærksomhed, sommerdage og i magsvejr, har fået den letbevægelige Knudsen til at se færgemandsstillingen i en meget ensidig belysning. Har han

Schweitzerhuset i Færgelunden.
Billedet er taget først i dette århundrede.

så tilmed stillet dette glansbillede ved siden af den håndgribelige virkelighed: Zacharias Artmanns store og forholdsvis rige hjem på Færgegården, en sikker og fast indkomst med deputater fra skoven, en stilling, der var omgivet med en vis anseelse, ja, så er det forståeligt, hvis færgemandsstillingen var blevet hans ønskedrøm.

Den mulighed foreligger dog også, at det er arveprinsen selv, som først har henledt Knudsens opmærksomhed på, at han kunne få færgetjenesten, når den engang blev ledig, dels for at glæde ham og dels for at „gøre ham lykkelig i sin alderdom".

I sommeren 1795 opholder arveprinsen sig atter på Jægerspris, og herunder er det, han giver Knudsen sit skriftlige løfte om færgetjenesten, når den blev vacant. –

„For at give skuespiller Hans Christian Knudsen en sikker udsigt i fremtiden og at skiønne på hans villighed at fornøje mig ved mit ophold her loves og tilsiges ham færgemand Artmanns tjeneste, når samme ledig vorder, således som nuværende færgemand samme haver; dog vil jeg, at mit løfte på ingen måde må

blive bekiendt, før vacance forefalder, også håber jeg, han ej tager anledning for tidlig at forlade den bane, i hvilken han har gjort god fremgang.

Jægerspris, d. 15. august 1795.

Friderich
arveprins"[20]

Da Jægerspris gods – og herunder Færgegården og færgeretten – efter arveprinsens indgivne ansøgning af 13. novbr. 1797 og kongens bevilgen heraf under d. 22. decbr. samme år var overgået til kongelig ejendom mod et vist årligt vederlag i penge, fri benyttelse af slottet til sommerbolig m. m. samt kongelig konfirmation af de expectancebreve, som arveprinsen havde udstedt, opnåede også Knudsens brev på Færgegården med færgetjenesten kongelig stadfæstelse under samme dato.

Fra 1. januar 1798 er det rentekammeret, der administrerer Jægerspris gods.[1]

Efter Sophie Frederikkes død d. 29. november 1794 og navnlig efter afståelsen af godset kom arveprinsen sjældnere på Jægerspris, og det samme har formodentlig været tilfældet med skuespillerfamilien Knudsen. Alt tydede på, at der ville gå lang tid, før færgetjenesten blev ledig. Artmann var i sin bedste alder, omkring de halvt hundrede år, meget foretagsom og optaget af fremtidsplaner.

Da døde han uventet d. 6. juli 1802[9] – og hermed tilfaldt Færgegården og færgetjenesten Hans Christian Knudsen. Men naturligvis skulle alt have sin tid til afvikling, og sommeren gik, førend Knudsen fik sit kongelige ansættelsesbrev, dateret d. 29. september. To dage før havde der været afståelsessyn på Færgegården. Foranlediget af amtmand „hans excellence hr. geheimeråd Levetzaus ordre" af 7. septbr. til kammerråd Eskildsen om på Jægerspris birketing at lade „udmelde 4 uvildige mænd til at syne Færgegårdens bygninger, om der skulle findes nogen brøstfældighed på samme", havde en tømrer, en smed, en tækkemand og en murer – alle af Jægerspris eller Neder Dråby – nu d. 27.

september indfundet sig på Færgegården for i overværelse af skifteforvalterens fuldmægtig og af Jens Peter Artmann at foretage forretningen. D. 30. aflægger de deres beedigede syn på birketinget, og Færgegården blev herved afleveret fra Artmanns dødsbo til Jægerspris gods ved „hr. kammerråd og inspektør Eskildsen".[14]

Fra denne overleveringsforretning kender vi nu ret nøje den Færgegård, som skuespiller Knudsen med familie gik ind til, og som gennem en halv snes år skulle være deres hjem.

Våningshuset, der lå i øster ud mod fjorden, „bestod af 21 fag, mur og bindingsværk med stråtag". Heri var værelserne, skænkestue, køkken og bryggers, bageovn og maltkølle. Der var kun én skorsten, ved køkkenet, hvortil der var ført „tvende stik-skorstene fra bageovn og køllen". – Loftet over køkken og bryggers var meget brøstfældigt, og synet fandt, at det måtte lægges om, hvortil der ville medgå „6 tylvter 12 fods 4 skårne brædder", som med transport ville koste 16 rd. og 3 mk., samt 420 stk. 4-tommersøm, som ville komme på 1 rd. 3 mk. og 7 sk. Der var yderligere 5 fag loft, som måtte repareres med lister, ligesom gulvet i skænkestuen og i gangen trængte til reparation, men de „tvende dørtærskler til de udvendige døre var så opslidte", at de måtte helt fornyes. Det kunne dog gøres for 1 rd. Fyrstedet i køkkenet og arnen i bageovnen måtte også repareres og fornyes, og dertil mente man, at der ville medgå 180 mursten, og mindre end to læs ler og et læs grus kunne man heller ikke regne med, – endelig kom så hertil arbejdslønnen.

Den søndre længe „bestod af 22 fag af fyrretømmer med murede tavl og stråtag". Her var karlekammeret, lo og lade, kostald og foderlo samt hestestald". – „Ved denne længe fandtes ingen mangler."

Den vestre længe „bestod af 15 fag, bindingsværk og fyrretømmer, med klinede vægge og med stråtag". I denne var der indrettet fårehus, hestestald, huggehus, rullestue, brændehus, hønsehus og vogn-remise. Denne længe var også i så velholdt

en stand, at synsmændene kun fandt, at der manglede en revle på hønsehusdøren, hvilket medførte en udgift på 1 mrk. for brættet og 8 sk. for de 50 stk. søm, medens selve arbejdet kunne gøres for andre 8 sk.

Den nordre længe „bestod af 14 fag fyrre-bindingsværk, med klinede vægge ind imod gården og den udvendige side med murede vægge". I denne længe var værelser for de rejsende, et køkken og en kølle samt en indkørselsport. 6 vinduesrammer trængte her til fornyelse, men tog man det gamle beslag til hjælp, „såvidt det var tjenligt", kunne udgiften både til glarmester og til maler holdes inden for et par rd.

Regnet under et trængte samtlige længers udvendige vægge til „adskillige steder at udspækkes og hvidtes", og hertil måtte man regne med „1/2 td. kalk, 2 læs ler og 1 læs grus", og til udbedring af tagene ville der skønsmæssigt medgå 8 traver langhalm, som sammen med tækkegarn og arbejdsløn kunne beløbe sig til 2 rd. 1 mrk. og 6 sk.

Norden for gården lå et „4 fags muret tørvehus med stråtag", som der ikke var noget at udsætte på, og det samme gjaldt „et locum ved enden af den østre længe". Også hegnet omkring haven var i orden, men i et „fag stakitværk manglede der 8 stk. stakitter". Endelig bemærkede synet, at „den i bryggerset værende pumpe var i forsvarlig stand".

Efter det her anførte mente de fire synsmænd, at Færgegårdens samlede bygninger måtte „ansættes til en værdi af 1700 rd. – i det allerringeste".[14]

Med dette syn og denne vurdering var den 4. post i Artmanns skøde af 1799 opfyldt og 1000 rd. ÷ de 53 rd. 3 mrk. og 9 sk., som fældet beløb sig til, sikret stervboet. Knudsen påtog sig efter vurderingen „at ville istandsætte og bekoste arbejdsløn og materialer". Dette arbejde kan tidligst være begyndt d. 1. oktbr. og har sikkert stået på et par måneder fremover. Herunder, som under hele den omvæltning, livet på Færgegården i sommeren og efteråret 1802 nødvendigvis måtte præges af, Artmanns død og

begravelse, de 4 auktionsdage, rydning af stuer og kamre, af stalde og loer, håndværkernes gang med opbrækning af gulve og mange slags reparationer på tag og fag, er det givet, at der ikke kunne være noget hjem, hverken for de to unge, som skulle rykke ud, eller for den nye færgemand, som ventede på at komme ind. Det har også været helt umuligt for Knudsen at opfylde bestemmelsen om at „modtage og logere rejsende, samt forsyne dem med nødtørftig mad og drikkevarer". Det er derfor kun rimeligt, at Knudsen, da han har været hos sin kongelige velynder og takket for det nu opfyldte løfte, også har besværet sig over de vanskeligheder, han havde både med at få Færgegården sat i stand og navnlig med det obligate krohold. Herunder har han dristet sig til at fremsætte en plan om midlertidig bolig i de værelser og lejligheder i sidebygningerne ved Jægerspris slot, som arveprinsen havde rådighed over til eget brug, når han med sin hofetat var på besøg herude, men som i den senere tid havde været benyttet af skovrider Saust under den nye skovridergårds opbygning. Denne var netop blevet færdig, og Saust flyttet hertil. Endvidere havde Knudsen kastet sine øjne på „det på Lundebakken oven for Færgegården liggende Schweitzerhus", som „hans kongelige højhed kan være forvisset om, at han altid vil holde i forsvarlig stand". Endelig ville Knudsen også meget gerne have lov til at benytte de kongelige møbler, som stod henholdsvis i lejligheden på slottet og i Schweitzerhuset. Arveprinsen gik med til det hele, men en kongelig stadfæstelse af den midlertidige ordning var dog nødvendig, og Knudsen måtte indsende sin ansøgning gennem rentekammeret. Før dette foretager sig videre, lader det inspektør Eskildsen udtale sig om sagen.

Det er tydeligt, at Eskildsen ikke er glad for det foreslåede arrangement, med mulighed for krohold på slottet og med afbenyttelse af de kongelige møbler, som han nu efter Sausts fraflytning har magasineret, og med hensyn til Schweitzerhuset, „der jo egentlig er et lysthus, som ikke benyttes, når hans kongelige højhed arveprinsen opholder sig på Jægerspris", ja, da er

her ingen møbler ud over 6 malede træstole og nogle bænke. Men da arveprinsen jo har rådighed over såvel lejlighed som Schweitzerhus og møbler, kan rentekammeret heller ikke komme uden om Knudsens høje velynder, men må forestille til resolution, at det ansøgte tilstås Knudsen med den anmærkning, – som Eskildsen havde foreslået –, at det udlånte afleveres ryddeligt, „når tilfældet indtræffer". Den 8. dec. giver kongen det sin underskrift, – og Knudsen kan flytte ind.

Vi kender ikke nøjagtigt skæringsdatoen for Knudsens overtagelse af færgetjeneste og gårdbrug. Noget tyder på, at den var d. 17. oktober, andet at den først var d. 1. november. Da Zacharias Artmann døde, konstituerede amtmanden sønnen Jens Peter Artmann som færgemand, en bestilling, han bestred ved hjælp af de gamle færgekarle indtil d. 17. oktober. Det ser vi af et brev, som han d. 11. november sendte rentekammeret:

„Da jeg af hans excellence hr. geheimeråd amtmand von Levetzow efter min sal. faders død fra 12. juli til 17. oktober har været konstitueret som færgemand ved Sundby færge, så er min allerunderdanigste begæring, at den for den tid mig tilkommende løn allernådigst måtte blive mig anvist."[10]

Det er muligt, at Knudsen selv har forestået færgetjenesten fra denne dato, men da folkene fra Artmanns tid fik deres løn indtil 1. november, er det kun rimeligt, at såvel færgekarlen Jens Sørensen som gårdskarlen Lars Olsen har fortsat til skiftedag. Den sidste finder vi i al fald flere år senere som gift husmand, boende i Over Dråby, på Færgegården. Derimod ved vi ikke, om Knudsen beholdt pigerne Marie og Christine ud over novemberdag.

I den foran omtalte afhandling om Knudsen som færgemand siger Carl Behrens, at denne „som færgemand begav sig til Jægerspris, da sæsonen 1802–03 var til ende, og straks tog energisk fat på sit nye erhverv." – Herimod taler, at Knudsen allerede i efteråret 1802 lånte arveprinsens lejlighed samt Schweitzerhuset, ligesom Gerlev sogns kirkebog anfører, at Anna Lucia d. 1. dec. 1802 fødte en søn, som blev hjemmedøbt og fik navnet Riise

Riisbrich Knudsen. Han fremstilles dog først i kirken d. 9. juni 1803. Dette taler for, at Knudsen med sin familie er flyttet til Jægerspris engang i efteraaret 1802 og ind på selve Færgegården hen i november samme år.[22]

Så var Knudsen endelig blevet færgemand, men først hen på sommeren 1803, d. 21. juni, modtog han fra rentekammeret den instruktion, hvorefter han havde at forrette sin tjeneste og indordne sig. Da der i de følgende halvthundrede år under skiftende færgemænd atter og atter henvises til denne instruktion, der som en solid grundlov ligger under alle senere tilføjede bestemmelser og småændringer, skal den her omtales nærmere. Som det vil ses, pålægger den Knudsen som færgemand mange forskellige pligter og et betydeligt ansvar, men den giver ham i lige så stort mål rettigheder, og blandt disse først og fremmest retten til selve Færgegården, en ejendomsret, der er begrænset derved, at han kun må afstå den til sin eftermand og kun i det højeste kan få de 1000 rd. igen, som han selv har givet. Dette ejendommelige retsforhold, hvor ingen af parterne, godset eller færgemand, har fri rådighed over selve Færgegården, hvoraf der ikke svares nogen afgift til godsets jordebogskasse, men tværtimod lægges en del ydelser og forpligtelser over på godset, blev i de kommende år et snærende bånd, som efterhånden blev til lige stor irritation for samtlige instanser fra godsinspektør, over amtmand til generalpostdirektion og rentekammer, samtidig med, at det var et skjold for den færgemand, som samvittighedsfuldt opfyldte sine forpligtelser, og som herigennem var sikret mod vilkårligheder.

Instruktion af 21. juni 1803.

Det første punkt i instruktionen siger, at færgemanden er pligtig at holde færgeprammen og både med alt tilbehør i forsvarlig stand, således at han ved dygtige og ædruelige færgekarle altid er i stand til omgående at kunne overføre rejsende – „årle som sildig fra det ene land til det andet" – samt alt, hvad de måtte

føre med sig af heste, vogne og kreaturer. For at ingen skal blive opholdt ved Bi-lidtsiden, især om aftenen og under påskud af, „at færgefolkene vare ved Jægersprissiden og ikke skal have bemærket deres ankomst, er færgemanden pligtig at accordere med beboerne i Bi-lidthuset om" omgående at sætte gående over eller om nødvendigt „at fare over og hente prammen til hastig befordring."

Til prammens vedligeholdelse vil færgemanden, efter lovligt syn, få udvist det fornødne tømmer uden anden udgift for ham, end hvad hugning, savning og tilkørsel kostede. Efter det, vi af det følgende kan se, blev færgemanden dog i almindelighed skånet for denne omkostning. Broerne på begge sider blev holdt uden udgift for færgemanden, kun var det hans pligt at anmelde til inspektør eller amtmand, „når brøstfældighed derpå fornemmes". Stendigerne ved siden af vejen ud til brohovedet på Jægersprissiden modtog færgemanden i fuldkommen stand og havde fremover pligt til at vedligeholde dem, men blev mere end een favn ved storm og højvande „kastet over ende", var godsets bønder pligtige at komme ham til hjælp med kørsel af de nødvendige materialer, men selve reparationen var i samtlige tilfælde færgemandens bekostning. På Bi-lidtsiden havde færgemanden ingen pligter af nogen art, ud over at anmelde til amtmanden evtl. mangler, som så blev bekostet afhjulpet af amtet.

Færgemanden modtog Færgegårdens bygninger iflg. det afholdte syn af 27. septbr. 1802 og imod at betale 1000 rd. til Artmanns stervbo. Han skulle ikke svare afgift af dem, men stedse holde dem i forsvarlig stand og brandforsikrede for mindst 1000 rd. Af sin eftermand ville han i det højeste kunne få de 1000 rd. igen, men vel mindre, ifald de var forringede, alt efter syn herover, „ligesom det sker ved præstegårde på landet. Da færgemanden således bliver ejer af bygningerne, kan han ej vente eller nogen sinde gøre ansøgning om hjælp til sammes vedligeholdelse."

Om Færgegårdens privilegium på krohold siger reglementet,

at færgemanden „er pligtig at modtage og logere såvel med nødtørftig mad og drikkevarer beværte de rejsende og fremmede, som det af ham måtte forlanges, alt for billig betaling." Han skal derfor være forsynet med forsvarlige varer, og „ingen anden på godset må derudi gøre ham nogen forfang eller skade", og han må ikke „tillade Jægerspris godsets bønder og tjenere at sætte sig til at drikke eller at spille i hans hus," og heller ikke „tåle, at enten almuesfolk eller andre have nattesæde eller bruge kortspil".

Færgemanden havde eneret på at overføre folk og gods. Kun fiskerne måtte med egne både sejle deres fisk til salg, hvorhen de ville, – alle andre var pligtige at benytte færgestedet, og på en tavle, som færgemanden her måtte lade opsætte, kunne man selv aflæse taksten, som „var tydelig påmalet til alles efterretning".

Hans Majestæt kongen, alle af det kongelige hus samt høje og lave betjente og „andre, som i kongens tjeneste eller efter ordre enten her eller derfra skal passere færgestedet", skal „snarest og vel overføres" – og uden betaling. Den frie overfart gælder også for „Jægerspris herskabers egne kreaturer, heste og vogne, som holdes ved slottet og ved hovedgården", og for alle, som sendes „i hov- amts- eller kongerejse over færgestedet", og må det være Jægerspris bønder tilladt at have fri transport på tilbagerejsen for det, de evt. måtte have i deres vogne af „jern, tømmer, sild, salt eller andre fornødenheder til eget brug".

Det var i et kort uddrag færgemandens pligter, men opfyldte han dem, havde han så følgende rettigheder:

En årlig løn til tov, til færgens og bygningernes vedligeholdelse, frihed for sig selv med familie for alle skatter såsom: konsumptions-, familie- og folkeskat, samt frihed for afgifter af bygninger og jord til Jægerspris jordebogskasse. Endvidere havde færgemanden ret til årlig at få udvist 7 skovlæs favnbrænde og „på tørvemosen 7 læs tørv, som han selv lader skove, skære, tørre og hjemkøre."

Færgetaksterne var specificerede under 20 poster, hvoraf de 15

alene omhandlede forskellige slags vogne og forspand. Den dyreste befordring af få over med færgen var en „karet med 4-spand, folk og føring", som kostede 4 mrk., og den billigste var „en bondevogn af Jægerspris gods med sit torvelæs af sæd eller kreaturer som kalve, svin, får, lam, gæs, eller med 3 til 4 personer", idet den kun kostede 4 sk. i overfartspenge. Men for en tilsvarende vogn uden for Jægerspris gods måtte der betales 6 sk. En „ledig person" kom over for 2 sk. el. det samme, som skulle betales for „et fæhøved stort eller lidet", og kun „et får, lam, eller svin" kom billigere over, nemlig for 1 sk.

Gennem disse færgetakster havde færgemanden sin hovedindtægt, og derfor vågede han selvsagt nøje over, at de blev betalt. Det var hans ret, men samtidig blev han „ansvarlig og skal stande til rette, ifald nogen skade på deres kreaturer eller varer tilføjes ved transporten formedelst færgemandens eller hans folks uforsigtighed".[11]

H. C. Knudsens økonomi.

Det er sagt om Knudsen, at han ikke var nogen god økonom, og medens han „altid aflagde det nøjagtigste regnskab for, hvad han indsamlede", og „bortskænkede en selverhvervet formue til medborgere", havde han vanskelighed ved at få sine egne penge til at strække. Det er sikkert rigtigt, og det må vist også indrømmes, at hans „etablissement på Færgegården" havde sin andel heri. Der krævedes nemlig dengang som senere af Knudsen som af hans eftermænd her på Færgegården, en vis etablerings- og driftskapital, – og den har Knudsen ikke haft. Men han havde den kongelige bevågenhed, den, der havde skaffet ham ind på Færgegården, lejlighed på slottet i Jægerspris, brug af Schweitzerhuset og af arveprinsens møbler, men startkapitalen – de rede penge – både til Artmanns bo og til oppudsning af Færgegården samt til alle de udgifter, en flytning og omlægning af livsførelse nu koster, – den havde han ikke fået med. Det er også troligt nok, at han næppe har skænket det en tanke, før kravene var over

Jægerspris Færgegård og færgestedet i 1808.
Udsnit af akvarel af Senn. Originalen ejes af direktør Colding, København.

ham. Da er det forståeligt, at han med sit barnlige, svingende gemyt mister tilliden til, at han kan klare de mange krav, Færgegården og færgemandsstillingen medfører, ved siden af de krav, Det kongelige Teater har på ham. I et brev til kongen i foråret 1804 ser vi ham klarlægge dette:

– „Færgestedets fraliggenhed, som ved min tiltagende alder giør rejsen dertil så besværlig, tillader mig ikke at skænke min familie og huslige forfatning på Færgegården den omhu og tilsyn, der var nødvendig, når jeg skulle opfylde mine pligter som husfader og ikke tabe af tjenestens fordele".

Brevets hensigt – og alternativ – er kort sagt dette: enten at Kongen afkøber ham Færgegården og færgetjenesten for 12000 rd. eller yder ham et lån på 2000 rd. – Han opnår virkelig dette lån mod panteobligation i Færgegården og 2 % i årlig rente, – og atter er Knudsen den glade færgemand.[3,15]

Så svarede han de „påbødne" renter i en 5–6 år, men i 1809

trykker også dette ringe beløb ham, og gennem Eskildsen lader han forespørge om de ikke „må bortfalde". Det bliver ham tilstået i skrivelse af 23. dec. 1809.

Færgebroernes tilstand ved Knudsens tiltrædelse.

Sommeren var reparationernes tid såvel for færgepram som for broerne, men i sommeren 1802 blev der, som forholdene lå på Færgegården, intet foretaget i den henseende, og da Knudsen fik sit ansættelsesbrev på færgetjenesten, var efteråret ved at sætte ind med sine storme og højt vande. Det var derfor i 11. time, da amtmand von Levetzau af frygt for at lade brohovederne „henstå vinteren over uden reparation", hvorved de kunne blive så „brøstfældige, at det kunne forårsage vanskeligheder eller ophold i passagen over bemeldte færge", gennem inspektør Eskildsen lod indhente overslag over, hvad eventuelle istandsættelser ville koste. Det viste sig, at Frederikssundsiden var mest medtaget, og at en istandsættelse ville koste 582 rd. foruden fri transport af materialer, hvorimod Jægersprissidens brohoved kunne repareres for 332 rd. og 8 sk. Disse overslag indsendte amtmanden d. 5. oktober til rentekammeret med den oplysning, at arbejderne ikke tålte opsættelse, og han anmodede derfor om det nødvendige egetømmer, som var blevet opgivet, måtte blive „afgivet af de kongelige skove så nær færgebroen som muligt". – Om selve arbejdets udførelse hører vi ikke nærmere.[10]

Så gik den vinter – en sommer – og atter en vinter, og atter havde isen som så mange gange før og siden været hård ved brohovedet på Frederikssundssiden. Amtmanden havde selv været ved færgestedet og „taget broerne og bolværket i øjesyn og overbevist sig om sammes slette tilstand, der er i den grad [slet], at passagen derover om føje tid vil blive farlig, [så] at ingen reparation derpå lader sig foretage – som kan gøre overfarten sikker." Han indstiller derfor til rentekammeret, at der bygges såvel en ny bro som opsættes et nyt bolværk, alt efter det over-

slag og den tegning, som oberstløjtnant Tscherning på Frederiksværk har udarbejdet. Udgifterne hertil foreslår amtmanden udredt som sædvanlig af de to amter, Frederiksborg og Kronborg, „i 6 på hinanden følgende år med $^1/_6$ hvert år."

Men rentekammeret, der ikke ved selvsyn kender de særlige forhold, som råder ved dette færgested, følger i dette tilfælde ikke sagkundskaben og bibeholder den gamle bygningsmåde med træ, som er den billigste i øjeblikket, og lader d. 25. aug. udgå ordre til overførster Linstow om de fornødne leverancer fra de kongelige skove.[10]

Vinteren 1804–05 blev så hård, at isen kunne bære fra land til land, og som altid forhen i lignende tilfælde undgik naturligvis „bønder og andre" at benytte færgen, når de havde ærinde over fjorden. Det irriterede færgemand Knudsen så meget, at han d. 14. februar indsendte en besværing over sine tabte færgepenge til rentekammeret, som imidlertid kun gav ham det svar, at man „ikke agtede at føje nogen foranstaltning hertil".[10]

Den store ildebrand i Frederikssund d. 4. august 1805.

Natten efter søndag d. 4. august 1805 fik færgekarlene pludselig alt det, de kunne overkomme, med at overføre en mængde folk, heste og vogne til hjælp for Frederikssund, som brændte. Det var arveprinsen, som netop ved denne tid opholdt sig på Jægerspris sammen med sin familie, der, efter at brandens omfang var blevet bekendt på slottet, gennem inspektør Eskildsen havde sendt denne undsætning.

Knudsen viste også ved denne lejlighed, ligesom under brandkatastroferne i København i 1794 og 1795, hurtigt og stort mod, idet han ikke alene straks efter, at man havde opdaget, at det brændte ovre i byen, havde sendt ilbud til Jægerspris om ulykken, men også netop var kommet tids nok til brandstedet til „med livsfare at redde hin syge kone, der overgivet af alle ansås for luernes uundgåelige bytte". – Først henad morgenstunden ved 3-tiden var ilden under kontrol, men da var også 11 gårde og

7 huse lagt i aske. Skaden blev senere opgjort til godt 27000 rd. ud over alt, hvad der ikke kunne opgøres i penge. Tre menneskeliv gik tabt, og nøden var mange steder stor. „Arveprinsen med høje familie og hofetat havde den nåde at skænke de brandlidte 220 rd. med den bestemmelse, at samme uden at indtages i den større sum, som forventes samlet til disses understøttelse, skulle anvendes til øjeblikkelig trang." Pengene var allerede om mandagen ved inspektør Eskildsen blevet overleveret byfoged Rathenburg, der tirsdag formiddag tog „medlemmer af fattig-commissionen" med sig til fordelingen efter arveprinsens ønske. – Knudsen havde, sin indstilling tro, med ildhu straks „påtaget sig at indsamle frivillige bidrag til understøttelse for Frederikssund brandlidte", og herunder havde han haft et voldsomt sammenstød med den 85-årige pastor Fønss, som ikke ville gå ind for Knudsens plan om indsamling. Denne „ligegyldighed af pastor Fønss" gjorde Knudsen så harm, at han i et brev til byfoged Rathenburg d. 14. aug. udtrykkelig erklærede, at han ikke ville tillade, at pastoren var med til uddeling af de indsamlede penge. Knudsen havde alene indsamlet 248 rd.

Ved middagstid tirsdag d. 6. august havde Knudsen den oplevelse og glæde at færge sin velynder, arveprinsen, med følge over fjorden. Efter hvad vi nu kan skønne, blev det dennes sidste besøg på Jægerspris og hermed sidste overfart over færgeløbet, idet han døde på Amalienborg efter længere tids svagelighed d. 7. decbr. 1805.

Knudsens omgangskreds i Frederikssund og på Jægerspris.

Det er sikkert rigtigt som anført, at „Knudsens bedste tid på Færgegården [var] omme, da livet på Jægerspris døde hen ved arveprinsens bortgang", men derfra og til at slutte, at han søgte at blive færgetjenesten kvit, er dog for langt et spring. Dertil havde han indrettet sig for godt på Færgegården, og på for langt sigt. – Ganske vist havde Knudsen flere småærgrelser, medens

han boede her på Færgegården, og vel også større – i et enkelt tilfælde rystende – oplevelser, som berørte ham stærkt og opsummeret gennem årene vel også nok bidrog sit til at lette ham afskeden med „det kære Jægerspris, hvor han i en række af 30 år havde nydt så mange behageligheder", da han endelig i 1812 fandt det rigtigst at bryde op. Men herved deler han stort set kun kår og forhold med det store flertal af hans for- og eftermænd.

Knudsen har sikkert haft mange venner, i Frederikssund som i Horns herred, og efter branden i 1805 har han endda været overmåde populær. Hans omgangskreds i byen var de førende købmandsfamilier, navnlig Langerne, og i herredet var inspektør og justitsråd Eskildsen, skovrider Saust, oberstløjtnant Bendsen og pastor Steenberg hans nærmeste omgangskreds. De var faddere ved barnedåb på Færgegården og Knudsen det samme, når lejlighed gaves i skovridergården eller i Gerlev præstegård.

Men også færgekarlene, avlskarlen og tømmermanden, ja, vel samtlige tjenestefolk på gården, holdt af deres husbond. Et lille træk fra avlskarlen Lars Olsens barnedåb i 1807 viser dette smukke forhold. Ikke alene var „jomfru Knudsen" gudmoder, men barnet blev også døbt Hans Christian.

Jægerspris lå nu heller ikke hen uden kongelige besøg efter arveprinsens bortgang. De store vildtrige skove bød fortsat på jagtens glæder, og selv om det nu var næste generation, de kongelige prinser, der var blevet opdraget sammen med Knudsens børn, der førte an herude, så havde Knudsen med sin familie dog stadig herigennem den kontakt med kongehuset, som betød så meget for ham. Navnlig kom prins Christian (Chr. VIII) meget på Jægerspris og hermed på Færgegården, ikke mindst efter at hans ægteskab var blevet opløst i marts 1810. Han var jævnaldrende med Knudsens ældste datter, Sophie Frederikke, som havde været hans legesøster fra barneårene. Overleveringen holder endnu hårdnakket på, at legen fortsattes i disse år. Det skal dog hertil anføres som et faktum, at Sophie Frederikke fødte

sit første barn, en dreng, godt et år efter brylluppet, og at denne dreng i dåben d. 21. april i Udesundby kirke fik navnet Christian.[9a]

Knudsens Færgegård.

Under indtryk af brandkatastrofen i Frederikssund og det deraf følgende tab af store værdier besluttede Knudsen sig til at lade Færgegården omtaksere. Den stod kun til de pligtige 1000 rd., og skulle ulykken indtræffe, ville den næppe være til at genopføre for mindre end det firdobbelte beløb.

D. 28. november 1805 foretoges syn og omvurdering, og ved at sammenholde dette med den afleveringsforretning, som fandt sted fra Artmanns bo til Jægerspris gods, ser vi, hvad der i mellemtiden er ændret, kort sagt: Knudsens Færgegård.

Våningshuset er stadig på 21 fag á 9½ alens dybde, men Knudsen har nu fået de „tvende stikskorstene" ført igennem taget, så gården både syner anseeligere og også er bedre brandsikret. Ellers synes rumindretningen nogenlunde uforandret med 7 værelser, køkken, spisekammer og bryggers med bageovn.

Det søndre hus er stadig med sine 22 fag á 10½ alens dybde ikke alene gårdens største, men også bedst byggede længe. Det benyttes stadig til karlekammer, loer og lader samt stalde.

Det vestre hus er også uændret i det ydre med 15 fag á 7 alens dybde, og det er gårdens ældste og ringeste. Her har Knudsen stadig stalde, tørvehus, rullestue samt vognremise, men det tidligere brænde- og hønsehus har han ladet indrette til et kammer.

Det nordre hus har 14 fag á 9 alens dybde. Her er portrummet samt 3 værelser, køkken med skorsten og maltkølle. Også dette hus blev regnet for godt bygget og af samme værdi pr. fag – nemlig 60 rd. – som det søndre.

4-fagshuset norden for gården er nu indrettett til svine- og hønsehus samt til vognremise.

Jægerspris færgested set fra Bi-lidt-siden.
Efter gouache-maleri af F. Neuhausen 1805. Originalen på Teatermuseet, København.

„Et locum" findes der stadig ved den nordre ende af våningshuset, og det sættes til 15 rd. i brandforsikring. Alt sammentalt blev Færgegården ansat til en vurderingssum af 3770 rd.[16]

Knudsens brændselsdeputat fra godset.

Som instruktionen viser, tilkom der færgemanden en årlig udvisning på 7 favne brænde og 7 læs tørv. Som alle andre på godset, der modtog brændselsdeputat, skulle Knudsen også selv både hjemskove brændet og skære tørven. Kun mængden og stedet blev anvist. Med brændet, som altid blev anvist i Lundeskoven, var det let nok, men med tørveskæringen, som foregik i „Nordskoven", var det jo meget besværligere. Først skulle der sendes vogn med mandskab derud for at grave tørven op, træde den, sætte den ud i bede, og når den var tjenlig dertil, stikke den eller ridse den ud. Derefter skulle den ligge sin tid – alt

efter vejrliget – for så at vendes og tilsidst rejses i røgler. Først så kunne man tænke på at få den bjerget hjem i hus. I 1805 var det særlig slemt, „da det næsten regnede bestandig i sommermånederne", og i 1806 var det vist heller ikke helt let at få noget ud af det tildelte deputat, og det får Knudsen til i ærgrelse at indsende følgende skrivelse til rentekammeret:

„Til min tjeneste er allernådigst tillagt 7 læs tørveskær, som bliver mig anvist i Nordskoven 1¼ mil fra Færgegården. Formedelst den lange og tildels slette vej falder tørven mig lige så kostbar, at jeg næsten kunne købe samme, og jeg har ved våde somre som forrige år endog lidt tab. Jeg beder derfor underdanigst, at det høje kongelige rentekammer ville nådigst forunde mig i stedet for tørvedeputat nogle favne brænde, hvoraf jeg kunne have den nytte, jeg taber ved tørven".

Denne som lignende ansøgninger kunne rentekammeret naturligvis ikke tage stilling til, førend det havde indhentet nærmere oplysning om sagen gennem de sædvanlige kanaler: amtmand og inspektør. Den 20. september svarer inspektør Eskildsen på amtmand Arctanders forespørgsel med følgende:

„At færgemand Knudsen haver 7 favne brændedeputat, der udvises ham i Lundeskoven og så godt som ved døren af hans hus, og de 7 favne tørvedeputat, bliver ham lige som vi andre deputatister anvist i Studehaven, hvorfra han ved sine både kan lade dem føre til færgebroen, når han ej vil hente dem ved vogn, hvilket er en fordel, som allerede han har som ved søen boende fremfor alle vi andre betjente, der ej kan få tørven hjem uden på akselen. At hans tørv i forrige år ikke blev tørre nok, da det næsten regnede bestandig i sommermånederne, var et tilfælde, som rammede flere end ham, men finder ikke sted hvert år, thi i dette år har tørven kunnet blive meget god for dem, som har skåret den i rette tid. – Det ville atter drage til følge, om færgemanden skulle, fremfor de andre betjente, der må gøre tjeneste for løn og deputat, blive tilstået al sin udvisning i brænde."[10]

Hermed var amtmandens og videre rentekammerets stilling

givet, og „færgemand Knudsen" måtte fortsat have kvaler med at få sin tørvedeputat bjerget hjem fra Studehaven.

Dæmninger og færgebroer.

De bevægelige hæve- eller prambroer ved hvert sit brohoved var noget af det, der var mest udsat for slid og beskadigelse under op- og nedkørsler fra og til færgen. Navnlig måtte egeribberne ret ofte fornyes. Det blev de i 1804, og i 1806 d. 20. septbr. indsender Eskildsen atter meddelelse om, at det er galt fat både med ribber og med de „egeplanker, som befæster prambroen med landpælene", og foreslår, at en „ny hjælpebro i stedet for den gamle forrådnede og ubrugelige" anskaffes. Udgifterne anslår han vil blive ca. 17 rd., da der endnu findes noget tømmer „i behold af de for et par års tid siden fra skoven dertil leverede".

Inden man endnu havde taget stilling til denne indberetning, gik en usædvanlig hård stormperiode fulgt af „det høje vande i oktober og november måned" ind over fjord og kyster. Tagene på slottet, på godsets kirker samt på skolerne led stor skade, men som altid gik det mest ud over brohoveder og dæmninger nede ved færgestedet, hvor det ifølge Eskildsens skrivelse til amtmanden var så slemt, at „overfarten med heste og vogn ikke indtil videre kan ske." – „Stenbrøstværket er af det høje vande nedskyllet på 120 favne på den nordre side og 40½ favn på den søndre side." Eskildsen havde allerede tilsagt godsets bønder til at køre sten og grus, men arbejdslønnen til at skaffe alt på plads ville han dog anslå til 27 rd. og 3 mk. Også ved den østre sides dæmning havde stormen anrettet stor skade, men her var det amtsforvalter Kynde, som havde taget skridt til udbedring – og som sædvanlig på Frederiksborg og Kronborg amters regning.

Eskildsen havde endvidere talt med skovrider Saust om levering af det fornødne tømmer fra Jægerspris skovene til broernes reparation, men arbejdet kunne som sædvanlig ikke påbegyndes, førend rentekammerets resolution forelå, og før de mange skrivelser herom havde tilbagelagt vejen Jægerspris, Hillerød og Kø-

benhavn – og tilbage igen, var man kommet ind i det nye år, 1807, tiltrods for, at det stærkt var fremhævet, at „overfarten ikke måtte hindres længere end højst nødvendigt."[10]

I mellemtiden havde en slem julestorm raset og ødelagt det allerede udbedrede ved dæmninger og brohoveder. Juleaftensdag havde stormen og højvandet været særlig slem ved færgestedet. Juledag løjede vinden noget af for atter at tage fat med fornyet styrke 2. juledag. Den forvoldte skade blev udbedret hen i januar og beløb sig til 112 rd. 4 mk.

I løbet af vintermånederne lykkedes det også at få det øvrige repareret, og d. 9. marts 1807 kunne Eskildsen indsende sin specifikation over, hvad den nye hjælpebro, reparation af træbro og klappen ved nedkørselen til prammen samt de to stenbrystværker ved begge sider af færgedæmningen på Jægersprissiden havde kostet at sætte i stand. Det blev, takket være tømmerleverancer fra kongens skove og bøndernes pligtarbejde, kun 45 rd. og 2 mk.[10]

Færgen og færgeoverfarten.

I Knudsens tid måtte hele færgeindretningen – alene af militære grunde – altid være intakt, og da færgeprammen måtte anses for det mest sårbare og svageste led, var det nødvendigt at hæfte sig ganske særlig ved dennes tilstand. Knudsen havde ved sin tiltrædelse modtaget en ældre færge, som med årenes brug selvsagt forringedes, og skønt denne havde fået en generalreparation i 1802, som beløb sig til henimod et par tusind rd., trængte den nu i 1807 atter hårdt til eftersyn.[3]

Det er muligt, at kronprinsen under sine overfarter til og fra Jægerspris personlig har dannet sig et skøn over færgens tilstand og over dens uegnethed til militærtransporter i større omfang, ligesom det er rimeligt, at hans militære rådgivere har gjort ham opmærksom herpå. Det resulterer i al fald i følgende skrivelse fra „hovedkvarteret i København d. 20. november

1807 til det kongelige rentekammer: Under nærværende omstændigheder er det rigtigt med hensyn til forefaldende militærtransporter at der haves en til dette øjemed bekvem færge ved Jægerspris. – Da den nuværende desuden skal være brøstfældig og behøver reparation, så pålægger jeg rentekammeret uden ophold at lade en ny for militærtransporter velindrettet færge bygge til bemeldte færgested."[21]

Denne høje befaling lod rentekammeret dagen efter gå videre til såvel overførster Linstow som til amtmand Arctander, – og hermed synes den hele sag at hvile resten af året og et stykke ind i det næste år. Men d. 20. januar 1808 kommer der atter liv i spørgsmålet. En eskadron husarer kom nemlig denne dag til færgestedet for at blive sat over til Jægersprissiden, men da al overfart var indstillet grundet på isvanskeligheder, måtte husarerne den lange vej rundt om Roskilde. Dette ubehagelige ridt medførte omgående en indberetning til hovedkvarteret i København, og dagen efter, d. 21. januar, udsendes herfra en ganske kort kongelig skrivelse til rentekammeret: „Da det er blevet indberettet, at en militærtransport er blevet standset ved Jægerspris og har måttet gøre en omvej formedelst færgens brøstfældighed, så må jeg bringe min skrivelse af 20. november f. å. om en ny færges uopsættelige anskaffelse på ny i erindring." (Kilde som foran). Denne „erindring" gik omgående videre til amtmanden, som atter udbad sig Eskildsens forklaring om, hvorledes det var fat med færgefarten, og herfra får vi så en førstehånds oplysning om den hele misère:

Jægerspris d. 23. januar 1808.
Pro memoria. – I anledning af hr. amtmand Arctanders gunstige skrivelse af 20. dennes har jeg herved den ære at melde, at færgemand Knudsen efter sin instruktion er forbundet til stedse at holde færgeprammen med tov og folk således i stand, at alle rejsende, så såre de til færgestedet ankommer, uden mind-

ste ophold bliver oversat fra det ene land til det andet, hvoraf det og er forklarligt, at han bør holde vandet åbent, at prammen kan gå eller overføre passagerer. Således har Knudsen også selv forstået det, og derfor begyndte hans folk at ville ise, men da det i år er blevet næsten uovervindeligt, idet is og isstumper har samlet sig oven på hverandre ligesom store brokker op til 3 alens tykkelse udi færgeløbet (hvilke isstykker [var] blevet draget derhen af stærk nordvest vind i forrige uge, og kunde ikke komme længere bort, fordi stranden var tilfrosset sønden for færgeløbet), så har det ikke været muligt endnu til i aftes at udrette videre end at få fri åbning for bådfarten.

Der arbejdes daglig med 11 mand for Knudsen, og for om muligt at skaffe prammen åbent vand til i aften haver jeg overtalt 10 af Neder-Draaby mænd at assistere ved issavningen og hugningen i dag.

Jeg har set færgeløbet årlig i 45 år, men endnu aldrig tilforn bemærket sådan en samling is og isstykker opdyngede på hverandre udi færgeløbet som i denne vinter, og lod i mandags ved en spids bådshage stikke ned igennem et af disse bjerge, som ej er fast is [men] dynger, stykker og stumper, som er drevet på hverandre, og befandt, at det var over $2^1/_2$ alen i tykkelse.[21]

Den, der ikke har oplevet strenge vintre her ved det gamle færgested, som f. eks. dem vi havde i 1928–29, hvor den stærke isgang sprængte pontonernes svære jernkættinger, som havde det været sejlgarn, og fejede broen væk sydover, hvorved al overfart var umuliggjort i dage, vil have svært ved at forstaa de forhold, som foran er skildret af vinteren 1808, og mene, at den ellers så sobre og nøgterne Eskidsen nok har overdrevet. Ligeledes vil de mange, som har lyttet til „Oluf på Broen"s (afdøde brofoged Oluf Jensens) malende, kraftige og medrivende fortællinger om, hvad han gennem et langt liv havde oplevet af isvintre her ved færgestedet, og mulig for sig selv henregnet

Den østre bro set mod brohuset og Færgegården under stormfloden d. 19. dec. 1921.

dem til overdrevne „skipperhistorier", mulig tage dem frem igen – og gøre ham afbigt. Ganske vist har vinteren 1808 været så usædvanlig hård, at endog det, gamle Oluf Jensen har oplevet, må blegne, og det er uforståeligt, at mindet om den – og navnlig om den ulykkelige overfart, som fandt sted her d. 7. februar, hverken på tryk eller ved mundtlig overlevering har efterladt noget spor til vore dage. End ikke Oluf Jensen har kendt den. Kun gennem kirkebøgernes dødslister og arkivernes opbevarede indberetninger og skrivelser herom kan begivenhederne endnu stå klart for os. De er vistnok ved deres omfang og art enestående i vor færgefarts historie og skal derfor fortælles af færgemanden selv, skuespiller Knudsen, i et brev til amtmand Arctander:

Jægerspris Færgegård, d. 10. februar 1808.

De uheld og den skade, som uvejr nu i flere år har hjemsøgt dette færgested med, vedbliver endnu i denne vinter. I forrige måned d. 8. januar begyndte et uvejr med nordvest storm og

norden vande, som varede i 4 dage og nedskyllede en del stengærder på den vestre færgebro. Vandet steg så højt, at en del af mit vænge var overskyllet, og det stengærde ved mit nordre vænge, som jeg ifjor med betydelige omkostninger tvende gange måtte lade opsætte, blev ganske ødelagt. Medens bemeldte storm endnu vedvarede, frøs fjorden og færgeløbet så stærkt til på en tid, da det var umuligt for mine folk at være på søen formedelst storm, at det kostede næsten 14 dages arbejde med at få løbet opiset, hvortil 7 mand fra min gård dagligen brugtes foruden 10 mand af godsets bønder i 3 dage, hvormed hr. justitsråd Eskildsen havde den godhed at assistere. Siden den tid har transporten været fri og uafbrudt indtil søndag d. 7. februar, da en storm med nordvestlig vind og norden vande atter rejste sig, men vejret og søgangen var dog til ud på eftermiddagen ikke heftigere end, at det var muligt at føre med færgen. Hr. kammerherre von Roepsdorf var den sidste, som blev overført kl. 3. Straks efter begyndte isen ved Dyrnæs at rive sig løs og kom drivende i uhyre masser, heraf en, der var så stor, at den spændte hele færgedraget, tørnede med sådan hæftighed på det nordre træbolværk ved den østre færgebro, at omtrent 3 favne blev oprykkede og hænger skråt ud over havnen. Dersom ikke mine folk havde brugt en forsigtighed, at drage færgen derover og fra den arbejde af alle kræfter for at modstå isen, ville den søndre del af bolværket være udsat for den samme fare, som også den der anbragte ege- og tørningspæl bidrog til at afværge.

Transporten med færgen var nu ganske afbrudt, da tovet tillige måtte sænkes, men med båd fortsattes den tvende gange. Da mine folk nødvendigt måtte være på den østre side for at tage vare på færgen, afgik her fra Færgegården de tvende færgekarle, en tømmermand, jeg i 4 år har holdt til fartøjernes reparationer, og en af de hos mig indkvarterede husarer ved navn Anders Poulsen af 3. eskadron, som godvillig gik med for at være folkene behjælpelige. Klokken var mellem 8 og 9, og de kom lykkelig over.

Min familie var rolig, da færgekarlene, på hvis pålidelighed og forsigtighed jeg har haft så umiskendelige prøver, havde forsikret, at de ikke ville føre nogen over, så længe det stormede, og ingen af de i min gård tilbageblevne hørte det mindste til den ulykke, som passerede imellem kl. 10 og 11 førend om morgenen tidlig, da de i Bi-lidt-huset tilbageblevne bønder råbte på færgekarlene, som de troede vare lykkeligen ankommen til

Vejen fra Færgegården mod Jægerspris.
Efter „nordvest vind og norden vande" natten til d. 3. februar 1935 var den delvis ufarbar.

Færgegården. Nu erfor man ulykken. Sammenhængen blev efterspurgt, og de i Bi-lidt tilbageblevne berettede, at de ulykkelige færgekarle ved spot og skældsord vare bleven forledte til at vove en overfart, hvis følger vare så ulykkelige, at de alle måtte omkomme. De vare ialt 13 som medfølgende liste udviser.

Jeg formoder, at med strømmen følgende svære isstykker haver forårsaget deres ulykke i den vistnok alt for stærkt lastede baad.

I mandags aftes fik jeg efterretning herom, hvorledes jeg blev til mode kan Deres velbyrdighed let forestille Dem, at miste så tro og pålidelige folk, hvis lige jeg næppe kan vente at få, er hårdt, men at så mange enker og faderløse nu må beklage tabet af sine forsørgere, er endnu hårdere.

Transporten besørges nu af lodsen Jens Willumsen og en anden øvet og pålidelig mand.

Båden, som forulykkede, blev opdaget i tirsdags af en udflyttet husmand i Oppesundby, som fandt den siddende fast i isen og fuld af vand. Den blev i går optaget af vandet, men hvor de forulykkede mennesker ere drevne hen, har man hidtil uagtet al anvendt umage ikke kunnet erfare.

Hr. justitsråd! De kender min stilling, som nøder mig til at være den største og vigtigste del af året fraværende fra min herværende tjeneste, med nød og næppe har denne sørgelige hændelse forskaffet mig tilladelse at tilbringe tvende dage ved mit hjem. Tænk Dem min tilstand, når jeg i København hører nordvest storm rase, og jeg kan forestille mig de sørgeligste følger for mig og mine, følger, som jeg ved min nærværelse måske kunne bidrage til at afværge, og De vil sikkert beklage

Deres ærbødige
Knudsen.

Liste over de forulykkede:
Johan Larsen, Christian Michelsen } færgekarle.
Rasmus Larsen, tømmermand.
Anders Poulsen, husar med kvarter i Færgegården.
Peder Rasmussen, Anders Jørgensen } gårdmænd i Gerlev.
Lars Corneliussen, Anders Nielsen } gårdmænd i Landerslev.
1 husar i kvarter i Landerslev.
2 karle i Kyndby.
Ole Larsen, gårdmand i Neder-Draaby.
Anders Hønsekræmmers søn i Lyngerup.[19]

Ovenstående brev, som Knudsen har skrevet på Færgegården, inden han atter måtte afsted til teatret i København – sikkert endnu stærkt berørt af det, han fortæller, må være dateret for-

kert. Når han siger, at båden blev fundet „i tirsdags" og taget op igen i går, onsdag, som var d. 10., må datoen for brevet være d. 11. – Men ellers giver det jo både et stærkt og gribende billede, ikke alene af det, der hændte på fjorden søndag nat, men også af hele situationen ved overfartsstedet. Desuden fortæller det ikke så helt lidt om Knudsen selv, om hans indstilling som færgemand og om hans og familiens forhold til gårdens folk og da særlig til færgekarlene.

Det havde ikke været urimeligt at vente, at Knudsen ifølge sin dobbeltstilling var en ringe færgemand af gavn, og at han kun havde taget stillingen for at skaffe sig en sikker indkomst, men efter det indtryk, foranstående brev giver os, må vi revidere vore forestillinger. Når hertil så kommer, at Knudsen som gammel håndværker sikkert har haft let ved – og også fundet det naturligt – at give en hånd med ved indhalingen af færgetovet eller ved en åre i færgebåden, samt at han har haft let ved at omgås mennesker og herunder vundet sig venner, må disse egenskaber sammenholdt veje stærkt i vor vurdering – og placering af Knudsen i Jægerspris færgemændenes lange række.

Følgende brev fra inspektør Eskildsen på Jægerspris til amtmand Arctander fortæller om ulykken set fra et andet hold og mere nøgternt.

Pro memoria!

I anledning af hr. Arctanders gunstige skrivelse af 11. ds., som ikke førend i dag kl. 10 formiddag er mig tilhændekommet, giver jeg mig den frihed at melde til oplysning om omstændighederne ved den ulykkelige tildragelse ved Jægerspris færgested afvigte søndag nat, at storm og strøm var så stærk igennem færgeløbet, at færgekarlene fra om eftermiddagen kl. 3 à 4 ikke turde vove at gå med prammen, men såsnart der på Bi-lidt-siden var en del passagerer, der ikke havde noget med, og nogle, som var gået over om formiddagen, havde ladet heste og vogne blive stående tilbage i Knudsens gård, og disse ønskede

at komme hjem den aften, så begyndte man at gå med båden, som, når den føres af bevante folk og ikke overlades, haver altid kunne bruges, ihvor hård storm og strøm der end måtte være, dog nb. når søen ej var opfyldt med drivis.

Tvende gange gik båden over med 6 mand første og med 8 mand den sidste gang. Den 3. gang havde færgekarlene været så forvovne at indtage 13 personer, dem selv iberegnet, og ville endnu overtalt en husmand Ole Hansen af Over Draaby, som fra Bi-lidt-huset også var medfulgt ned til bådestedet, at skulle gå ombord med de øvrige, men ville ikke, da han så båden så stærkt belastet, at vandet næsten spillede på det øverste af rælingen, og blev stående på enden af broen og så efter båden, som drev med strømmen ad Frederikssundssiden, indtil den kom ham af sigte.

Man formoder, at da båden efter denne mands forklaring var så overlastet, at de 4 mand, som skulle ro, havde ikke plads til at bruge årerne og derfor ikke kunne arbejde båden igennem strømmen, måtte den følge strømmen, og med den er en stor isklump skyllet ind og har kastet alle passagererne med færgekarlene i havet.

Såvidt man iøvrigt kan erfare, var færgekarlene selv ædru, men tvende af bønderne hel beskænkede, og slige folk er farlige at have på en båd i roligt og stille vejr, langt mere udi et stormigt, som det var den søndag aften.

Min forrige indberetning melder om 14 personer, som ialt skulle være forulykket, men den 14., som var en gaardmand fra Svanholm gods, er kommet til stede og har været blandt dem, som forhen var lykkelig kommet over med båden.

Båden, hvorpå disse, de ialt 13 mennesker forulykkede, er fundet liggende i åbent vand ud for Oppesundby mark, lå ej omvendt men på kjølen, og rorpinden ved den side til strømmen var afbrækket, hvad enten forceret brug af årerne eller overskyllede iskampe haver virket dette, kan ej vides.

Dette er al den oplysning, som jeg haver kunnet tilvejebringe om denne uheldige og sørgelige tildragelse.

Jægerspris, d. 13. februar 1808.

H. Eskildsen.[19]

I ovennævnte brev henviser Eskildsen til et tidligere, hvori han har meddelt, at ulykken havde krævet 14 ofre. Denne indberetning har han skrevet i to ligelydende eksemplarer, et til amtmanden og et til rentekammeret, og det er den første officielle underretning om ulykken. Det er skrevet om tirsdagen d. 9. febr., endnu inden „båden, hvori de ulykkelige mennesker har været, trods al mulig eftersøgning" om mandagen, var fundet, og han fremsætter den formodning, at den tilligemed ligene „ere af den stærke søgang blevet drevet ind under isen, som lå fast fra midten af strømmen ind ad landet på Frederikssundssiden." – Ud over det allerede kendte gennem de to foran citerede breve giver han følgende oplysninger:

„Gårdmandsenkens søn har i sin lomme 41 rdl., som han havde modtaget for 6 stk. svin solgt den dag i Frederikssund for hans moder, og 39 rdl., som han ligeledes havde modtaget samme dag for 6 stk. svin tilhørende gårdmand Lars Corneliussen af Landerslev, som druknede.

Gårdmand Peder Rasmussen af Gjerlev skal også have nogle penge på sig, som han har modtaget for det sæd, han den dag havde solgt i Frederikssund.

Dette skulle jeg ikke undlade at indberette."

Ingen kilde siger os i dag noget om, hvordan befolkningen på begge sider af færgestedet tog efterretningen om søndagnattens store ulykke i det ispakkede færgeløb, men rygtet må hurtigt være løbet op gennem herredet til de omkomnes pårørende, venner og byfæller, og hele mandagen har mange mennesker – som Eskildsen antyder i sit brev – sønden for færgeløbet, fra land som fra den faste is, spejdet søgende efter

båd og forulykkede. Men strømmen havde endnu ikke ført noget ud til åbent vand i breddingen ud for „Oppesundby mark".

Også rentekammeret synes at være blevet opskræmt ved Eskildsens indberetning om ulykken. Var det færgen, som kronprinsen nu to gange havde befalet det at lade afløse af en nybygning, som var skyld i ulykken, ved at den havde været så ubrugelig, at man havde været tvunget til at benytte båd til overfart i stedet for? Omgående tilstilles amtmanden ordre til at indhente nærmere oplysninger om ulykken ved Jægerspris færge og ganske specielt „om årsagen, hvorfor disse mennesker ikke i stedet for at bruge båden ere overgåede i den derværende færge."[19]

Men også kronprinsen, der som bekendt ved denne tid sammen med den syge konge havde forlagt hovedkvarteret til Kiel, var blevet underrettet om ulykken, om end i noget forvansket form, hvilket fremgår af hans befaling til rentekammeret i København d. 14. februar om „ufortøvent at slutte accord med skibsbygger Eskildsen om bygning af en ny færge til brug ved Jægerspris, da jeg er blevet underrettet om, at den gamle færge i disse dage er gået under og 11 mennesker derved er omkommet." – Det var således ikke fra rentekammeret, at kronprinsen havde fået underretning, og mærkeligt nok havde de kun delvis rigtige oplysninger i dette tilfælde ikke overdrevet ofrenes antal – tværtimod.[19]

Først d. 20. februar afgav rentekammeret sin beretning om ulykken til Kiel. Denne er et sammendrag af det allerede kendte og sluttede med at fastslå, at „den ulykkelige tildragelse er forårsaget ved færgekarlenes egen skyld, – ved at indlade sig selv 13. på båden," men kunne ellers underrette, at man havde henstillet til amtmanden om at „lade optage et politiforhør til nøjere oplysning."[21]

Det bebudede politiforhør synes ikke at have fundet sted hverken i Jægerspris, Frederikssund eller Hillerød. Allerede d. 17. havde amtmand Arctander i et brev til Knudsen omtalt, at dette ville blive afholdt. Det opmuntrer Knudsen så meget, at han sender amtmanden følgende, dateret 20. februar:

„Ærbødigst pro memoria!

Med den inderligste glæde modtog jeg hr. amtmandens skrivelse af 17. ds. og overdrager ganske til Deres gode forsorg at undersøge sagen, – thi jeg mærker alt, at man vil drukne det sande og lægge skylden på mine døde færgekarle, derfor vær velsignet og takket, at Deres velbårenhed lader optage et forhør." – Om forholdene ved færgestedet oplyser Knudsen videre: „Min ene færgekarl, som jeg har antaget, hvis navn er Hans Larsen, er af Sjællands distrikt. Jeg har leveret hans pas til kommandeur Platou og herfra modtaget hans søe-patent og har rådighed over ham.

Dette ville jeg ikke undlade at meddele Deres velbyrdighed anbefalende mig og min ret til Deres forsorg, som vi alle vil stræbe at fortjene.

Deres hengivne og taknemmelige
H. C. Knudsen."[19]

Så gik den gamle færge igen sin gang over færgeløbet trukket af andre hænder, men den trykkede stemning vedvarede, så længe de 13 lig endnu lå på fjordbunden et sted under isen mellem Frederikssund og Kjølholm, og før varmen med det kommende forår havde smeltet de sidste isflager, kunne man ikke vente, at de ville flyde op. Endnu henimod midten af april var fjorden fuld af is, og en storm fra nordvest „med højt vande og drivis i nætterne mellem d. 2. og 5. april" sluttede denne barske vinter. Den bragte ikke noget lig i land, men var som sædvanlig hård ved færgebroerne.

Først omkring majdag fandt man den første af de forulyk-

kede. Det var Anders Nielsen, gårdmansenkens søn fra Landerslev. En halv snes dage efter driver tømmermanden fra Færgegården ind, dagen efter gårdmand Peder Rasmussen fra Gerlev og den næste dag hønsekræmmerens „dreng, Anders Nielsen, 15 år, som druknede ved færgen"[22]. Herefter går det ret hyppigt med fundene. Den sidste, man finder, er færgekarlen Christian Nielsen. Da han var indsidder i Over Draaby, blev han begravet på Draaby kirkegård. Det var d. 5. juni og på det nærmeste 4 måneder efter ulykken.[22]

Færgen.

Efter kronprinsens sidste påmindelse d. 21. januar til rentekammeret om en ny færges „uopsættelige anskaffelse" kom der som sagt liv i sagen. Den 23. lod rentekammeret den kongelige ordre gå videre til amtmand Arctander, som d. 26. svarer, at han allerede i november måned havde „tilskrevet major og generalkvartermester-løjtnant Haffner, om der i militær henseende måtte være noget at iagttage ved den nye færge, som efter højeste befaling skulle bygges for Jægerspris færgested." Den 28. decbr. havde han modtaget svar, hvorefter han havde sat sig i forbindelse med skibsbygmester Eskildsen i København, der kort efter nytår var taget til Jægerspris færgested „for at opmåle den gamle færge og undersøge, om det lokale tillod nogle fordelagtige forandringer ved den nye færge." Amtmanden var også taget dertil, og de havde „gjort den aftale, at den nye færge skulle bygges af fyrretræ, da man umuligt kunne skaffe tørre egeplanker m. v., og grønt træ var, erklærede Eskildsen, mindre varigt end god fyr", og tilmed ville „færgen i denne tid også blive meget dyrere af eg". Endvidere traf man den aftale, at den nye færge skulle have samme bredde som den gamle, men være 3 fod længere. Overslag over omkostningerne ville Eskildsen snarest indgive, men da dette endnu ikke var indløbet d. 23. januar, da rentekammerets sidste skrivelse vedrørende denne sag ankom, lod amtmanden det „expresse afæske

hos Eskildsen". Det lød på „2150 rd. foruden tovværk og transport", og nybygningen mente Eskildsen kunne være færdig sidst i april eller først i maj til at transporteres fra værftet i København, dersom ikke den største del af tømmermændene beordres til kongelig tjeneste". Da amtmanden ikke vidste nogen bedre – eller rettere måde at få den nye færge bygget på", indstillede han til rentekammeret, at Eskildsens tilbud antoges.[21]

Sådan stod sagen, da efterretningen om drukneulykken ved færgestedet indløb, og noget opskræmt sender amtmanden rentekammeret d. 10. febr. følgende skrivelse: „I sammenhæng med min skrivelse af 26. f. m. giver jeg mig herved den frihed at tilmelde det kongelige rentekammer, at jeg under d. d. for ikke at pådrage mig nogen skyld for, at den nye færges bygning herfra var forsinket, har tilskrevet skibsbygger Eskildsen, at jeg modtog hans tilbud at bygge bemeldte færge til Jægerspris færgested – –". Da amtmanden herved har overtrådt sin kompetance, søger han at afværge en ugunst hos det høje rentekammer ved at slutte sit brev med: „Men skulle det kongelige rentekammer ikke ønske dette arbejde straks påbegyndt, da beder jeg Eskildsen snarest vorde fra kollegiet derom underrettet".[21]

Men rentekammeret havde langt fra grund til at misbillige amtmand Arctanders initiativ, særlig ikke, efter at det havde modtaget kronprinsens befaling afsendt fra Kiel d. 14. februar om „ufortøvet at slutte accord med skibsbygger Eskildsen".[21]

Først hen i juli 1808 kom den nye færge til fjorden, hårdt tiltrængt til overførsel af en del store militærtransporter, i hvilken anledning Knudsen har følt sig berettiget til at ansøge „felt-kommissariatet om nogen godtgørelse for de mange transporter i kongelig tjeneste". Efter høst går tilmed betydelige „mængder af kornvarer og fourage" modsat vej, også under betegnelsen „kongelig tjeneste", og atter mener Knudsen, at han tilkommer nogen erstatning for disse ekstraordinære overførsler.[15]

Dagen for den nye færges aflevering må have formet sig som en mærkedag og blev sikkert også en festdag takket være Knudsen – som iflg. Det kgl. Teaters journal – „lod undskylde sin udeblivelse fra prøven, da der var marked i Frederikssund og en ny færge skulle bringes i søen"[3]. Nej, her kom det kongelige Teater til kort. Mod marked i Frederikssund og tilmed samtidig en ny færges indvielse måtte det give op og indstille prøven med „actør Knudsen". Nu må det for at retfærdiggøre Knudsen siges, at markedsdagen i Frederikssund var en stor begivenhed for by som for egn og da ikke mindst for færgemanden, som fra de tidlige morgentimer skulle færge det halve herred med vogne, kreaturer og alskens naturalier over vandet og atter hen på eftermiddagen føre de – ofte meget glade – markedsgæster tilbage til hjemlandet igen. Selv om færgemanden en sådan dag holdt ekstramandskab, der ustandselig sled i tovet, og således ikke selv behøvede aktiv at tage del i dette arbejde, så var hans nærværelse alligevel påkrævet for at holde orden i geledderne, stille tilfreds under den ofte timelange ventetid, give godtord og være slagfærdig overfor de støjende, råbende og ofte beskænkede, glade rejsende. Her var Knudsen manden, og han har sikkert en saadan dag spillet en af sine bedste roller, til glæde for alle – og for ham selv med.

Knudsen havde nu to færger at tage vare på, men efter at den gamle var blevet repareret, blev den atter – medio august – sat i vandet og den nye nu trukket på land og opsat på klodser på en tør plads sønden for Færgegården. Der skulle hæges om den, og det blev besluttet at beskytte den mod vind og vejr ved at bygge et pramhus –, „det nødvendige skur" –, over den, som efter skibsbygmester Eskildsens forklaring måtte være 26 à 27 alen langt og 14 alen bredt. Tømmeret hertil skulle tages „af skoven, da fyrretømmer var så overmåde kostbart, og nu næppe kan erholdes". Det blev en klinet bindingsværksbygning med risgavle og stråtag. De 30 stolper var af eg, men til „lejder,

bjælker, hanebjælker og lægter" mente man at kunne nøjes med elletræ. Der medgik en snes læs „ris og stager til at vinde væggene og gavlene" med. Det blev overdraget inspektør Eskildsen at tilse opførelsen.[21]

Nu skulle man jo vente, at Jægerspris skovdistrikt uden større vanskelighed kunne klare den fornødne leverance til en så ringe bygning som et pramhus, men det var slet ikke tilfældet. Overførster Linstow i Hirschholm meddeler d. 8. oktober rentekammeret, at „de 10 bjælker à 14½ alens længde ikke kan fås nærmere end Højberg hegn eller fra Gribs plantage". Endvidere gør overførsteren opmærksom på, at de bestilte „3½ alens stolper var for korte efter prammens højde". Han foreslår dem på 4 alen og minder om, at der ikke er rekvireret tækkekæppe. Da den bedste tid på året for husbygning – i al fald for klining – nu var gået, måtte man nøjes med at overdække færgen mod vinteren. Men endnu d. 25. juni 1809, da amtmanden i anden anledning var ved færgestedet, havde inspektør Eskildsen ikke fået arbejdet fra hånden, „men han har lovet, at det nu snart skal blive færdigt".[21]

Dæmning og færgebroer.

Året 1808 løb ud, et af de store mærkeår i Jægersprisoverfartens historie, uden at 1809 ved sin indgang dog lovede for godt. Natten mellem d. 18. og 19. februar tog „storm og isgang" færgebroen ved Frederikssundssiden med sig, og atter måtte man i gang med en hastig udbedring for at kunne holde færgefarten åben, men det stod nu de ansvarlige klart, at man ikke i fremtiden kunne forsvare at fortsætte på denne måde, og da amtmand Arctander sammen med amtsforvalter Kynde den sidste søndag i juni 1809 stod ved „det nye bolværk, som var sat på den søndre side af færgebroen her på Frederikssundsiden", for at besigtige dette, „som formedelst de nuværende høje priser på materialer og arbejdsløn havde kostet Frederiksborg og Kronborg amter så betydeligt", og for at „se, om istandsættelse af den

nordre side af bemeldte havn ikke kunne udsættes, til man med mindre omkostninger kunne fuldføre arbejdet", måtte de stærkt beklage, „at det af oberstløjtnant Tscherning i året 1803 gjorte forslag til at opføre de her omhandlede bolværker og broer af sten, ligesom de på Jægersprissiden, ej var blevet udført, thi nu koster merbemeldte færgebro distrikterne siden den tid, da den 3 gange er blevet ruineret af is og højvande, 3580 rd., uagtet kuns den halve reparation er udført."

Knudsen, der var taget over for at møde amtmanden og deltage i besigtigelsen, måtte på det „stærkeste protestere imod at udsætte istandgørelsen af det nordre bolværk" til vinterens komme, „da kuns en ringe storm og isgang ville ruinere det nu satte bolværk for den søndre side af havnen" – et synspunkt amtmanden måtte give færgemanden ret i, og som han fastholdt, da han den 30. juni indsendte sin beretning om turen til Frederikssund og indstilling om, hvad han finder, der burde gøres. – Enten rentekammeret nu besluttede sig at indstille til kgl. resolution, at bro og havnebolværk blev „opført af sten eller som hidtil ganske af træ", så fandt amtmanden det klogest, „da vi nu ved, der er folk på Frederiksværk, som godt forstår at udføre et sådant arbejde", at man forespurgte oberstløjtnant Tscherning, om „han endnu var villig til at udføre det forhen gjorte forslag". Ud fra denne anskuelse beder amtmanden om at måtte få tilsendt „det overslag og [de] tegninger, som forrige amtmand Levetzau d. 14. juni 1804 „havde indsendt til kammeret, da han, amtmand Arctander, havde aftalt med oberstløjtnant Tscherning at „møde ham førstkommende torsdag morgen ved færgebroen", og han tilføjer, „såsom her er ingen tid at tabe".[10]

Dette møde ved færgebroen resulterede i, at oberstløjtnanten under 14. juli tilsendte amtmand Arctander et overslag over materialer og arbejdskraft ved „opsætning af nordre fløj af Frederikssund færgehavn", men uden priser, „da de nødvendige materialer stiger hver dag, og jeg kan ikke engang bestemme arbejdslønnen." Men derimod kunne oberstløjtnanten fastslå,

hvilken arbejdsstyrke der udkrævedes, nemlig „6 tømmermænd, 1 murer, som kan hugge sten, 2 matroser og 20 arbejdere." Han slutter sin skrivelse: „Jeg skal med fornøjelse påtage mig bestyrelsen og overopsigten. Når de store pæle er tilstede d. 1. august, og det øvrige træværk tilbringes inden 15. august, så tror jeg, at arbejdet kan være endt med oktober måned. Arbejderne formoder jeg at kunne få fra militæretaten under en god underofficers kommando, som har godt af at bivåne et sådant praktisk arbejde, [som] de også kan møde i felten. Arbejderne skulle bruges til træhugning, slingningen, pæleramning, stentransport og disses nedlæggelse i vandet."[10]

For „ingen tid at tabe" indsender amtmand Arctander allerede d. 15. juli to overslag til rentekammeret, et fra „tømmermand Evald på et træbolværk" af samme beskaffenhed som det, der har været", og som de sidste 4 år 3 gange er ødelagt af is, storm og højvande", og et andet fra oberstløjtnant Tscherning på et stenbolværk. Det sidste kan amtmanden lige så lidt som oberstløjtnanten „under de nuværende omstændigheder" opgive nogen pris over, men gør opmærksom på, at det „sandsynligt bliver meget dyrt", dog troede han, at såfremt en 20–30 menige under en officers kommando allernådigst blev bevilget, kunne det udføres „for den mindst mulige bekostning". Træerne kunne ikke fås på anden måde end fra de kongelige skove, og amtmanden „havde i dag tilfældigvis talt med skovrider Saust, som havde sagt, at elle- og egepæle kunne fås fra Jægerspris, thi en del ege i Lunden er rødmuldne i roden og således ikke for gode til ommeldte brug, men fyrre- og bøgetræer måtte nok anvises fra Slagslunde skov eller Lystrup Koppel."

Ved tanken om de store udgifter, der forestod amtmandens to distrikter, Frederiksborg og Kronborg, og som er pålagt dem iflg. den kongelige resolution af 14. oktober 1749, udstøder han et hjertesuk, da disse distrikter „i den senere tid har haft betydelige og endnu har forestående store udgifter for merommeldte færgebro". Træbroen kan derimod gøres for 860 rd. og

med sikkerhed være færdig før vinterens komme, men „om den står vinteren over er meget usikkert". Det allerede opførte på den søndre side har kostet de to distrikter 1200 rd.[10]

Færgen.

Den søndag i juni, da amtmanden var ved færgestedet for at besigtige de udførte arbejder ved Frederikssundsiden, var han også – rimeligvis på Knudsens invitation – ovre i Færgegården, et besøg, Knudsen lørdagen efter henviste til i følgende brev:

Jægerspris Færgegård, d. 1. juli 1809.

Ærbødigst pro memoria!

Da Deres højvelbårenhed d. 25. f. m. tog over vandet ved dette færgested og ved samme lejlighed beså bolværket og den nye reservefærge, tog jeg mig den frihed at foreslå Deres højvelbårenhed, om det måtte være mig tilladt at lapsalve den nye færge. Det er højst nødvendigt, thi den er bygget af fyrretræ, og den er udsat for luft, sol og regn, da der endnu ingen skur er over den. Lapsalvingen vil da forebygge, at plankerne ikke revner så meget som ellers, når den ikke bliver tjæret. Vil Deres højvelbårenhed forskaffe mig en tønde tjære til dette brug, skal jeg besørge færgen lapsalvet og være ansvarlig for, at denne tjære ikke skal blive brugt uden til den nye færge.

Jeg udbeder mig underdanigst Deres højvelbårenheds befaling om, hvorledes jeg i denne henseende skal forholde mig, og i det håb, at De vil have det så nødvendige bolværk på den østre færgehavns nordre side i gunstig erindring, henlever jeg Deres højvelbårenheds

underdanigste og hengivne
H. C. Knudsen.[21]

Dette som andre breve, vi kender fra Knudsen vedrørende færgetjenesten, og hvad herunder hører, må skrives på hans kreditside som færgemand, idet det jo viser hans interesse og

omsorg for færge som for bro og ydermere i dette tilfælde for en færge og et bolværk, som han strengt taget ingen pligter har til at vedligeholde.

Også amtmanden synes at have påskønnet og vurderet Knudsen under denne synsvinkel, idet han d. 12. juli videresender hans andragende med følgende skrivelse:

Ved hoslagte skrivelse af 1. denne måned forespørger skuespiller og færgemand Knudsen, om det må være tilladt at lapsalve, det er at digte og tjære, den nye færge. Jeg anser det for nødvendigt til ommeldte færges konservation, at den tjæres i denne sommer, og da den fornemmelig er anskaffet med hensyn til mulige militære transporter, så vil man vel næppe kunne fordre af Knudsen, at han skal vedligeholde den, sålænge den står på land, og han ikke har den i brug. Derfor indstilles ærbødigst, om ikke 1 td. tjære måtte anskaffes, og formener jeg, samme kunne tages af de 83 td., som det kongelige admiralitets kollegium har bevilget dette amts beboere, imod en betaling af 40 rd. pr. td.[21]

Bro og færgehavn.

Medens Knudsen vel nåede at få lapsalvet den nye færge, medens det endnu var vejr til det, nåede rentekammeret ikke at få kongelig resolution på oberstløjtnant Tschernings forslag til opbygning af et stenbolværk på den nordøstre mole ved Jægerspris færgeløb inden for de afsatte frister, og kollegiet måtte nøjes med, gennem amtmanden, at forespørge Tscherning, om han mente, der kunne gøres nogen forarbejder førend vinterens komme. D. 20. september svarer han, „at man ikke kan foretage sig videre ved færgebroen i år ud over at bringe alt tømmer til stede", og såfremt „fjorden belægges med tilstrækkelig is til at transportere et kvantum sten og måske nedramme pæle". Det sidste frarådede dog amtmanden „formedelst den stærke strøm, hvorved isen ofte brækker".[10]

Først den 13. november var man nået frem til kongelig re-

solution med hensyn til tømmerleverancen fra de kongelige skove „dog således, at der leveres bøg i stedet for elletræer", men så var vinteren også så nær, at alt arbejde med brobygning måtte hvile.

Jægerspris-færgefarten underlægges generalpostdirektionen.

I året 1810 blev færgevæsenet af hensyn til postgangen lagt ind under generalpostdirektionens tilsyn og bestyrelse, og hermed var denne instans blevet færgemandens højeste foresatte, kongen ufortalt. Men den, der var ejer af færgeprivilegiet og af jorden, hvorpå Færgegården lå, var Jægerspris gods med de forskellige instanser fra inspektør over amtmand til rentekammer, og det var fortsat herre på sit område.

Denne nyordning med administration og tilsyn af færgevæsenet, og hvad dertil hørte, kunne meget let føre til kompetancestridigheder mellem de to høje instanser, generalpostdirektionen og rentekammer, stridigheder, hvori færgemanden var bolden, som begge parter mente at have rådighed over, og som de derfor kunne spille ud mod den anden part. Men da færgemanden som bekendt havde en form for ejendomsret til Færgegaarden, så kunne ingen af parterne – for stadig at blive i billedet – spille ham ud af banen, så længe han da overholdt reglement og instruks. Man var derfor meget forsigtige i omgangen med hverandre, og naturligvis viste nuværende som kommende færgemænd den tilbørlige underdanighed og respekt, som både tiden og de høje direktioner krævede.

Medens rentekammeret – sin opgave tro – hidtil havde set alle rejste spørgsmål under en økonomisk synsvinkel, altid havde spurgt, hvad det kostede, og hvor pengene skulle tages, så så generalpostdirektionen – også ud fra sin indstilling – alt under et trafikalt og postalt syn. Man spurgte nu om sikkerhed og hurtighed og søgte „bekvemmelighed for de rejsende" ved forbedringer. Det skulle ikke selv skaffe midler til disse for-

bedringers gennemførelse, men henviste kun til, hvor de iflg. reglementet kunne tages.

Disse nye forhold blev ikke til færgemandens ugunst. I første omgang skal kun nævnes, at han efter indstilling og kongelig resolution fik „100 rd. årlig til træktovets vedligeholdelse i stedet for de bevilgede 24 rd. – taget af Jægerspris godskasse". Denne store forhøjelse af det hidtidige tilskud er vel nok først og fremmest en følge af de stærkt stigende priser, men må dog også ses som en personlig gave, der „allernådigst er forundt nuværende færgemand og dannebrogsmand Knudsen".

Reglement af 18. september 1810.

Samtidig med, at færgefarten var blevet underlagt generalpostdirektionen, havde denne direktion også fået den opgave gennem et nyt reglement at søge „forbedringer ved Jægerspris færgested" bl. a. ved et reglement. Dette blev udstedt d. 18. septbr. 1810 og indeholdt 8 paragraffer, der set under ét må betragtes som et supplement til reglementet af 1803, hvorpå færgemandens pligter og rettigheder hvilede.

§ 1 omhandler „det specielle opsyn over færgeløbets indretning med broer, brohoveder, stendæmninger og veje samt færgefartøjer". Medens Frederikssundsiden underlægges amtsforvalteren over Frederiksborg amt, hører Jægersprissiden under inspektøren over det kongelige gods her. Amtmanden over Frederiksborg amt har overinspektionen, sikrer en „ensformig behandling af begivenheder" og gør i vigtige tilfælde indberetning til generalpostdirektionen, som indstiller til kongelig resolution. To gange årlig, forår og efterår, foretager de to lokale tilsynshavende eftersyn over færgebroer og færgefartøjer og fremsender deres forslag om fornødne reparationer til amtmanden, der atter lader det gå videre til generalpostdirektionen.

I § 2 indskærpes færgemandens pligt til uden ophold og på egen bekostning at lade alle beskadigelser eller mangler, som synet påviser, afhjælpe. Han skal selv daglig efterse broer og

dæmninger og sørge for, at der altid er „en af færgekarlene til stede i brohuset for at iagttage, når overfart fra en af siderne forlanges", og i tilfælde, at „gennemsejlende fartøjer nærmer sig og udsætter signal", skal han „stikke færgetovet". Om natten skal en af færgefolkene opholde sig i „Bi-lidt-huset på Frederikssundsiden for at kunne kaldes af folk, som fra den side ville overføres", og „i vintermånederne fra 1. oktober og til sidste marts incl." må færgemanden bestandig holde en „tændt og klart brændende lampelygte i vagthuset lige fra aftenmørket indtil dagningen, med mindre det er klart måneskin". Endvidere skal færgemanden månedligt indsende et nøjagtigt regnskab over den anordnede broafgift i to ligelydende eksemplarer henholdsvis til amtmanden og til godsinspektøren. „For disse pligters nøjagtige opfyldelse" modtager færgemanden 60 rd. årlig i løn samt „et bidrag til træktovets vedligeholdelse foruden de respektive takster i overførelsespenge. Disse færgetakster skal opslås på passende steder på begge sider af færgeløbet."

§ 3 sigter imod at bevare broerne for skade af de „vogne, som kører med færgen over faldklapperne, der hænger i aksler og jernkæder", ved „alvorligt at pålægge færgemanden under ansvar – aldrig nogensinde at tillade, at nogen vogn nedkører over færgeklappen med sværere læs end 8 td. rug eller lige vægt med andet gods, nemlig 5 skippund. Al overvægt må aflæsses inden nedkørsel og enten bæres ombord i færgen eller overføres med båd".

§ 4 omhandler, hvorledes færgefolkene skal forholde sig over for sejlfartøjer, „som ville passere færgeløbet". Disse fartøjer er „forpligtede til i en sådan afstand at mindske sejl og hejse flag, at dette sidste i det mindste i et kvarter, inden fartøjet når færgeoverfarten, kan ses fra broen af færgemanden, hvorfra svares med gentegn af et hvidt klæde opsat på en tilstrækkelig høj stage". Færgefolkene skal omgående „stikke så meget på færgetovet, at fartøjet kan passere løbet uden at beskadige tovet". Skulle færgen være i overfart, når et fartøj vil passere, må skip-

peren standse og give færgefolkene tid til at stikke tovet. Forsømmer han det og beskadiger færgen eller tovet, „da stander skipperen eller lodsen (dersom lods er ombord) begge for en og en for begge til ansvar for den tilføjede skade." Undlader derimod færgefolkene i tide at fire på tovet, falder ansvaret og skadens erstatning på dem.

§ 5: Vil et fartøj lade eller losse ved en af broerne, må skipperen melde det til færgemanden, som anviser ham sted og omgangsmåde. I afgift betales, såfremt „det, der lades eller losses, ej er mere end et ordentligt læs af 5 skippunds vægt, samme broafgift som for en karet med fuldt spand, nemlig 8 sk." Er det derimod større laster, det drejer sig om, må der indgives anmeldelse til de respektive tilsynsførende, som så afgører, hvad der skal betales. For „befordring i kongelig tjeneste svares intet".

§ 6. Frederiksborg politiret er værneting for alle færgeløbssager.

§ 7. Alle broafgifter indgår i en fælles brokasse, som bestyres af amtsforvalter og godsinspektør i forening under amtmandens overopsigt. Summen deles ligelig mellem de to partier og „anvendes til broers og dæmningers reparation", som forøvrigt udredes for Frederikssundsidens vedkommende af Frederiksborg og Kronborg amter og for Jægersprissiden af godsets kasse.

§ 8. handler om fribefordring, og skønt den ellers er både kort og klar, var det dog den, som frem i tiden skulle give anledning til mange stridigheder. Den skal derfor her anføres i sin helhed: „Alle, som på lovlig måde er berettigede til fri overfart eller til moderation i betaling, bør desangående være forsynet med bevis fra vedkommende øvrighed om sådan lovlig berettigelse og altid forevise samme for færgemanden, når de deraf ville gøre brug."

Gennem nyordningen og det derpå følgende reglement var det nu fastlagt, hvor enhver havde sin opgave, sin pligt og ret ved selve færgefarten, ved opsyn og tilsyn, indberetninger og forestillinger.

Broer og dæmninger.

I sommeren 1810 arbejdede oberstløjtnant Tscherning efter planen med at få opsat et stenbolværk på den nordre side af den østre færgehavn, men ud over, at den gamle færge blev benyttet under dette arbejde, kender vi nu ikke nærmere til, hvorledes dette arbejde skred frem, eller hvornår det blev færdigt.

Hen på sommeren sker der et brud på jernene, der holder „hængebroen ved nedkørselen til prammen" på Jægersprissiden, således at „skulle der komme svære læs at transportere over på færgen, ville broen aldeles skille fra hverandre". Knudsen lader den „ufortøvet besigtige" af inspektør Eskildsen, som sørger for at forsyne den med nogle jernankre således, at den atter kan bruges uden fare, indtil det fornødne egetømmer og planker kan erholdes fra skoven, og en hovedreparation foretages."[10]

Ved de forhandlinger, som herefter fulgte angående de indsendte overslag, ser vi for første gang de to direktioner i kontakt med hinanden vedrørende færgeforholdene ved Jægerspris. Der er noget nølende og forsigtigt over sagens gang, og tiden trækker ud, uden at der træffes nogen endelig afgørelse. Da skærer generalpostdirektionen igennem ved i en skrivelse til rentekammeret af 17. november „tjenstligt at anmode velbemeldte kollegium om behageligen at foranstalte forommeldte hængebro anskaffet for Jægerspris jordebogskasses regning samt at lade ommeldte tømmer udvise", med den henvisning, at „udgifterne ved de færgesteder, som ere kongelig ejendom, fremdeles må besørges udredte og indtægterne oppebårne af vedkommende dertil ansatte embedsmænd, som derover aflægger regnskab til det kongelige rentekammer".[10]

Inden sagen om hængebroens reparation endnu var kommet så langt mellem de to direktioner, havde Knudsen allerede en ny opgave til dem. Først i september havde „færgemand og skuespiller" Knudsen „ladet den gamle pram" besigtige og befundet, at plankerne i bunden ere opkørte og opslidte, og at der til en ny beklædning vil behøves 50 stk. egeplanker à 10 tommer brede

og 2 tommer tykke samt 7½ alen lange". Eskildsen modtager Knudsens meddelelse d. 8. septbr., lader den gå videre til amtmanden d. 13., som den 22. ledsager den med følgende skrivelse til rentekammeret: „Det kongelige rentekammer tilstilles herved en ansøgning fra færgemand ved Jægerspris færgested, skuespiller og dannebrogsmand Knudsen, hvorved han anmoder om 50 stk. egeplanker" – her de opgivne mål – „[som] måtte leveres fra de kongelige skove til den nye beklædning i den gamle færge. Tillige beder Knudsen om en liden understøttelse til færgens reparation, som, når de fornødne træmaterialer leveres ham, skulle ske for hans regning. – Efter justitsråd og inspektør Eskildsens medfølgende erklæring af 13. ds. er den gamle beklædning i færgen opslidt, hvorfor jeg beder, at ovenanførte egeplanker måtte beordres afgivet fra de nærmeste skove så snart som mulig." – „I hensende til den ansøgte understøttelse til færgens reparation, da kan derimod med grund indvendes, at eftersom færgemanden ingen afgift svarer af færgestedet, så måtte han også kunne afholde omkostningerne på vedligeholdelsen af de dele, som er ham pålagt, men at uheld med flere omstændigheder i de sidste 2–3 år har formindsket færgemandens indtægter kan ikke nægtes, og dersom det kongelige rentekammer af den grund finder det billigt at forunde supplikanten en liden understøttelse, da formener jeg 50 rd. kunne være passende."[21]

Hermed gik sagen til hvile i rentekammeret – måneden ud og næste med – og først efter, at Knudsen i utålmodighed „gjorde erindring" hos Eskildsen og denne havde ladet forespørgselen gå videre til amtmanden, sendte denne d. 9. november „erindringen" til rentekammeret med den anmærkning, at færgen måtte „istandsættes inden vinteren, for at den nye pram kunne sættes på land og bevares i det for den indrettede skur."[21]

Ved denne sag er der det interessante, at færgemand Knudsens „erindring" er skrevet af hans „fuldmægtig Vinge". Det er første – og eneste – gang, at vi ser en færgemand her ved dette færgested holde fuldmægtig.

Så overvejer rentekammeret sagen endnu en måneds tid for endelig d. 12. dec. at give overførster Linstow på Hirschholm ordre til levering af de 50 egeplanker. Men først noget ind i 1811 – d. 14. febr. – kan Linstow meddele rentekammeret, at de omtalte planker „bekvemmest" kan fås af de afbarkede ege i Hareskoven.[21]

Men da „sø-etatens tømmermænd først skal besigtige de til planker udsøgte egetræer", og da det endnu ikke sidst i marts havde passet dem at være i Hareskoven, så måtte Knudsens færgekarle fortsætte med den gamle og „forrådnede pram og hængebro." –

Allerede i 1806 havde Knudsen rejst spørgsmålet om opførelse af et vagthus „til bekvemmelse for de rejsende og for færgefolkene", uden at der var kommet mere ud af det. På sin første inspektionsrejse til Jægerspris færgested tager commandør Løvenørn Knudsens tanke op og foreslår generalpostdirektionen at rejse sagen. Dette sker i en skrivelse til rentekammeret d. 19. juni 1810. „Vagthuset på brohovedet ved Jægerspris færgested skal „dels være til færgekarlene at opholde sig i og dels til de rejsendes bekvemmelighed." Endvidere foreslår generalpostdirektionen, at „der udlægges tvende huslodder til de tvende færgekarle" i Færgegårdens nærhed. – Rentekammeret tager som sædvanlig ikke stilling hertil, før det i skrivelse af 30. juni har indhentet amtmandens erklæring, der atter støtter sig til, hvad den stedkendte Eskildsen har at sige herom. D. 18. juli svarer Eskildsen, at han „ikke kan tage stilling til vagthusets opførelse, før han ved, om det skal være bindingsværk eller mur, strå eller sten, med stengulv eller med plankegulv." Amtmanden foreslår licitation og fortsætter i sin indstilling til rentekammeret: „Hvad angår at udlægge tvende huslodder til tvende færgekarle, da forholder det sig rigtigt, at ved Færgegården er ingen lejlighed, thi at tage samme fra den indhegnede skov Lunden vil formentlig det kongelige rentekammer ikke finde passende. Jeg

mener også, at færgekarlene, som nat og dog må blive ved færgestedet, ingenlunde selv kunne dyrke deres jordlodder, men måske meningen er, at færgemanden skulle drive disse lodder til fordel for færgekarlene, skønt jeg ikke tror, der behøves nogen opmuntring, da der herefter som hidtil vil findes duelige folk nok, som attrår at være færgekarle"[10]. Hermed var denne „forbedring"s skæbne beseglet, og kommandør Løvenørns forslag om indgreb i Færgelunden bliver heldigvis aldrig mere gentaget.

Men med vagthuset stillede sagen sig helt anderledes, idet der i alle instanser var stemning for dets opførelse. Efter justitsråd Eskildsens tegning og overslag ville det komme til at koste 633 rd. og 56 sk. at opføre. Hertil kom så træmaterialerne, såsom „ramstykker, bjælker, sparrer, vindbjælker og skalke samt lægter, tækkekæppe og kragetræer", som måtte kunne fås dels fra de to københavnske og dels fra det jægersprisske skovdistrikt.

Det, der voldte nogen divergens, var, hvilken kasse betalingen skulle tages fra. Generalpostdirektionen mente, at Frederiksborg og Kronborg amter passende kunne afholde denne udgift, men herimod protesterede amtmanden på bøndernes vegne, da disse, som han sagde, sjælden havde noget at gøre ved Jægerspris færgested, hvorimod han fandt det rimeligt, at Jægerspris gods' jordebogskasse afholdt hele denne udgift, da den, som havde indtægterne af færgen, f. eks. ved evtl. bortforpagtning, også burde afholde udgifterne. Efter denne velbegrundede indstilling forelagde rentekammeret Hans Majestæt kongen til resolution, at vagthuset opførtes efter overslag og tegning på Jægerspris godskasses bekostning. Underskrevet d. 15. januar 1811.[13]

Der er ingen tvivl om, at færgemandsstillingen havde formet sig noget anderledes, end Knudsen havde tænkt sig den, da han i lyse sommerdage som kaptajn for de pyntede matroser førte arveprinsen med familie over vandet. Håbet om en velaflagt stilling, der skulle skabe en sorgløs tilværelse og senere blive en støttestav i alderdommen, viste sig at være en ønskedrøm, imod hvilken den hårde virkelighed kom til at stå som en skærende

kontrast, først og fremmest på grund af de strenge isvintre med „nordvest vind og norden vande", som år efter år på en nat fejede det væk, som det havde taget sommermåneder at bygge op. Vinteren 1808 gik vel heller aldrig Færgegårdens beboere, så lidt som de mange hjem i Horns herred, i glemme. Endvidere kom til besværet som færgemand også det meget papir, som Knudsen ikke yndede at sætte pen til, de langsomt vandrende indberetninger og ansøgninger. Men det, der vejede tungest for Knudsen, var dog hans regelmæssige og tvungne fravær fra hjemmet og familiens kreds, når han skulle passe sin teatertjeneste og også ret hyppigt være på mange og ofte lange rejser i patriotisk øjemed. Nåede han så endelig hjem til sin Færgegård og familiens favn, måtte han her idelig høre „knurren" over den stadige strøm af fremmede, som kom og gik, og som man var nødt til at tage imod i krostue og gæstehjem, – og over al den besværlighed, det medførte. Den gode Anna Lucia Lax længtes efter livet i det glade København og blandt vennerne der og følte åbenbart tilværelsen på Færgegården som en afspærring herfra. – Men trods alt dette havde Knudsen nu engang tabt sit hjerte til „sit kære Jægerspris" og ikke mindst til Færgegården, så den endelige beslutning om afståelse havde han vel næppe fået taget netop ved denne tid, vi her er ved (o. 1810), såfremt ikke tilfældet havde ført ham sammen med den mand, som både kunne og ville afløse ham, og som rådede over de nødvendige midler. Det var skibskaptajn Torben Lange, som efter mange års farefulde farter på de store have i 1809 var kommet hjem til Frederikssund for, som forholdene lå for skibsfarten i almindelighed og for Danmark i særdeleshed, at slå sig ned her. Da Knudsen kendte alle de førende Frederikssund-familier og heriblandt farver Lange, som han endog kom i meget nær kontakt med, efter at hans datter „jomfru Sophie Frederikke Knudsen" d. 24. januar 1810 var blevet kone i farvergården, har han også her truffet sammen med den hjemvendte skibskaptajn, et bekendtskab, som førte til venskab og senere ganske naturligt

Kaptajn Torben Lange, f. 1769, d. 1847.
Portrættet tegnet i England 18. juli 1808.

førte til en realitetsforhandling om afståelse og overtagelse af Færgegården og hvad dertil hørte. Disse samtaler er i løbet af sommeren 1811 ført så langt frem, at Torben Lange d. 30. september 1811 skriver følgende brev til „Skuespiller Knudsen på Kultorvet i København":

„For at du kan være overbevist om, at det har været mit virkelige forsæt og ønske at komme i besiddelse af Jægerspris Færgegård med tilhørende rettigheder, melder jeg dig herved, at dersom jeg kan erholde allernådigst bevilling til at få samme ejendom for min livstid og komme i besiddelse af gården med tilhørende samt tilliggende, erholde som ejendom de kakkelovne, vogne, heste, kreaturer og både med videre, som jeg håber, vi

skal nok blive enige om, så forpligter jeg mig at betale 18.000 rd. d. c. i afståelse, hvilken summa skal blive dig betalt i én eller flere terminer, som vi nærmere herom kan forenes. Denne forpligtelse står ved magt fra min side i en måned fra dato, og så er jeg som før din hengivne ven

Torben Lange."[23]

Sagen var nu så moden for skuespiller Knudsen, at han allerede d. 3. okt. kunne sende følgende svarbrev til „skibskaptajn Torben Lange i Frederikssund":

„Til gensvar på dit venskabelige brev ser jeg, at det er dit ønske at være færgemand på Jægerspris færgested og derfor give mig 18000 rd., når du fik det på samme vilkår, som jeg har tjenesten og på din levetid.

Jeg afstår dig herved Hans Majestæts færgetjeneste ved Jægerspris med den forpligtelse i afståelse 18.000 rd. d. c., når Hans Majestæt allernådigst vil tillade det.

Ligeledes overlader jeg dig de i Færgegården værende kakkelovne, 2 heste, 4 køer, 2 vogne, seletøj, plove, harver, træredskaber, haveredskaber, 6 både, hø og halm, maltkølle med støbekar, skænkestue med skænkebord og bænke og flere småting, vi som brødre og retskafne mænd vil blive enige om, imod de 4000 rd., som vi mundtlig er blevet enige om.

Når du altså til 1. maj 1812 vil modtage Færgegården med ovenanførte og betale mig den hele kapital af 22.000 rd., er købet sluttet.

NB. Når Hans Majestæt tillader mig afståelse. Du lever da imellem din kære familie og tillader din ven at se iblandt det kære Jægerspris og din ven

din *H. C. Knudsen.*"[23]

Hermed var de to parter enige om afståelsesbetingelserne og havde nu kun at afvente Hans Majestæts tilladelse. Denne forelå

først i november 1811, og d. 9. novbr. kunne H. C. Knudsen afsende følgende brev til sin kone på Færgegården:

„Kære kone!

Jeg har lovet, jeg ville glæde dig, og jeg skal holde ord. Kongen har tilladt mig at afstå færgetjenesten til Torben Lange. Da jeg ikke har kunnet få sikkerhed for, at tjenesten kunne blive dig eller en af mine sønner til nytte efter min død, så fandt jeg, at jeg jo skyldte dig og mine børn, hvad jeg har gjort. Jeg kan da komme til at leve i min families kreds, og jeg vil håbe, at enhver af mine børn vil gøre sig en glæde af at gøre mig lykkelig på mine gamle dage. Jeg skal da aldrig høre mere den knurren over at modtage fremmede og al den besværlighed.

Jeg modtog i dette øjeblik min søsters brev, hun skriver, at hun har læst mit brev for dig, hun siger, hun vil ikke forstyrre min rolighed; intet kan forstyrre min rolighed, thi jeg opofrer alt for at få den. I aften skriver jeg dig til med posten, jeg har endnu ikke fået communicationen fra generalpostdirektionen, men jeg får den i dag. Min tid skal nu opofres min tjeneste ved teateret og mine ledige timer min konge og mit kære fædreland.

Jeg glæder mig til Torben Langes lykke, han kan nu leve fornøjet, have lidet at beskæftige sig med og hastig vinde sin kapital tilbage, bo midt iblandt sin kære familie og få rolighed, efter han har tumlet om på alle verdens have.

Jeg slutter mit brev med ønsket om, at I alle er i godt humør – jeg er det ikke, – thi alt, hvad jeg gjorde, er for jeres skyld.

Men kongen vil således have det. Hils min søster og tak hende for sit brev, så skal jeg nok selv besørge, hvad jeg vil have gjort. Hils min svigersøn, hans kone, når tingene er mig communiceret, skal jeg straks skrive ham til.

Lev vel kære kone, søster, børn. Vinge pas nøje på mine folk og bed enhver at passe sit, at jeg ikke skal være misfornøjet på slutningen.

Dersom døden nu kom snart og huggede mig af som en kålstok, så sagde I dog, vel, han sørgede som en mand og fader for sin kone og børn – og ikke forskød dem.

Som sagt i aften skriver jeg med posten, dersom jeg får communicationen. Lev vel kære kone, jeg skal snart sende dig noget til husholdning.

Altid din taknemmelige mand
H. C. Knudsen."[5]

Foranstående brev, der er det eneste, vi nu kender fra H. C. Knudsen til hans nærmeste familie, er ikke alene overordentligt værdifuldt for det, der her skal fortælles om, men det giver os samtidig dyb indsigt i Knudsens person og psyke.

Efter at Knudsens ansøgning om tilladelse til afståelse havde været forelagt såvel rentekammer som generalpostdirektion til erklæring, fik den kongelige resolution d. 12. november 1811 i følgende:

„Vi ville allernådigst have færgemand ved Jægerspris, skuespiller og dannebrogsmand Knudsen, tilladt at måtte afstå færgemandstjenesten til skibskaptajn Torben Lange på dennes levetid på samme vilkår, som denne tjeneste har været Knudsen anbetroet, samt i overensstemmelse med den ham givne instruks."[10]

Ved samme lejlighed havde generalpostdirektionen medgivet Knudsen den erklæring, „at den havde fundet færgeindretningen i god orden", og „at der aldrig havde været ført nogen klage over hans bestyrelse". – Selv om det anførte var rigtig nok, så kunne denne instans, som kun havde haft færgetjenesten underlagt sig henved et års tid, dog ikke i dette tilfælde udtale sig med større vægt.

Færgemand – transportforvalter.

Samtidig med, at Torben Lange nok ønskede at overtage Færgegården og færgetjenesten, var skibskaptajnen dog ikke helt til-

freds med at blive tituleret som færgemand. Han må have følt det som en degradering og også have besværet sig herover for Knudsen, og da denne nu skal takke kongen for den givne tilladelse til afståelse, benytter han samtidig lejligheden til at bringe sin ven Langes ønske frem til højeste afgørelse.

„Tillad at jeg allerunderdanigst frembærer min tak til Deres Majestæt for den nåde at måtte afstå færgetjenesten ved Jægerspris til skibskaptajn T. Lange.

Da denne mand i mange år selv har ført skib, er min allerunderdanigste bøn til Deres Majestæt, at han må bære titel af transportforvalter i stedet for færgemand.

Allerunderdanigst
H. C. Knudsen.[23]

Dette ønske bevilges, og den 23. november 1811 meddeler generalpostdirektionen rentekammeret dette. – Herefter havde Jægerspris færgested ikke mere nogen færgemand, men en transportforvalter. H. C. Knudsen blev således Færgegårdens sidste færgemand.

Endnu et meget vigtigt brev havde Knudsen at skrive til sin konge, inden han forlod Færgegården. Det er skrevet i København d. 14. november 1811:

Allernådigste konge!

Nu da jeg efter Deres Majestæts allernådigste tilladelse står i begreb med at forlade det kære Jægerspris, hvor jeg i en række af 30 år har nydt så mange behageligheder, måtte det allernådigst tillade mig at skænke Deres Majestæt det hæders-minde for 2. aprils helte, hvilket De allernådigste konge som kronprins gav mig tilladelse til at rejse på den østre side af Schweitzerhuset, for hvis brug jeg aflægger min allerunderdanigste taksigelse. Ommeldte hædersminde kan jeg ikke forlade uden tårer, thi jeg rejste det for kongens tro mænd og prydede det med et dannebrogsflag, for hvilket de strede og faldt.

Endvidere har jeg i slotshaven plantet 6 lindetræer, de tvende deraf for min højsalige velgører arveprins Frederik og prinsesse Sophie Frederikke og de andre fire for deres børn. Det var min hensigt, da jeg lod børnene plante disse træer, at de i tiden skulle danse i skyggen af disse velgøreres minder.

Allernådigste konge! Jeg anbefaler hint hæders-minde for 2. aprils helte og disse 6 lindetræer til Deres Majestæts allernådigste beskyttelse.

Ligeledes har jeg til kystmilicien foræret et flag med FVIR, hvis Deres Majestæt allernådigst ville tillade denne at bruge det.

Fra min tidligste ungdom var det min kæreste beskæftigelse at opflamme den almindelige mand til kærlighed for konge og fædreland. Deres Majestæt vil selv allernådigst bedst bedømme, om det er lykkedes mig eller ikke.

Jeg slutter min allerunderdanigste ansøgning i det håb, at Deres Majestæt ikke kan tage min tilbydelse unådigt op.

Allerunderdanigst
H. C. Knudsen.[13]

Foranstående skrivelse har Knudsen ikke selv skrevet – kun underskrevet –, men indholdet, ord og tanker er Knudsens, nedskrevet i dette tilfælde som i flere andre efter diktat og muligt noget korrigeret af skriveren.

Knudsen som landmand og husbond på Færgegården.

Ingen kilder siger os i dag direkte noget om, hvorledes Knudsen har drevet Færgegårdens landbrug, eller hvorledes han som husbond har ledet den ret omfattende virksomhed: landbrug, krohold og færgetjeneste, men ved at sammenholde de spredte oplysninger fra mange forskellige sider, som berører disse områder, er det muligt – omend kun i store træk – at danne os et ret godt billede af disse forhold.

Som vi ved, lod Knudsen, der jo ikke selv var uddannet landmand, ved sin overtagelse af Færgegården dennes driftform

„Hæders Minde for d. 2. April 1801".
Rejst af H. C. Knudsen ved Schweitzerhuset i Færgelunden. Da mindestenen gentagne gange i de sidste årtier har været væltet og udsat for hærværk, er den nu på godsets foranledning flyttet til Færgegårdens Have, hvor den fredet har sin fremtidige plads.

hvile i den af hans formand lagte skure ved at beholde avlskarlen Lars Olsen, som i al fald endnu i sommeren 1807 forestod avlingen.

Færgemosen og Færgesletten har ifølge sin natur fortsat ligget til vedvarende græsning evt. noget til høslet, og kun den højere jord langs vejene norden og sønden for Færgegården har været under plov og inddelt i skifter. Vi slutter, at disse har været tilsået med de almindeligste tre kornsorter: rug, byg og

havre, i et har der været kartofler og i 2 eller 3 græs med kløver. Den sidste kulturplante var ret ny endnu og langt fra almindelig, men Knudsen havde 8 pund liggende til kommende udsæd i april 1812. Heller ikke kartoffeldyrkning havde endnu omkring århundredskiftet vundet fuldt indpas, og da vi ser, at Knudsen ved afståelsen til Lange har „en kartoffelplov af engelsk arbejde", må det tydes, som han også på dette område var blandt de fremmeligste.

Færgegårdens besætning var, som vi har set ved afståelsen i 1812 bl. a. på 2 heste og 4 køer, men der tales ikke noget om ungkreaturer og kalve samt får og svin, og dog er det rimeligt, at de dertil beregnede huse og rum har været besat hermed.

Gårdens produkter har, bortset fra en del af kartoffelavlen, været brugt i naturalhusholdningen og det, som kroen krævede, men det har herudover været nødvendigt for Knudsen at indkøbe et tilskud af byg til maltning og ølbrygning. Den 28. april 1812 stod der 6 td. malt og 6 pund humle parat til brygning i de 3 jernbåndede bryggerkar og til at fyldes på de 2 halvtønder og 4 ølankre, som man havde at tappe af. Knudsen havde ikke ret til at brænde brændevin. Dette tog han hjem i halvtønder, og vin købte han på ankre. Af disse fandtes 3 helankre og 2 halvankre.

Et bevis for, at Knudsen må have handlet en del, bl. a. købt korn, er, at han har „4 justerede træmål fra halvtønde og til mindre, en bismer og vægtskål med lodder". Der fandtes nok en gammel kærne på gården, men ingen sibøtter, så det er muligt, at man også har måttet købe smør.

Færgegårdens huggehus har for mandfolkenes vedkommende været en meget vigtig arbejdsplads. Her blev ikke alene de mange forskellige træredskaber, som man ved den tid brugte, forarbejdet og istandsat, men også de nødvendige baljer, kar og tønder blev til her, ligesom man lavede vognhjul og byggede både. Her fandtes det fornødne værktøj såsom høvlebænk, bødkerbænk og tømmersavtøj, samt et lager af tørt skibstømmer og

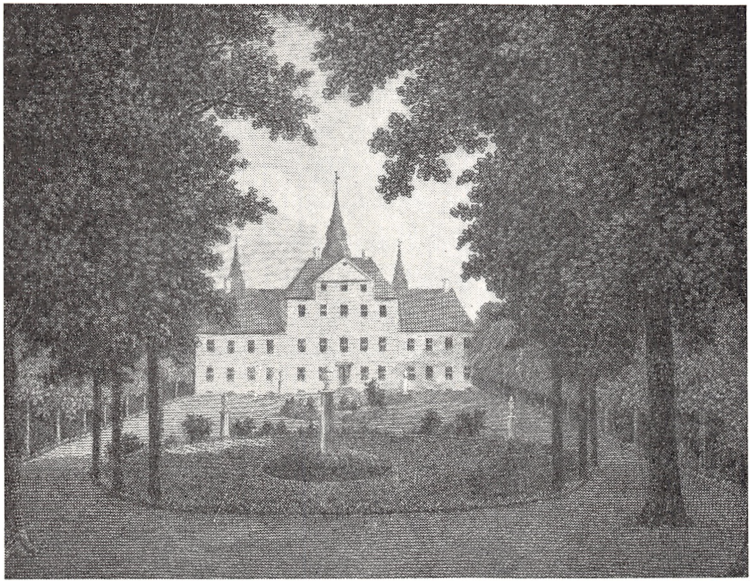

Jægerspris slot set fra nordplænen. De 6 lindetræer, som H. C. Knudsen lod bønderne plante ved høstfesten i 1794.
Efter S. H. Petersen og P. W. Becher: Danske Atlas 1832—60.

andet gavntræ til ethvert formål, ja, i 1812 havde Knudsen endda liggende hjultømmer til en vogn. Endvidere stod der her i huggehuset dunke med tran, maling og olie, ligesom der her opbevaredes færgeseler, grimer og skagler. Også et lager af spiger og søm, som ved den tid repræsenterede en ikke ringe værdi, idet f. eks. 64 stk. 8 tommer spiger kostede 16 rd. eller 1 rd. mere end de 4 justerede træmål tilsammen, havde Knudsen forsynet sig med til brug ved de uundgåelige reparationer. Her stod endvidere gårdens sprøjte, og her opbevaredes 5 forskellige lygter foruden „de tvende til færgestedet".[23]

Det var tømmermanden Rasmus Larsen, som havde været med i færgebåden ulykkesnatten d. 7. febr. 1808, der havde resideret her, men om Knudsen herefter havde fået pladsen besat med en anden, er ret uvist. Hverken hans formand eller eftermand holdt tømmermand.

Vi får et lille begreb om Knudsens indbo ved at se listen over, hvad han kunne overlade Lange. Der var først og fremmest skænkestuens inventar bestående af „skænkebord og bænke samt flere små ting", hvortil muligvis skal henregnes „55 forskellige glas og 3 flasker". I „det lille værelse et sengested med gardin og tæppe" og i den store havestue „4 borde – et fløjbord og to mindre borde samt 2 consolborde med marmorplader, 10 stole med betræk og et chatol med skab". Det er rimeligvis også i denne pæne stue, de „4 kobberstykker i ramme" har hængt, og det „stueur, som gik i en måned uden at trækkes op" og som Knudsen overlod Lange, har stået.

Kun dette sidste, uret, er i dag kendt. Efter Lange arvede hans datter Henriette det, og med hende kom det i familien Coldings eje, hvor det endnu findes. Det er et meget smukt engelsk standur fra omkr. 1770erne i sortlakeret kasse og med kineserier. Lange gav 200 rd. for det i 1812 eller omk. 7 td. maltbyg. I dag kan Færgegårdens samlede kornavl over to år næppe opveje dets værdi. – Hvor Knudsen har fået uret fra, kan ikke siges, men det er ikke urimeligt at gætte på, at det har stået blandt arveprinsens møbler på Jægerspris og som gave – måske efter at Knudsen havde rejst sit hædersminde for 2. april – er overladt denne.

Knudsen har sikkert været en god og glad husbond, som det var let at være hos. Vi kender den taknemmelighed og tillid, som Lars Olsen udtrykker efter 5 års tjeneste under Knudsen ved ikke alene at ønske, at „jomfru Knudsen" skal bære hans søn til dåben, men også ved at lade denne opkalde efter sin husbond: Hans Christian. Det må have glædet Knudsen. – Da ulykken var sket i 1808, og de to færgekarle og tømmermanden var omkommet, er Knudsen ganske naturligt stærkt oprevet over det skete og beklager sig over, at han aldrig vil få så „tro og pålidelige folk" igen. – I Knudsens sidste brev til sin kone, hvori han fortæller om den forestående afståelse og direkte henvendt til bestyreren og sekretæren, Vinge, siger „pas nøje på mine folk

og bed enhver at passe sit, at jeg ikke skal være misfornøjede med dem på slutningen", viser han sig som patriarkalsk husbond, der har tanker for alt og alle.

Knudsens sidste vinter på Færgegården.

Man kunne have ventet, at Torben Lange havde overtaget færgetjenesten, omend formelt i Knudsens navn, fra omkr. nytår 1812, men det var ikke tilfældet. Knudsen har sikkert haft svært ved at løsrive sig fra „sin Færgegård" og meget at bringe i orden inden opbruddet. – Den 8. februar 1812 påbegyndte han en „fortegnelse på de møbler, jern, tovværk, trægenstande, jeg har overladt hr. transportforvalter Torben Lange i min Færgegård på Jægerspris". Han fik dog denne dag kun opgjort huggehuset og hvad dertil hørte, folkesengen med sengetøj – værdi 400 rd. – det store ur, sprøjten og lygterne. Den 28. april fortsætter han med alt det øvrige. Ved optællingen kommer han til den „summa 2900 rd. og 2 mark" ialt.[23]

Den 1. maj overtager skibskaptajn Torben Lange Færgegården med alt, hvad dertil hører, og med ret til færgetjeneste på livstid. Den sidste færgemand var rejst og transportforvaltertiden, som skulle vare til Simmelkærs død i 1866, indledet.

Knudsens sidste rejse til Frederikssund.

Kun én gang genså Knudsen sit „kære Jægerspris" og sin Færgegård. Det var i sommeren 1814, og han fortæller herom i sin dagbog:

Lørdag d. 2. juli: Rejste jeg til Frederikssund for at besøge min svigersøn Lange. Vi kom der om middagen kl. 11, blev glad modtaget. Om eftermiddagen besøgte jeg min Færgegård. Det kostede mig tårer! Her tænkte jeg på min salig velgører, der ville gøre mig lykkelig i min alderdom. Vi gik tilbage til Frederikssund og lå der om natten.

Søndag den 3.: Rejste vi til Jægerspris, beså lunden og mindesmærkerne, gravhøjene, besøgte skovrideren.

Mandag d. 4.: Klokken 5 satte vi os i giggen og kom om aftenen kl. 10½ til mit hjem. På denne tur fandt jeg, vintersæden stod meget mådeligt, vårsæden derimod ypperlig. Denne tur var mig ikke så behagelig, thi nu fortærede jeg penge til ingen nytte – – – "

Knudsens dagbogsblad med beretningen om hans gensyn med sin Færgegård og om hans tårer og tanker herunder, fortæller

En ca. 200-årig vrangbøg (m. 12 stammer).
Den er nu det eneste træ i Færgegårdens have fra Knudsens tid.

trods sin knappe form ikke så lidt om hans eget syn på den epoke af hans tilværelse, som vi her har søgt at samle. Hans reflektioner over, hvordan kornet stod på den del af Nordsjællands marker, som han kunne overse fra vognen under sin hjemrejse om mandagen, viser, at der endnu sad så meget landmand i ham fra hans færgegårdstid, at han – håndværkeren, skuespilleren og københavneren – ikke alene havde sans for, men rimeligvis også havde fået nogen forstand på det, han så.

Hans Christian Knudsen døde d. 4. marts 1816 i København.

Minder fra Knudsens tid.

Og nu sidder jeg så her i Færgegårdens havestue, medens jeg samler disse indtryk fra Knudsens tid. Lige ud for mig står Knudsens „hædersminde". Med en gammel cypres som bag-

grund træder stenens proportioner og navnlig vasens smukke linjer klart frem. – Lader jeg øjet glide ud over havehækken og Færgegårdens marker mod Færgelundens stærkt kuperede skovterræn, skimter jeg oppe på bakkekammen Schweitzerhusets hvidkalkede bindingsværksmur, og af fuldt hjerte kan jeg med Aage Dons sige: En svunden tid er ej forbi!

Trykte kilder:

1. C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i den ældre og nyere Tid. – Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. Kbhv. 1855–56.
2. Robert Neiiendam: Skuespiller og Patriot. Kbhv. 1925.
3. Carl Behrens: Skuespiller og Færgemand. Gads danske Magasin 1922.
4. L. Beeken: Minde – Kbhv. 1816.
5. Breve fra Hans Severin Holten til Juliane Wittendorff. – Fra Arkiv og Museum, 2. bd. s. 259 ff.
6. Nogle Oplysninger om Skuespiller Hans Christian Knudsen meddelt af Aagaat Daae i Personalhistorisk Tidsskrift 6. R. 1. Bd., s. 68.
7. „Dagen", d. 5. august 1805.
8. Arne Sundbo: Frederiksund og Købstaden Slangerups Historie. Kbhv. 1937.
9. Dansk biografisk Leksikon. VII bd., s. 281. Kbhv. 1935.

9a. T. A. Colding: Legatfamilien Lange, 1926, s. 75.

Utrykte kilder:

10. 1. Sjællandske Renteskriverkontor. Diverse sager. Sager vedrørende Jægerspris færgested. 1836–40. 1. pk. (RA = Rigsarkivet).
11. Generalpostdirektionen. Færgesager vedk. Frederiksborg amt II. (RA.)
12. Rentekammerets Resolutionsprotokol 1802. (RA.)
13. Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol for 1811 (RA.)
14. Jægerspris Birketingsprotokol 1802–30. (LA. = Landsarkivet).
15. 1. Sjællandske Renteskriver journal nr. 33 (1808–09) (RA.)
16. Brandtaksationsprotokol for Jægerspris Gods. 1802–16. (LA.)
17. Brandprotokol for 1762–18 ? for Slangerup og Frederikssund. (LA.)
18. Frederiksborg Amts Købstads-Journal. Sag. nr. 127 5/8 1805. (LA.)
19. Frederiksborg Amts Journalsag nr. 227 10/4 1808. (LA.)
20. Arveprinsens brev til Hans Christian Knudsen med løfte om færgetjenesten. (Teatermuseet).
21. Jægerspris Færgesager 1845–69. Diverse Sager. Pk. nr. 79. (RA.)
22. Gerlev-Draaby sogns kirkebøger. (LA.)
23. Coldings familiearkiv. Opbevaredes i 1959 hos direktør Rudolph Emil Colding, Kbhv.

BERETNING

OM

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1957—58

Samfundets årlige udflugt fandt sted lørdag d. 13. september 1958 til Helsingborg og havde samlet ca. 120 deltagere. Man mødtes kl. 15,30 ved Maria Kirke, hvor dagens cicerone, museiintendent, fil. lic. Lars Göran Kindström opridsede stadens ældre historie og bagefter fortalte om kirkens arkitektur og inventar. Selskabet vandrede dernæst igennem byen og beså nogle gamle købstadgårde, hvorefter turen gik til Kärnan, for hvis bygningshistorie intendent Kindström redegjorde i korthed. I busser, der var stillet til rådighed af Helsingborg stad, førtes selskabet til kunstmuseet på Vikingsberg, hvor der på dette tidspunkt var en særudstilling af Axel Saltos arbejder, samt til frilandsmuseet Frederiksdal, der besås under ledelse af intendenten og amanuensis Kerstin Berg.

Efter rundturen bænkedes selskabet i den nyopførte bådehal, hvor den medbragte mad fortæredes, idet staden og Helsingborg museum serverede øl og sodavand samt kaffe og kager. Efter spisningen afholdtes generalforsamling med sagfører N. M. H. Olsen som dirigent. Formanden indledede med nogle mindeord om selskabets mangeårige styrelsesmedlem, gårdejer Karl Larsen, Farum, og over birkedommer A. P. Larsen, hvis bog om »Naturfredning i Frederiksborg Amt« netop var udkommet som samfundets årbog for 1957. Formanden aflagde derefter beretning. Kassereren, sparekassefuldmægtig Lars Larsen forelagde det reviderede regnskab, der balancede med kr. 11.797,52, og for hvilket der enstemmigt blev givet decharge. Ved de efterfølgende valg genvalgtes til bestyrelsen amtsskolekonsulent *L. C. Jensen*, gårdejer *Morten Olsen*, museumsdirektør *Jørgen Paulsen* og lektor *H. Ring*, hvorimod der ikke skete nyvalg efter afdøde gårdejer Karl Larsen. Endvidere genvalgtes revisorerne, kontorchef *With-Jensen* og forretningsfører *H. P. Olsen*. Ingen ønskede ordet

under »eventuelt«. Dirigenten takkede bestyrelsen, hvorefter formanden sluttede det vellykkede møde med en varm tak til Helsingborg stad samt til intendent Kindström og amanuensis Kerstin Berg.

Efter generalforsamlingen bestod bestyrelsen af følgende medlemmer:

Fhv. sognepræst *Villads Christensen*, København, tidl. Græsted,
forfatteren, redaktør *Erland Gribsø*, Frederiksværk,
Sognefoged *Hans Jensen Hansen*, Ølstykke,
amtsskolekonsulent *L. C. Jensen*, Gilleleje (skriftudvalget),
museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør (formand, skriftudvalget),
sparekassefuldmægtig *L. Larsen*, Hillerød (kasserer),
gårdejer *Morten Olsen*, Tømmerup, Dyssekilde,
museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg slot (sekretær, skriftudvalget),
læge *A. H. Riise*, Hillerød,
lektor *H. Ring*, Helsingør (skriftudvalget),
kommunelærer *J. Rosenkilde*, Humlebæk,
borgmester *Sigurd Schytz*, Helsingør,
dr. phil. *Jan Steenberg*, Hillerød, og
forfatteren, fhv. overbibliotekar *Anders Uhrskov*, Hillerød.

Samtlige bestyrelsesmedlemmer tager gerne imod nye indmeldelser.

I regnskabsåret 1957-58 har samfundet modtaget følgende tilskud: Staten 1165 kr., Frederiksborg Amtsfond 200 kr., Frederikssund kommune 100 kr., Frederiksværk 100 kr., Helsingør 200 kr., Hillerød 100 kr., Birkerød 100 kr., Hørsholm 50 kr., Bloustrød 50 kr., Slangerup by 25 kr., Asminderød-Grønholt 25 kr., Blistrup 25 kr., Lillerød 50 kr., Ølsted 25 kr., Stenløse-Veksø 30 kr., Græsted-Mårum 25 kr., Skibby 10 kr., Ølstykke 25 kr., Nr. Herlev 25 kr., Farum 50 kr., Søborg-Gilleleje 25 kr., Melby 20 kr., Uvelse 10 kr., Vejby-Tibirke 25 kr., Slangerup landsogn 20 kr., Tikøb 25 kr., Helsinge-Valby 50 kr. og Frederiksborg slotssogn 100 kr., Spare- og Lånekassen for Kronborg vestre Birk har ydet 50 kr., Frederiksborg Amts Spare- og Lånekasse 100 kr., Sparekassen for Helsingør og Omegn 100 kr. samt Sparekassen for Frederiksværk og Omegn 100 kr.

Samfundet bringer alle bidragydere en varm tak for den støtte, der gennem bidragene er blevet dets virksomhed til del.

Opmærksomheden henledes på, at samfundets medlemmer for nedsat pris (10 kr. + porto) kan abonnere på det af »Dansk historisk Fællesforening« udgivne tidsskrift »Fortid og Nutid«, der udkommer med ca. 8 ark årligt. Samfundets medlemmer kan ligeledes til favørpris (ved indsendelse af beløbet til postkonto 86264, Fortid og Nutid, Frederiksborg Slot, Hillerød) købe følgende af foreningen udgivne skrifter:

E. Kromann: Skriftens Historie i Danmark (4,50 kr., bogladepris 6,00 kr.).

Holger Hjelholt: Skriftprøver fra tiden efter Reformationen (6,80 kr., bogladepris 8,50 kr.).

Helge Søgaard: Litteraturvejledninger for kulturhistoriske provinsmuseer (3,00 kr., bogladepris 4,50 kr.).

Endelig henledes opmærksomheden på, at samfundet tilbyder sine medlemmer at erhverve de udkomne hefter af »Danmarks Riges Breve«, omhandlende Frederiksborg og Holbæk amter for ialt 3 kr., incl. porto. Styrelsen håber, at medlemmerne i stort tal benytter sig af dette favorable tilbud.

Alle henvendelser vedrørende de nævnte skrifter sker til samfundets sekretær, museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, der tillige varetager ekspeditionen for Dansk historisk Fællesforening.

Derimod er den tidligere opnåede favørpris på Nationalmuseets årsskrift »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« bortfaldet som følge af en nyordning af salget af Nationalmuseets publikationer.

For at billiggøre udsendelsen af årbogen har samfundets ekspedition de sidste år forsøgt at vedlægge et girokort og ikke benytte postopkrævning. Erfaringerne har været så gode, at udsendelsen indtil videre vil ske på denne måde. Vi håber, at medlemmerne vil indbetale kontingentet hurtigt efter modtagelsen til postkonto nr. 63278.

Udmeldelse må — for at være gyldig — være sket skriftligt til *sekretæren, museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot, Hillerød,* inden årbogens udgivelse.

OVERSIGT

over

REGNSKABET FOR TIDEN $^{1}/_{10}$ 1957—$^{30}/_{9}$ 1958.

INDTÆGTER	Kr.	Øre	UDGIFTER	Kr.	Øre
Kassebeholdning pr. $^{1}/_{10}$ 1957	4184	56	Forsikring	12	96
Kontingent og salg af publikationer	4033	35	Trykning af årbog, honorarer m. v.	7679	12
Godtgørelse af papirafgift	428	25	Kontorartikler, porto	105	85
Bidrag:			Møder og foredrag	415	15
Staten	1165	00	Dansk historisk Fællesforening	133	00
Amtet	200	00			
Kommuner	1340	00			
Pengeinstitutioner	350	00			
Renter	96	36	Kassebeholdning	3451	44
	11797	52		11797	52

Samfundets medlemmer kan, så længe oplag haves, købe ældre årgange af årbogen til reduceret pris.

Årbøgerne for årene: 1911, 1912, 1913, 1914, 1921, 1922, 1927, 1929, 1930, 1932, 1934, 1935, 1936, 1941, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1951 ... 2,00 kr.
Årbøgerne for 1952, 1953, 1954 ..... 5,00 —
— — 1955, 1956, 1957 ..... 8,00 —

Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, ved Hans Ellekilde (1915), 279 s..... 6,00 kr.
Fra det gamle Helsingør (1925), 126 s. + XXVIII s., 10 ill. 5,00 —
Carl Christensen: Frederiksværk (1926), 192 s., 54 ill. .. 5,00 —
Fr. Weilbach: Fredensborg Slot (1928), 136 s , 77 ill.... 6,00 —
Arnold Olsen: Nordsjællands Helligkilder (1929), 52 s. med 36 tegninger af Arnold Olsen ..... 1.00 —
Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie I. Tiden til 1809 (1931) 416 s. 112 ill..... 6,00 —

Samme: II Frederikssunds Historie 1810-70, (1937), 261 s., illustreret ..... 4,00 kr.
Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie (1933), 288 s., 44 ill. ..... 3,00 —
Erland Gribsø: Frederiksborg Amts Kirkeklokker (særtryk af årbogen for 1934), 63 s. ..... 1,00 —
Foredragene fra det 16. danske Hjemstavnsstævne 1.—7. aug. 1938 (Årbog II for 1939), 194 s. + XVIII s., 26 ill. 3,00 —
C. M. Smidt: Nordsjællands middelalderlige Mindesmærker (1939), 55 s., 22 ill. ..... 1,00 —
Anders Uhrskov: Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie. I. Fra Stavnsbaand til vore Dage ..... udsolgt.
Samme: II. Handel, Haandværk, Fiskeri (1939), 176 s., 52 ill. ..... 3,00 —
Samme: III Fra Land og By (1940), 237 s. samt register .... 3,00 —
Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt (1943-44; årbog for 1942-43), 392 s., 118 ill. ..... 6,00 —
Anders Uhrskov: Frederiksborg Amt i Litteraturen. En Bibliografi (1946), 123 s. ..... 5,00 —
Jan Steenberg: Christian IV' s Frederiksborg (1950) 190 s., 33 ill. ..... 8,00 —
Bodil Højer: Dagligt Liv på en nordsjællandsk Bondegaard i midten af forrige Aarhundrede (1955), 175 s., 17 ill. 7,00 —
A. P. Larsen: Naturfredning i Frederiksborg Amt (1958) 155 s., ill. .....10,00 —

De øvrige af samfundet udgivne skriftet er alle udsolgte. Med undtagelse af årene 1929 og 1939 er der for de år, i hvilket særbøger er udsendt, ikke udgivet nogen almindelig årbog.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Holger Kapel: Nogle gådefulde oldsager fra Fredensborg 3
F. Elle Jensen: Frivillige menighedsråd i Frederiksborg amt. 12
Jan Steenberg: Kregme kirke 19
Holger Munk: Skuespiller og dannebrogsmand Hans Christian Knudsen som færgemand. Et afsnit af Jægerspris Færgegårds historie 1802 til 1812 51
Beretning om samfundets virksomhed 1957—58 118
Regnskabsoversigt 121

BILLEDFORTEGNELSE

Mikroliter. 3
Små runde, ret svære skrabere 4
»Spidser« 5
»Stikkelspidser« eller bor 6
»Stikkelspidser« set fra for- og bagside 7
Forskellige typer bor 8
To »stikler« 9
Kølskraber (?) 10
Skraber. 11
Kregme kirke 19
Sonnerup kirkevej i Kregme sogn 21
Nordre sogneskel ved Maglehøj 23
Kregme sogns skel i ældre tid 24
Kregme sogn i nutiden 25
Kregme kirke set fra sydøst. 29
Kregme kirkes vestgavl 31
Kregme kirketårn 35
Kregme kirkes nye alter fra 1950 39
Prædikestolen og degnestolen i Kregme kirke 41
Døren i sakristiet 43
Kregme kirkes pengetavle 45
Gammel dørring i sakristiets dør 47
Kgl. skuespiller Hans Christian Knudsen 53
Schweitzerhuset i Færgelunden. 57
Jægerspris Færgegård og færgestedet. 67
Jægerspris færgested set fra Bi-lidt-siden 73
Den østre bro set mod brohuset og Færgegården 79
Vejen fra Færgegården mod Jægerspris 81
Kaptajn Torben Lange, f. 1769, d. 1847 105
»Hæders Minde for d. 2. April 1801« 111
Jægerspris slot set fra nordplænen 113
En ca. 200-årig vrangbøg. 116

DENNE ÅRBOG FOR 1958
ER UDGIVET PÅ
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE
AF *L. C. JENSEN, KNUD KLEM, H. RING*
OG *JØRGEN PAULSEN*